

**ESKİ MEZOPOTAMYA VE YUNAN DÜNYASINDA
DİN VE TANRILAR**

**Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
Tarih Anabilim Dalı
Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı**

Ebru UNCU

Danışman: Doç. Dr. Yusuf KILIÇ

Haziran 2011

DENİZLİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY FORMU

Tarih Anabilim Dalı, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı öğrencisi Ebru UNCU tarafından Doç. Dr. Yusuf KILIÇ yönetiminde hazırlanan “Eski Mezopotamya ve Yunan Dünyasında Din ve Tanrılar” başlıklı tez aşağıdaki jüri üyeleri tarafından 29.06.2011 tarihinde yapılan tez savunma sınavında başarılı bulunmuş ve Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. İrfan ALBAYRAK

Jüri Başkanı

Doç. Dr. Yusuf KILIÇ

Jüri Üyesi

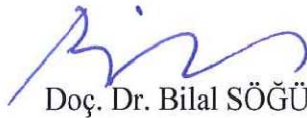

Doç. Dr. Mithat AYDIN

Jüri Üyesi

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 05/08/2011 tarih ve ..12/15..... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Doç. Dr. Bilal SÖĞÜT

Müdür

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırılmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atfedildiğini beyan ederim.

İmza :

Öğrenci Adı Soyadı : Ebru UNCU

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans çalışmalarım sırasında ders aldığım değerli hocalarım Prof. Dr. Selahittin ÖZÇELİK, Prof. Dr. Mehmet Ali ÜNAL, Prof. Dr. Turhan KAÇAR ve Doç. Dr. Yusuf KILIÇ'a teşekkürü borç bilirim. Tez danışmanım olan ve yüksek lisans çalışmalarım boyunca her türlü desteği veren hocam Doç. Dr. Yusuf KILIÇ'a minnettarım. Tezimi 2010SOBE018 numaralı proje adı altında destekleyen Pamukkale Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi'ne teşekkür ederim. Yüksek lisans hayatım boyunca bana destek olan eşim Halil UNCU ile kızım Eylül UNCU'ya teşekkür borçluyum.

ÖZET

ESKİ MEZOPOTAMYA VE YUNAN DÜNYASINDA DİN VE TANRILAR

Uncu, Ebru
Yüksek Lisans Tezi, Tarih ABD
Tez Yöneticisi: Doç. Dr. Yusuf KILIÇ
Haziran 2011, 117 Sayfa

Yunancada, Fırat ve Dicle nehirleri arasındaki verimli topraklara Mezopotamya adı verilmektedir. Mezopotamya Prehistorik Dönemlerden itibaren tarihin her devresinde insan topluluklarının yaşadıkları bir bölge olmuştur. Bu bölgenin ilk sakinleri hakkında fazla bilgi sahibi değiliz. Ancak yapılan araştırmalar sonucunda elde edilen kültür kalıntılarından bu toplulukların kültürel varlıkları konusunda kısmen bilgi sahibi olmaktayız.

Daha sonra söz konusu bölgeye, M.Ö. 4. binyılda Sümerler gelmiştir. Bölgeye gelen Sümerler, bölgede yaşayan insanların kültürüne kendi kültür unsurlarını da katarak dünya tarihinde ilk defa bir medeniyet kurmaya muvaffak olmuşlardır. Sümerler tarafından oluşturulan bu medeniyet daha sonra kurulan medeniyetleri çok bariz bir şekilde etkilemiştir. Kültürel alanda büyük bir ilerleme sağlayan Sümerler M.Ö. 3200'lerde "Sümer Çivi Yazısı" adını verdiğimiz yazıyı icat etmişlerdir. Yazının icat edilmesi sayesinde gerek dini metinler gerekse o zamana kadar sözlü olarak süregelen kahramanlık hikâyeleri, insanların inandıkları tanrılar ve devlerle ilgili maceraları anlatan "mit"ler yazıyla tespit edilmiştir. Sümerlerin ortaya koymuş oldukları bu değerler, M.Ö. 2350'lerde bu bölgeye göç eden Sami bir kavim olan Akkادلara onlardan da yine Sami kavimlerden Babil ve Asurlulara geçmiştir.

Tarihin her devresinde farklı farklı bölgelerde yaşayan insanlar arasında ticari, siyasi, sosyal, dini ve kültürel ilişkiler gelişmiştir. Bu noktada Mezopotamya'da gelişen inanç sistemi ve tanrılarla ilgili mitolojik belgeler Anadolu ve Suriye-Filistin hattındaki toplumlara geçmiştir. Mezopotamya'nın inanç sisteminin Yunanlılara geçişinde Anadolu ve Suriye coğrafyaları köprü vazifesi görmüşlerdir.

Bu çalışma birbirine bağlı üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmamızın birinci bölümünde, Mezopotamya'nın inanç sistemini ele almaya çalıştık. Bu bölümümüzde Mezopotamya panteonundaki tanrıları, insanların tanrılara karşı gerçekleştirmiş oldukları ritüelleri ve mitolojik belgelerde adı geçen tanrıların tüm özelliklerini inceleyerek belgelerle desteklemeye çalıştık. İkinci bölümümüzde ise Mezopotamya inanç sisteminin Anadolu ile Suriye-Filistin hattında yaşayan toplumlara, onlardan da Yunanlılara geçişinin izlerini takip ettik. Bu coğrafyalarda yaşayan halkların inanç sistemlerini inceleyerek Mezopotamya'nın etkilerinin izini sürdük. Son olarak üçüncü bölümümüzde, Yunan inanç sistemine Mezopotamya toplumlarının aynı husustaki etkilerini örneklendirerek, mukayeseli bir şekilde vermeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Mezopotamya, Yunan, Din, Tanrılar.

ABSTRACT**THE RELIGION AND GODS IN ANCIENT MESOPOTAMIA AND GREEK WORLDS**

Uncu, Ebru

M. Sc. Thesis in History

Supervisor: Associate Prof. Dr. Yusuf KILIÇ

June 2011, 117 Pages

In Greek, the productive lands between Euphrates and Tigris are called Mesopotamia. Mesopotamia, since the Prehistoric periods, in every stage of history, has been a region where human communities lived. We don't have much knowledge about the first residents of this region. However, we have some information regarding the cultural assets of these communities thanks to some cultural remains, obtained as a result of some researches.

Later on, Summerians arrived to this region in B.C 4000. Summerians who came to the region, by contributing to the culture of the people's culture who lived there, the first time in the world's history managed to create a civilization. This civilization that is created by Summerians, obviously affected many civilizations that are created later on. Summerians who made a great progress in cultural field, invented the script we call "Summerian Cuneiform Script" in B.C 3200s. Thanks to the invention of writing, both religious scripts and romances that has been verbal until then, the gods who people worship and "myths" that tells the adventures about giants are found in writing. These values that Summerians created, transferred to the Accadians, which is a Semitic tribe, immigrated to this region, and transferred from them to Babylonians and Assurians which are also Semitic tribes.

In every stage of the history commercial, political, social, religious and cultural relationships are developed between people who live in different regions. At this point, the belief system, developed in Mesopotamia and mythologic documents about gods are transferred to the communities, living in Anatolia and Syria and Palestine line. Anatolia and Syria lands acted as a bridge in the transfer of Mesopotamia's belief system to Greeks.

This study is consisted of three connected part. In the first part of our study, we discussed the belief system of Mesopotamia. In this part, we studied and tried to document the gods in Mesopotamia pantheon, the rituals that people performed for gods and all features of gods whose names takes place in mythological documents. In the second part, we traced Mesopotamia belief system transferring to communities living in the line of Anatolia, Syria and Palestine and later on it's transfer to Greeks. We traced the effects of Mesopotamia by studying the belief system of people who live in these lands. Finally, in our third part, we

tried to present Mesopotamia communities effect on Greek belief system regarding the same subject by exemplifying it.

Key Words: Mesopotamia, Greek, Religion, Gods.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER	vi
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	viii
GİRİŞ	1
KURUMSAL BİLGİLER VE LİTERATÜR TARAMASI.....	7
MATERYAL VE METOT	7

BİRİNCİ BÖLÜM MEZOPOTAMYA İNANÇ SİSTEMİ

1.1.MEZOPOTAMYA PANTEONU	8
1.1.1. Sümerlerde Panteon.....	8
1.1.2. Sami Toplumlarda Panteon	16
1.2. TANRILARA HİZMET ve DİNİ BAYRAMLAR.....	22
1.2.1. Tapınaklar	22
1.2.2. Sunular ve Kurbanlar.....	24
1.2.3. Dini Bayramlar	26
1.3. MEZOPOTAMYA MİTOLOJİSİNDE TANRILAR	30
1.3.1. Yaratılış Mitosları.....	30
1.3.1.1. Sümerlerde Yaratılış Mitosları	30
1.3.1.2. Sami Toplumlarda Yaratılış Mitosları	35
1.3.2. Tufan Mitosları	38
1.3.2.1.Sümerlerde Tufan Mitosu.....	38
1.3.2.2. Sami Toplumlarda Tufan Mitosu	41
1.3.3. Bereket Kültü ve Yeniden Diriliş Mitosları	44

İKİNCİ BÖLÜM MEZOPOTAMYA İNANÇ SİSTEMİNİN DİĞER TOPLUMLARA GEÇİŞİ

2.1. MEZOPOTAMYA İNANÇ SİSTEMİNİN ANADOLU TOPLUMLARINA ve ONLAR ÜZERİNDEN BATI TOPLUMLARINA GEÇİŞİ	47
2.2. MEZOPOTAMYA İNANÇ SİSTEMİNİN SURIYE ve FENİKE ÜZERİNDEN BATI TOPLUMLARINA GEÇİŞİ.....	56

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM YUNAN İNANÇ SİSTEMİ

3.1. YUNAN PANTEONU.....	62
3.2. TANRILARA HİZMET ve DİNİ BAYRAMLAR.....	74
3.2.1. Tapınaklar	74
3.2.2. Sunular ve Kurbanlar	75

3.2.3. Dini Bayramlar	77
3.3. YUNAN MİTOLOJİSİNDE TANRILAR.....	79
3.3.1. Yaratılış Mitosları.....	79
3.3.2. Tufan Mitosları.....	83
3.3.3. Bereket Kültü ve Yeniden Diriliş Mitosları	86
SONUÇ.....	90
KAYNAKLAR	95
EKLER.....	101
ÖZGEÇMİŞ	117

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

A.Ü.D.T.C.F.	Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
Bkz.	Bakınız
CDA	A Concise Dictionary of Akkadian
M.Ö.	Milattan Önce
s.	Sayfa
TTK	Türk Tarih Kurumu
vd.	Ve diğerleri
Yay.	Yayınları
[]	Çivi yazılı belgede kırık tamamlama
XXX	Anlamlandırılmamış çivi yazılı işaret

GİRİŞ

Din, insanların kendilerini ve tabiatı aşan, kaderlerini elinde tutana karşı hissen ve davranışlarıyla, sevgi, korku ve huşu duyguları içinde yönelmeleri; iman ikrarı, ibadet, ayin ve törenlerle yüce tanrı veya ilahi varlıkların rızasını kazanmaya, kurtuluşa ulaşmaya çalışmaları, böylece bir hayat tarzı ve cemaat oluşturmalarını mümkün kılan önemli bir müessesedir. Kısacası din, insanın kendini aşan kudrete veya kutsala karşı tavrıdır diyebiliriz. Diğer taraftan din, bir insan topluluğunun sahip olduğu inançlar, devam ettirdiği tapınmalar ve ahlaki kuralların bütünüdür (Tümer, 1986: 230). Dinler, inançların kurallarla yoğrulup sistemleştirilmesi ile ortaya çıkmışlardır. Bu kurallar ayinler, dualar, tapınma yöntemleri, tapınaklar, kurbanlar, kutsal kitaplar veya metinler; varsa rahipler ve peygamberin de içinde bulunduğu bir bütünlük içinde oluşturulup belirlenmiştir (Bayladı, 1998: 11).

Din, insanlıkla doğmuş, gelişmiş ve daima insanoğluyla birlikte varlığını devam ettirmiştir. Tarihin hangi devresine bakılırsa bakılsın dinsiz bir topluma rastlanmayacaktır. İnsanlık tarihinde insanın önemli sayılabilecek en bariz niteliklerinden birisi din olgusu olmuştur. İnsanoğlu tarih boyunca, her zaman kendisinin insanüstü bağları olduğunu ve ihtiyaçları için kendini aşan bir kudrete yönelmesi gerektiğini düşünmüştür (Tümer, 1986: 246).

Bu cümleden anlaşılacağı üzere, Eskiçağ'da insanlar afet gibi tabiat olaylarını, tabiattan elde ettikleri ürün, doğum ve ölüm gibi durumları kendilerine izah edemediklerinde, ayrıca dileklerinin gerçekleşmesini istedikleri durumlarda ve buna benzer hallerde çaresiz kalarak insanüstü güçlere inanmaya ihtiyaç duymuşlardır. Böylece “*politeizm*” yani çok tanrıcılık ortaya çıkmıştır. Eskiçağ insanının yaşamıyla bütünleşen bu inanç şekli, birçok dünya toplumunda tek tanrılı kutsal dinlerin doğuşuna kadar devam etmiştir (Kılıç ve Duymuş, 2009: 160).

Eskiçağ dünyasının birçok toplumunda olduğu gibi, Mezopotamya¹ toplumlarının inanç sistemi de çok tanrılı idi. Mezopotamya'da² tapınılan tanrıların bir

¹ Eski Doğu'nun üç büyük medeniyet merkezinden biri olan Mezopotamya, Yunancada “iki nehir arası” anlamına gelmektedir. Gerçekten, Fırat ve Dicle nehirleri arasında yer alan bu verimli topraklara, Mısırlılar da aynı anlama gelen “Naharina” ismini vermişlerdir. İslami devirlerde ise Fırat ve Dicle nehirleri arasında kalan bölgeye ada anlamına gelen “Cezire” denilmiştir. Bkz. Ekrem Memiş (2007). *Eskiçağda Mezopotamya*, Ekin Kitabevi, Bursa, s. 7.

kısmı Sümer, diğer kısmı ise Sami (Akkad, Babil, Asur) toplumlarına aittir. Mezopotamya'ya bu iki halk grubundan ilk olarak Sümerler gelmiştir.³ Sümerler, Mezopotamya'ya geldiklerinde doğa güçlerine inanan halklarla karşılaşmışlardır. Onlar da Güney Mezopotamya'ya yerleştikten sonra yapay tepecikler oluşturarak buralara ziggurat adını verdiğimiz tapınaklar inşa etmeye başlamışlardır. Bu tapınaklarla yer altı, yeryüzü ve gök olmak üzere kâinatın üçlü taksimatını ve tanrıya giden yolu simgelemeyi hedeflemişlerdir (Memiş, 2007: 174-175). Tanrıları için zigguratlar inşa eden Sümerler, din konusu ve meselelerine de hayat meseleleri kadar önem vermişlerdir ki, çeşitli kurbanlar sunup, dualar ederek, ayin ve törenler düzenleyerek maddi ve manevi olarak tanrılarını tatmin etmeyi en önemli vazifeleri saymışlardır (Bilgiç, 1982: 115).

Sümerlere ait tarihsel belgeler incelendiğinde, ilk edinilen intiba burada inanç âleminin bütün yaşayışa hükmettiğidir. Sümer tarihinde, başlangıcından sonuna kadar dev mabetler, sayısız dini kitabeler, şehirlerin her yanında semaya yükselen basamak kuleler ve her kutsal binanın duvar kalıntıları arasında bulunan adak sunma tasvirleri, onların bütün yaşayışlarını dine adadıklarını doğrulamaktadır (Schmökler, dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/748/9576.pdf, Erişim: 04/05/2011: 198).

Sümerlerin yarattığı bu din anlayışı ve panteon sistemi uzun zaman sürecinde Mezopotamya'da Akkadlardan başlayarak, Babil ve Asurlular ile Suriye'nin eski sakinleri ve Anadolu toplumları arasında bütünüyle veya kısmen yayılmış ve yerleşmiştir (Bilgiç, 1982: 115).

Sümerlerin aynı coğrafyayı paylaştıkları Akkadları kültürel etkileri altına alma süreçlerine baktığımızda, bunun M.Ö. 2500'lere dayandığını görmekteyiz. Sami toplumların Mezopotamya'ya gelişleri M.Ö. III. binyılın ikinci yarısından itibaren

² Mezopotamya haritası için bkz. Ek-1.

³Sümerlerin bu topraklara ne zaman geldiklerini öğrenmek açısından kazı tabakalarının incelenmesi gerekmektedir. Bu sahadaki en eski tabakalar El-Ubeyd, Uruk ve Cemdet-Nasr tabakalarıdır. El-Ubeyd seramiğini Proto-Fıratlılara, Uruk seramiğini Sümerlere mal etmek gibi geliş güzel hükümler vermek doğru değildir. Oldukça kuvvetli esaslara dayanarak söyleyebileceğimiz yegâne şey, IV. Uruk tabakasında ortaya çıkan yazının Sümerlere ait olduğudur. Eğer bu yazı Proto-Fıratlılar tarafından kullanılmış olsaydı bir takım izler bırakırlardı. Bu yazının daha önce geçirdiği merhalelerden şimdiye kadar hiçbir iz rastlanılmamıştır. Bu durumda, Sümerler Uruk devrinin başında veya ortalarında Mezopotamya'ya göç etmişler ve yazıyı da ya beraberlerinde getirmişler ya da buraya geldiklerinde meydana getirmişlerdir. Bkz. Benno Landsberger (1944). Mezopotamya'da Medeniyetin Doğuşu, *A.Ü.D.T.C.F. Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 3, s. 422-423.

başlamıştır. Arabistan coğrafyasından çıkarak Mezopotamya'ya ilk gelenler olan Akkadlar Doğu Sami koluna mensuplardır. Bunlar uzun süre Sümer hâkimiyeti altında işçi, çoban ve çiftçi gibi aylıklı işçi olarak çalışmışlardır. Böylece yüzyıllarca aynı bölgede Sümerler ile iç içe yaşamışlar ve bu süreçte Sümer kültürünü de benimsemişlerdir (Kılıç, 2009: 130). Mezopotamya'ya Batı Sami koluna mensup olan Babil ve Asurluların gelişleri ise M.Ö. II. binyılın başlarında gerçekleşmiştir. Bu iki halk grubu uzun süre Sümer-Akkad kültür çevresinde ve hâkimiyetinde yaşamışlardır. Bu halk grupları, Elamlıların Sümerlerin III. Ur Sülalesi'ni zayıflatmaları sonucunda kendi bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Daha sonra da Sümer topraklarında Babil ülkesi, Akkad topraklarında ise Asur ülkesi kurulmuştur. Bu durumda doğal olarak söz konusu toplumlar arasında kültürel etkileşim gerçekleşmiştir (Kılıç, 2009: 134).

Sümerlerin kültüründen ve bunun içinde olmak üzere özellikle inanç sisteminden, Mezopotamya halklarının yanı sıra Anadolu ve Suriye-Filistin hattındaki toplumlar da etkilenmişlerdir. Anadolu ve Suriye-Filistin hattına geçen Mezopotamya inanç sisteminin diğer toplumları etkilemesinin iki farklı yönden olduğu düşünülmektedir. Bu etkileşimde Anadolu ve Fenike memleketlerinin köprü vazifesi gördükleri savunulabilir. Açıkçası Ege Adaları ve Yunanistan⁴ coğrafyasına, Mezopotamya inanç sisteminin sirayet etmesinde Fenikelilerin önemli rol oynamış olması kuvvetle muhtemeldir (Bilgiç, 1982: 119).

Diğer taraftan Yunan kültürünün gelişimine bakıldığında, bu kültürün değişik insan gruplarının katkılarında oluştuğu rahatlıkla görülebilmektedir. Bu noktada Yunan kültürü ve bunun ortaya çıkış serüvenine bakıldığında, bunu kronolojik olarak aşamalar halinde irdelemek konunun daha iyi anlaşılması açısından önemlidir. Nitekim M.Ö. 3. binyılın son çeyreğinde Yunan coğrafyasına Aka denilen insan toplulukları gelmiştir. Tarihlerinin ilk beş yüz yıllık sürecinde, yerleşme ve fetih hareketleri sebebiyle yeterince kapsamlı bir kültür yapısı ortaya koyamamışlardır. Ancak M.Ö. 1550'lerden itibaren "Myken/Aka Kültürü" yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlamıştır. Hemen şunu da belirtmek gerekir ki, bu kültür sadece kendilerinin oluşturmuş oldukları bir ürün değildir. Gerçekten kendilerinden daha ileri kültür seviyesinde olan Girit'in Minos kültürü ile Eski Doğu ve Anadolu kültürlerinden oldukça etkilenmişlerdir.

⁴ Eski Yunan haritası için bkz. Ek-2.

Myken siyasal varlığı ve kültürü M.Ö. XII. yüzyıl ortalarına doğru Dorlar'ın göçleri ve "Ege Göçleri" hareketi sonucunda üstünlüğünü yitirmiştir (Çapar, 1993: 101).

Her şeye rağmen Myken Çağı'ndan bize öyküler, efsaneler ve mitoslar vasıtasıyla korunmuş biçimde bir hayli kültürel miras kalmıştır. Bunların bir kısmı Eski Önasya ve Anadolu örnekleriyle ilişkili olup, bunlarda bazen Akalı adlar taşımayan kişilerin ve tanrıların maceraları anlatılmaktadır. Eski Doğu ve Batı kültür topluluklarının mitolojilerinde çoğu kez benzer ve ortak yönlere rastlamak mümkündür. Zaten Yunanlıların din ve mitoslar alanında özellikle Fenikeliler aracılığıyla Hurriler'den ve dolayısıyla Sümer ve Babil'den etkilendikleri bilinen bir gerçektir (Çapar, 1993: 102).

Yaklaşık yüz elli yıl öncesine kadar birçok medeniyet unsurunun Yunanlılara Fenikelilerden geçtiği düşünülmekteydi. Mısır dilinin ve ayrıca çivi yazısının çözülmesiyle Fenikelilerin bu konudaki şöhretleri son bulmuştur. Ugarit (Ras-Şamra)⁵ buluntuları ile de konu iyice açıklığa kavuşmuştur. Ugarit'te yapılan kazı çalışmaları sonucunda 25 yazı işaretinden ibaret olan ve o zamana kadar tanınmayan çivi yazısıyla yazılmış bir tablet arşivi ele geçirilmiştir. Bu tabletlerin çoğunluğu Akkadça ile çok benzerliği olan Sami bir lehçeyle yazılmıştır. Burada bulunan metinlerin en önemlileri dört destanî şiirdir. Bunların ikisi tanrıların tarihini, diğer ikisi ise şehirler kuran, insanlara adap ve medeniyetin feyizlerini getiren yarı ilah kahramanları anlatmaktadır (Landsberger, 1942: 85-86). Ayrıca burada Sami lehçesinin yanında Hurrice yazılmış çivi yazılı tabletler de bulunmuştur. Metinler arasında Hurri ve Mezopotamya kökenli efsaneleri içeren vesikalar ele geçirilmiştir (Alpman, 1981: 301).

Burada ele geçirilen belgelerden anlaşıldığına göre, Ugarit tanrılarının adları Fenike tanrı adlarının aynısıdır ve bu adların hemen hepsi Sami kökenlidir. Bunların Ugarit coğrafyasına Hurriler vasıtasıyla geçmiş olmaları kuvvetle muhtemeldir. Zira Ugarit; Anadolu, Mezopotamya ile Mısır arasında akan ticarete önemli rol oynamaktaydı ve bu ticaret sonucunda kültür transferinin gerçekleşmiş olması yadsınamaz. Sümer-Sami menşeyinden gelen bu tanrılar Hurriler ve Fenikeliler

⁵ Bugünkü adı Ras-Şamra olan Ugarit, Lazkiye'nin 12 kilometre kuzeyinde, Hatay'ın ise 40 kilometre güneyinde yer almaktadır.

tarafından geliştirilmiş olup, nihayet Yunanlılar tarafından da kabul edilmiştir (Landsberger, 1942: 86).

Nitekim M.Ö. 13. yüzyıldan (Myken devri) başlamak üzere ve özellikle Kuzey Suriye limanları –Ugarit, Al-Mina, Tell Sukas, Tabbat, el-Hammam- ile Hellas arasında canlı bir ticaret ilişkisi gelişmiştir. Başka bir deyimle Eski Doğu ve Eski Batı dünyaları Akdeniz’in bu limanlarında bir araya gelmişler ve bunun sonucunda karşılıklı kültür alış veriş yanında birtakım fikri veya manevi unsurları da alıp vermişlerdir (Çapar, 1979a: 189).

Diğer taraftan Mezopotamya insanı da her devirde komşu bölgeler ile siyasi, sosyal ve kültürel ilişki içerisinde bulunmuştur. Bunun sonucunda, Mezopotamya’ya komşu bölgeler özellikle kültürel alanda Mezopotamya insanının etkisi altında kalmışlardır. Bu etkileşim sırasında, Sümerler tarafından icat edilen “Sümer Çivi Yazısı” da komşu bölge halkları tarafından tanınmış ve kullanılmaya başlanmıştır.⁶ Bu yazı sisteminin komşu bölgelere geçmesi ile birlikte Mezopotamya’nın edebi, dini ve mitolojik metinleri de komşu halklar tarafından benimsenmiş kendi din ve inanışlarına uygun olarak dillerine çevrilmiştir (Kılıç, 1997: 6). Bu cümleden olmak üzere, eskiçağ toplumlarında dini inanç sistemiyle mitoloji iç içedir. Çoğu zaman din ve tanrılar sistemi mitolojinin içerisinde yer almışlardır. Dolayısıyla Mezopotamya’nın inanç sistemi ile beraber mitolojileri de diğer eskiçağ toplumlarının birçoğuna sirayet etmiştir. Nitekim Mezopotamya yüksek medeniyetinin ürünü olan edebi eserlerin bazılarını Hurriler, Hititler, Urartular ve Suriye-Filistin hattındaki diğer halklar ya kendi dillerine tercüme ederek ya da bu eserlerin taklitlerini oluşturarak yaşatmaya devam etmişlerdir. Bu suretle birçok eskiçağ toplumu şekil ve içerik bakımından Mezopotamya edebi eserlerinin etkisi altında kaldıkları gibi, Yunanlılar da dolaylı da olsa bu edebi akımdan etkilenmişlerdir. Böylece Yunanlılar, Mezopotamya’dan almış oldukları bazı tanrı ve tanrıçaların yanında onlarla ilgili yazılmış değerleri de almışlar, kendi kültür, din ve dil yapılarına uyarlamışlardır (Bilgiç, 1982: 108).

⁶ Sümer çivi yazısı üç bin yılı aşkın zaman zarfında Mezopotamya, Anadolu, daha sonraları İran toplumları tarafından kullanılmış ve en son olarak Ugarit’te kullanılarak yavaş yavaş tarih sahnesinden silinmiştir. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Yusuf Kılıç (2009). Eski Önasya Toplumları Arasında Yazı ve Dil Etkileşimi, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 4, s. 122-151.

Diğer taraftan mitoloji denilince, yakın zamana kadar ilk olarak Yunan ve Roma mitolojileri akla gelmekteydi ve mitoloji, Yunan ve Roma toplumlarına mal edilmekteydi. Böyle bir yanlış bilgilenmedeki temel neden, bu efsanelerin Yunan ve Roma uyruklu yazarlar tarafından Yunanca ve Latince olarak kaleme alınmalarından kaynaklanmaktadır. Aslında bir Akdeniz çevresi efsaneler topluluğu vardır. Bu efsanelerin çıkış yeri Yunanistan ya da İtalya değil, Anadolu, Girit, Mezopotamya, Fenike ve Mısır'dır. Zaten yapılan çalışmalar da bu efsanelerin bütün bu yerlerdeki sözlü geleneklerin karışımından ortaya çıktığını göstermektedir (Erhat, 2010: 7-8).

KURUMSAL BİLGİLER VE LİTERATÜR TARAMASI

“Eski Mezopotamya ve Yunan Dünyasında Din ve Tanrılar” konusunda müstakil bir çalışma mevcut değildir. Bununla birlikte başvurduğumuz Herodotos’un Historia eseri ile Homeros’un İlyada adlı eseri gibi birincil kaynaklar, toplumun sosyal yapısı hakkında bilgi veren neşredilmiş çivi yazılı metinler ile muhtelif konularda bilgi edinilen arkeolojik malzemedir. Şu ana kadar yayınlanmış olan eserlerde bu konu dağınık ve kısmen ele alınmıştır. Bu sebeple çalışmamız konu ile alakalı yayınlanmış olan eserlerin bir araya getirilmesi suretiyle hem bütünü oluşturmak hem de yeniden yorumlayarak daha sağlıklı sonuçlara varmak esasına dayanmaktadır.

MATERYAL VE METOT

“Eski Mezopotamya ve Yunan Dünyasında Din ve Tanrılar” isimli tezimizde Mezopotamya ve Yunan toplumlarının tanrılar âlemini ve inanç sistemini ele aldık. Tezimiz Eskiçağ Mezopotamya ve Yunan inanç sisteminde yer alan tanrılar ve toplumun bu tanrılara karşı düşünceleri ile onlara vermiş oldukları hizmetin toplu bir değerlendirilmesi niteliğindedir.

Çalışmamızı hazırlarken öncelikle bibliyografya taraması yapılmıştır. Daha sonra ilgili kitap, makale ve konuyla ilgili tarihi bilgi veren her türlü malzeme incelenerek fişleme çalışması yapılmıştır. Ayrıca elde edilen tüm bilgiler sistematik bir şekilde bilgisayara aktarılarak dosyalanmıştır. Bu bilgiler çerçevesinde Mezopotamya ve Yunan toplumlarının inanç sistemi karşılaştırılarak, benzer ve farklı yönler tespit edilip çalışma tamamlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MEZOPOTAMYA İNANÇ SİSTEMİ

1.1. MEZOPOTAMYA PANTEONU

Mezopotamyalılar, maddi dünyanın üstünde gözle görülmeyen doğaüstü bir âlemin var olduğuna inanmışlardır. Yukarıda uçsuz bucaksız gök kubbe, aşağıda ise en az onun kadar büyük cehennem çukuru, ikisinin ortasında da denizin ortasındaki ada, yani yeryüzü bulunduğu düşünülmüştür. Bu evrende nehirlerin akışı, dağların sırtına erişilmez yüksekliği, bitkilerin akıl sır ermez şekilde büyümeleri, güneş, ay ve diğer gök cisimleri gibi işleyişine akıl sır ermeyen bir düzen vardır. Bu evreni yöneten bir güç olmalıydı ki, bu güç büyük bir tanrılar topluluğuydu. Nitekim Mezopotamya insanı da evreni büyük bir tanrılar topluluğunun elinde tuttuğuna ve bu tanrıların evrenin işleyişine düzen verdiklerine inanmışlardır (Bottero, 2009: 111-113).

Mezopotamya insanı evreni yöneten bu tanrıların insan biçimli olduklarını düşünmüşlerdir. Ancak güç ve ihtişam kaynağı olarak bu tanrıların insandan çok daha iyi biçimde şekillendiğini hayal etmişlerdir. Onların biçimleri insanlarla aynı olabilirdi lakin insana özgü kusurlar, zayıflıklar ve sakatlıklar onlarda yoktur. Hepsinin birer ailesi ve çocukları mevcuttu ki, bu çocuklar da aynı şekilde tanrısal özelliklere sahiptiler. Tanrılar da insanlar gibi yerler, içerlerdi ve evleri vardı (Bottero, 2003: 237). Tanrıların insanlardan bir farkı vardı ki o da ölümsüz olmalarıydı. Tanrıların ölümsüz olduklarına inanılmasına karşın yine de beslenmeleri gerekiyordu. Zira ölümcül şekilde hastalanabiliyorlardı, ayrıca tanrılar birbirleriyle dövüşüyorlar ve birbirlerini yaralayabiliyorlardı (Kramer, 2002: 158).

1.1.1. Sümerlerde Panteon

Yukarıda ifade edildiği üzere, insana benzeyen özellikleri ile yüzlerce tanrının yer aldığı Mezopotamya panteonunu ilk oluşturanlar Sümerlerdir. Sümerler, panteonu oluşturan bu tanrılarının hepsinin aynı önemde ya da aynı derecede olmadığı kanısındaydılar. Panteonun başında diğer tanrılarca yöneticileri olarak kabul edilen bir tanrı olduğunu varsaymışlardır. Sümerlerce yapılan daha önemli bir sınıflandırma ise yaratıcı tanrılar ile yaratıcı olmayan tanrılar arasındaki ayrımdı. Gök, yer, deniz ve

havanın denetimini ellerinde bulunduran tanrıların yaratıcı tanrılar olduğu ve bütün diğer kozmik varlıkları bu dört tanrıdan birinin yarattığı düşüncesine sahiptiler (Kramer, 2002: 155). Bir başka deyişle tanrılar topluluğunun bir piramit şeklinde düzenlendiğini söyleyebiliriz. Daha sonraki dönemlerde bazı değişikliklere rağmen en tepede sonuna kadar üstünlüğünü koruyacak olan An-Enlil-Enki teslisi (üçlüsü) vardır (Bottero, 2003: 260). Sümerlerce kişileştirilmiş olan doğa güçlerinin, yani tanrı ve tanrıçaların her biri, Gök Tanrısı An'ın yönettiğine inanılan tanrısal bir siyasal düzen içinde yerlerini almışlardır (McNeill, 2005: 39).

Sümerlerin düşüncesine göre, An-Enlil-Enki ve Tanrıça Ninhursag panteonun dört büyük tanrısıdır. Sümer panteonunda An-Enlil-Enki teslisi ve Ninhursag ile birlikte dört büyük tanrının yanında üç önemli yıldızlar âlemi tanrısı da beraber düşünülmüştür. Bunlar ise Ay Tanrısı Nanna, Güneş Tanrısı Utu ile Aşk ve Savaş Tanrıçası İnanna'dır. Bu yedi tanrı panteonda "*kader tayin eden tanrılar*" olarak kabul edilmişlerdir (Bilgiç, 1982: 116).

Ayrıca Mezopotamya'da her kentin bir baş tanrı için inşa edildiği ve tanrının evi olduğu düşüncesi vardır (Köroğlu, 2006: 68). Bundan dolayı Sümer memleketinde, her bir şehir devletinin bir koruyucu tanrısı veya tanrıçası olduğu düşünülmüştür. Örneğin Sümer ülkesinin dinsel merkezi olan Nippur'da Hava Tanrısı Enlil, Ur'da Ay Tanrısı Nanna, Uruk'ta Aşk Tanrıçası İnanna, Larsa'da Güneş Tanrısı Utu bu şehirlerin koruyucusu olarak kabul görmüşlerdir (Özbudun, 1997: 79-80).

Sümer panteonunun dört büyük tanrısından olan Gök Tanrısı An başlangıçta Sümerler tarafından panteondaki en yüce hükümdar olarak kabul edilmiştir. Aynı zamanda, iktidarda bulunan hanedanın babası ve kurucusu olduğu düşünülmüştür (Bottero, 2003: 260). An'a kuzeyde Der şehrinde, güneyde ise Uruk'ta tapınılmıştır. Fakat en eski devirlerden itibaren Uruk'ta İnanna'ya tapınma An'a tapınmanın önüne geçmiştir (Günaltay, 1987a: 464).

İlk başlarda Sümerlerin baş tanrısı olarak kabul edilen An, zamanla gücünden çok şey kaybetmiş ve panteonun önderi olarak onun yerini Hava Tanrısı Enlil almıştır. Sümer ülkesinde An'a tapınmaya devam edilmiş, lakin giderek üstünlüğünden çok şey kaybetmiş ve panteonda oldukça belirsiz bir kişilik haline gelmiştir. Daha sonraki

dönemlere ait ilahi metinlerinde ve mitlerde onun adından pek söz edilmemeye başlanmıştır. Zira onun sahip olduğu güçlerin çoğu Tanrı Enlil'e geçmiştir (Kramer, 2002: 159-160).

Sümer panteonunun en önemli tanrısı, bütün Sümer ülkesinde ayinlerde, mit ve dualarda baskın bir yeri olan Hava Tanrısı Enlil⁷'dir. Enlil'in An'ın yerine geçerek Sümer panteonunun baş tanrısı olarak kabul edilmesine yol açan olaylar hakkında bilgimiz yoktur, fakat en erken kayıtlarda Enlil, "tanrıların babası", "göğün ve yerin kralı" ve "bütün ülkelerin kralı" olarak tanıtılmıştır. Daha sonraki dönemlere ait mit ve ilahilerden anlaşıldığına göre, evrenin üretici özelliklerinin planlanıp, yaratılmasından sorumlu olduğunu ve Sümerler tarafından tanrılar arasındaki en hayırsever tanrı kabul edildiğini öğrenmekteyiz. Günün doğmasını sağlayan, insanlara merhamet eden, bitkilerin ve ağaçların büyümesini sağlayan artık tanrı Enlil'di. Ülkeye bolluk ve bereket getiren, insanların kullanacağı aletlere biçim veren de odur (Kramer, 2002: 160).

Enlil, Sümerler tarafından bütün mukadderatın hâkimi olarak tanınmıştır. İnsanların mukadderatını, hükümdarlığın tevcihini ve savaşların sonucunu tespit edenin o olduğu düşünülmüştür. Bir başka inanış da bu tanrının dağlık ülke tanrısı olduğudur. Bu sebeple Enlil, tabletlerde genellikle dağlık ülke hanı olarak yâd edilmiştir. Sümerlerin dinsel merkezi olan Nippur'da tanrı için dağ şeklinde bir makam inşa edilmiştir. Ekur (Ev-dağ) denilen bu makam tuğladan yapılmış bir mabettir (Günaltay, 1987a: 466). Bu mabedin yapılışı, Sümerlerin mabetlerini ya yüksek yapılar şeklinde inşa ettiklerini ya da yüksek tepelerin üzerine yaptıklarını göstermektedir. Bu tür mabet yapma anlayışı onların daima Gök Tanrısı An'a yaklaşmak, en azından yakın olmak istemiş olduklarıyla açıklanabilir.

Yayımlanan en erken Sümer yazılarında, tanrıların şu veya bu nedenle kararlaştırdıkları yıkım ve felaketleri gerçekleştirmek görevinin Enlil'e verildiği görülmektedir. Sonuçta Enlil ilk kuşak uzmanlar tarafından acımasız ve yıkıcı bir tanrı olarak betimlenmiştir. Aslında ilahiler ve mitler çözümlendiğinde Enlil'in bütün insanların, özellikle Sümerlerin güvenliğini ve refahını gözetten bir tanrı olarak

⁷ Enlil için bkz. Ek-3.

Sümerler tarafından yüceltildiğini görmekteyiz. Sümerlerin Tanrı Enlil'e duyduğu derin saygıyı aşağıda bir bölümünü vereceğimiz şu ilahide hissedebilmekteyiz:

*“Emirleri uzaklara erişen, sözü kutsal olan Enlil,
Bildirileri değiştirilemeyen, yazgıları sonsuza dek belirleyen efendi,
Yükselttiği bakışları ülkeyi baştanbaşa tarayan,
Yükselttiği ışığı bütün ülkenin yüreğini okuyan,
Ak kürsüde, yüce kürsüde sınırsızca oturan Enlil,
Gücün, efendiliğin, prensliğin hükümlerini yerine getirir,
Yer tanrıları onun önünde korkuyla eğilir,
Gök tanrıları onun önünde saygıyla eğilir...”* (Kramer, 2002: 161).

Önde gelen tanrılardan üçüncüsü olan Enki⁸ dipsiz derinlikten yani Sümerlerin deyimiyle “abzu”dan sorumluydu. Tanrı Enki bilgelik tanrısıydı ve genel planları hazırlayan Enlil'in kararlarını yeryüzünde düzenledi. Uygulamanın gerçek ayrıntıları becerikli, gözü pek ve bilge olan Enki'ye bırakılmıştır (Kramer, 2002: 164). Örneğin, “Enki ve Dünya Düzeni: Yeryüzünün ve Kültürel Süreçlerinin Düzenlenmesi” olarak adlandırılan mitte, uygarlık için olmazsa olmaz olan doğal ve kültürel görüngüleri oluşturmada Enki'nin yaratıcı etkinlikleri anlatılmaktadır. Bu mit aynı zamanda Sümerlerin doğa ve onun gizlerine ilişkin göreceli yüzeysel düşünceleri hakkında canlı bir örnek oluşturur. Hiçbir yerde doğal ya da kültürel süreçlerin temel kökenlerine inme çabasına rastlanmaz. Bunlar Enki'nin yaratıcı kudretine bağlanmıştır. Yaratıcı teknik söz konusu olduğunda, bu tanrının sözü ve buyruğu dışında başka bir şey yoktur (Kramer, 1999: 125).

Yaratıcı özellikleri ile Enki'nin yaptıkları her zaman düzenleme, denetleme ve yaşam düzeyini yükseltmeyle ilgili olduğu düşünülmüştür ve bundan dolayı pratik akıl ve başarıyla tanımlanmıştır. Onun işlevleri her zaman tanrılar topluluğunun büyük menfaati içindir. Denetimi, çalıştırmaları ve kesin talimatlarından hareketle, her birini bu devasa düzeneğin bir bölümünde görevlendirdiği daha küçük tanrıların başında gibi düşünmüştür (Bottero, 2003: 272).

⁸ Enki için bkz. Ek-4.

En eski metinlerden itibaren Enki, o zamanlar Fırat ve Dicle nehirlerinin ağzını Hint Okyanusu ile birleştiren noktaya çok daha yakın olan güney kent ülkesi Eridu'nun egemeni olarak gösterilmektedir. Enki'nin buradaki tapınağında oturduğu düşünülmekteydi ve bu tapınağın adı "E.Engur" ya da "E.Apsu" yani "tatlı su" ile olan yakın ilgiyi vurgulamaktadır (Bottero, 2003: 259).

Aynı zamanda Enki, Sümer inanışında ilk insanı yaratan ve ilahi nefesi ile ona can veren tanrı olarak daima insanların hamisi olmuştur. Mitoloji bölümünde ayrıntılı olarak ele alacağımız tufan olayında insanlığı kurtaranın Tanrı Enki olduğu görülmektedir. Ayrıca insanlara çeşitli sanatları ilham eden, krallara akıl ve zekâ verenin de bu tanrı olduğu düşünülmüştür (Günaltay, 1987a: 467).

Yaratıcı tanrıların dördüncüsü Ninmah, "ulu hanım" olarak da bilinen Ana Tanrıça Ninhursag, An'ın eşi ve bütün yaşayanların anası, seçkin ana-tanrıça olarak kabul edilmiştir. Eski dönemlerde bu tanrıçanın yeri daha üst sıralardaydı ve dört tanrı birlikte sıralandıklarında adı Enki'den önce yer alıyordu. Ayrıca tanrıça "doğuran hanım" olarak da düşünülmüştür. İlk Sümer hükümdarları kendilerini "Ninhursag'ın sürekli sütle beslediği" diye betimlemeleri yaygın olarak kullanılmıştır. Ona ait mitlerden anlaşıldığına göre insanların yaratılışında da önemli bir rol oynadığı görülmektedir (Kramer, 2002: 164).

Panteonda dört büyük tanrıdan sonra gelen ve kader tayin eden tanrılar arasında yer alan Ay Tanrısı Nanna, Nanna'nın oğlu Güneş Tanrısı Utu ile Aşk ve Savaş Tanrıçası olan kızı İnanna da Sümerlerin en önemli tanrılarındandır (Kramer, 2002: 165).

Sümerler güneş ile ayın hareketleri ve durumlarının, yeryüzündeki olaylar ve özellikle de insanların kismet ve mukadderatı ile sıkı bir ilişki gördükleri için bunları temsil eden tanrıları Sümer panteonunda önemli bir yere koymuşlardır. Sümer ülkesinde sembolü hilal olan Ay Tanrısı'nın rolü çok önemli görülmüştür. Bu tanrı takvimle bağlantılı kabul edilmiştir. Zira zamanın belirlenmesi ve ölçülmesinin onun elinde bulunduğu ve kralların yıllarını, aylarını ve günlerini geçirtenin bu tanrı olduğu düşünülmüştür (Günaltay, 1987a: 469).

Sümer halkı, göz kamaştırıcı güneş ışığı ve yaz aylarının dayanılmaz sıcaklarını, çok kısa süren çiçek açma mevsiminden sonra balçıklı toprağın bitkilerini yok etmesini, her sabah büyük dağların ardından doğan Güneş Tanrısı Utu'nun eseri olarak kabul etmişler. Utu'nun önceden tespit edilen yolu olduğu ve bu yolu tamamlayıp gece için Yeraltı Dünyası'na gittiği düşünülmüştür. İnsanlar ve hayvanlar ona karşı saygı duymuşlardır, çünkü o göz kamaştırıcı kudretine rağmen, insanlara karşı lütufkâr davranarak, ilkbaharda topraktan yeni hayatın fışkırmasını sağlamıştır. Tanrının bu büyük kudretten dolayı tehlikeli işlerde çalışanlar ona dua etmişler, doğum yapan kadınlar da onu yardıma çağırmışlardır. Güneş Tanrısı Utu daha sonra adalet ve kehanet tanrısı olma özelliklerini de üzerinde toplamıştır (Schmökel, dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/748/9576.pdf, Erişim: 04/05/2011: 207).

Sümer dininde dişi tanrılar her zaman üstün bir rol oynamışlardır. Dişi tanrıların bu statüsü doğurganlık sembolü olan vasıflarıyla açıklamak gerekmektedir. Bu tanrıların en meşhuru göklerin sahibi ve Uruk şehrinin baş tanrıçası olarak kabul edilen Aşk ve Savaş Tanrıçası İnanna'dır. Uruk'ta An'a tapınıldığını daha önce belirtmiştik. İlk başlarda Uruk'ta An'a tapınma ile İnanna'ya tapınma sıkı sıkıya birbirine bağlıydı. Daha sonraki dönemlerde Uruklular arasında İnanna'ya tapınma An'a tapınmanın önüne geçmiştir (Lissner, 2006: 12).

Ay Tanrısı Nanna'nın kızı olan İnanna⁹ Sümerli şairler tarafından toplumun süsü ve neşesi olarak görülmüştür. Sümerler kadınlarda izledikleri ve görmek istedikleri bütün nitelikleri onun şahsında toplamışlardır. O, güzelliğin, şefkatin, hırsın, kavganın, kurnazlığın ve en önemlisi de bereket ve çoğalmanın sembolü olmuştur. Tanrıçanın aşkıyla insanlara, doğaya yenilenme ve çoğalma gücü verdiği inandırılmıştır. Yine onların düşüncesine göre, "*Tanrıça göğe ve yere egemen olup, tanrıların en üstünü olan Enlil'e istediğini yaptırmayı, Enki'yi aldatmayı başarmıştır*" (Çığ, 2008: 13-14). Tanrıçanın dikkat çekici bir özelliği de hastalara şifa dağıtması ve insanları hastalıklardan korumasıdır (Yiğit, 1997: 279).

İnanna, sanat ürünlerinde çoğunlukla bir savaş tanrıçası olarak betimlenmiştir. Genellikle kanatlı ve tamamen silahla donatılmış, bazen de bir yıldız halesiyle

⁹ İnanna için bkz. Ek-5.

çevrelenmiştir (Çaylı, 2008: 140). Onun tabiatla ilgili betimlerini gösteren yegâne yapıt ise Uruk'tan çıkarılmış olan vazodur. Uruk kazılarında ele geçen yaklaşık bir metre uzunluğundaki kireçtaşından yapılmış meşhur “Uruk Vazosu” üzerindeki betimlemeler, hükümdarlarının Tanrıça İnanna'ya bölge ürünlerini sunuşu olarak yorumlanmaktadır. Vazo üzerinde tarım ürünlerinin konulduğu kâseler, kaplar ve sepet taşıyan erkekler geçidi tasvir edilmiştir. Vazo üzerindeki başaklar, koyunlar ve keçiler bölgedeki tarım ve hayvancılığı temsil etmektedir (Mieroop, 2004: 46).

Tanrıça İnanna'yı kaynaklarda genellikle eşi Tanrı Dumuzi ile beraber görmekteyiz. İnanna ile Dumuzi çifti bereket kültü ile alakalıdır. Tarım ve hayvancılığa dayalı olan ülke ekonomisinde, ürünler ne kadar bol olursa halkın zenginliği ve rahatı o kadar çok olacaktır. Ürünlerin bolluğu ise toprağın verimiyle ilgili bir durumdur. M.Ö. 3. binyılda, Sümerli düşünürler ve din bilimcileri, kralları eğer Tanrıça İnanna ile birleşirse böyle bir sonuca ulaşacaklarını düşünmüşlerdir (Çaylı, 2008: 140).

Öte yandan Sümer mitlerindeki bazı kahramanlar zaman içinde tanrısallaştırılmışlardır. Bunlardan birisi de Uruk Sülalesi hükümdarlarının dördüncüsü sayılan Dumuzi'dir. Eskiçağ boyunca birçok topluma örnek olan Dumuzi yaz ayları ile buğday ve arpa gibi tahılların tanrısıdır. Onun ilkbaharda doğup, tahıllarla beraber büyüdüğü düşünülmüştür. Hasat zamanı gelince tahıllar toplandıktan sonra Dumuzi'nin ölecek “Ölüler Diyarına” gittiği kabul edilmiştir. Sümer kadınları tahılları kaldırdıktan sonra Dumuzi'nin gidişi üzerine yas tutmuşlardır (Günaltay, 1987a: 480-481).

Bahsedilen bu yedi tanrıdan başka, aynı vasıfları taşımakla beraber ayrı isimler altında gösterilen tip tanrılar da vardır. Genç, kahraman ve mücadeleci tanrı tipleri bunlardan bazılarıdır. Bütün bu genç tanrılar Enlil'in oğlu Ninurta¹⁰ ile bir sayılmışlardır. İsminden de anlaşılacağı üzere, Girsu şehrinin beyi anlamına gelen Nin-Girsu, Ninurta ile bir tutulmuştur (Landsberger, 1945: 140). Baş tanrı Enlil'in oğlu olan Ninurta, Sümer panteonunun savaşçı tanrısıdır (Penglase, 2005: 42). Bu tanrı M.Ö. 3. binyılda büyük bir üne sahip olmuş ve oldukça saygı görmüştür. Tanrıların şahı ve ülkeyi kuzey ve kuzeybatı dağcı barbarlarına karşı koruyan tanrı olarak düşünülmüştür (Bottero, 2003: 328).

¹⁰ Ninurta için bkz. Ek-6.

Ele alınması gereken tanrılardan iki tanesi de Ereškigal ve Nergal'dır. Çoğunlukla “dönüşü olmayan ülke” olarak adlandırılan “Ölüler Diyarı”nın başında, korkunç tanrıça Ereškigal vardır. Sonraları çok korkulan salgın hastalıklar tanrısı olan Nergal de ona katılmıştır (Oates, 2004: 183). Bu konu ile ilgili olarak Akkadca iki örneği olan Nergal ile Ereškigal miti bulunmaktadır. Bu mitte, önceden Ereškigal adlı bir tanrıçanın emrinde olan Ölüler Diyarının, nasıl olup da daha önce gök tanrıları arasında yer alan Nergal adlı bir hükümdara sahip olduğunu anlatmaktadır. Anlatılanlara göre, Ölüler Diyarı tanrıçasına hakaret eden ve cezalandırılması için onun tarafından çağrılan Nergal, sonuçta onun eşi ve ortağı olmuştur (Bottero, 2003: 271).

Ereškigal ve Ölüler Diyarı hakkında bize oldukça geniş bilgi veren yegâne kaynak “İnanna'nın Ölüler Âlemine İnişi” adlı mittir. Bu şiire göre Ölüler Diyarı, açık olarak belirtilmemişse de Uruk'ta bulunan bir kapıdan geçerek oraya inilebilen bir yerdir. Büyük olasılıkla bütün önemli kent merkezlerinde özel giriş ve kapıları bulunuyordu. Ölüler Diyarında, kilitlenmiş ve sürgülenmiş kapılar ve bu kapıların başkanları olan Neti vardır. Ölülerin kayıkla geçmesi gereken bir ırmak vardır, fakat bunun Ölüler Diyarının neresinde olduğunu elimizdeki mitler belirtmemektedir. Bir kez Ölüler Diyarına girince, tanrı bile olsa hiç kimse, burada yerine koyacak birini bulmadan yukarıdaki dünyaya çıkamayacağı düşüncesi vardır (Kramer, 2002: 179).

Ayrıca büyü metinleri ve muska tabletleri de bu tanrılar hakkında bilgi vermektedir. Ereškigal'in ulaşı Namtar büyü metinlerinde sıkça boy gösterir; ölüm habercisidir ve onun kontrolünde insanların üzerine salabileceği 60 hastalık vardır. Nergal'le ilişkili diğer bir tanrı da Hastalık ve Savaş Tanrısı Erra'dır. Evlerde çoğunlukla ona karşı muska niteliğinde bir tablet bulundurulmuştur (Oates, 2004: 184).

Sümer panteonunda üzerinde durulması gereken bir diğer tanrı da İşkur'dur. Yağmuru, fırtınayı, tayfunları ve diğer gök olaylarını yöneten bu tanrı Sami toplumlarda Adad adıyla bilinmekteydi (Bottero, 2003: 317).

Umma sitesinin tanrıçası olan Nisaba'nın da Sümer panteonunda önemli bir yeri vardır. Tanrıça Nisaba bolluk, bereket ve yazı tanrısı olarak kabul edilmiştir. Sümerler buğday tarlalarına bereket veren Nisaba olduğunu düşünmüşlerdir. Ayrıca

bataklıklarda yetişen sazın Sümer yaşantısında önemli bir yeri vardır. Sazlar bina inşasında, sepet, hasır ve masa gibi ürünlerin yapımında kullanılmıştır. En önemlisi de tabletler üzerine yazıyı saz saplarından yapılan kalemlerle yazmışlardır. Bu sebeptendir ki Nisaba'nın saz yığınları içinde oturduğu kabul edilmiştir (Günaltay, 1987a: 475).

1.1.2. Sami Toplumlarında Panteon

Sümerlerdeki büyük tanrılar, Sami toplumlarının yoğun bir şekilde Sümer kültürü ve özellikle inancı etkisinde kalmasıyla birlikte, genellikle Sami adlar almaya başlamışlardır. An, Anu şeklinde telaffuz edilmeye başlanmış, ancak Enlil'in adı değişmemiştir. Adları değişmeyen iki önemli tanrı da Ölüler Diyarının tanrısı Nergal ve tanrıçası Ereškigal'dır. Enki'nin yerine Ea geçmiştir; İstar, Šamaš, Sin ve Adad ise İnanna, Utu, Nanna ve İškur'un yerini almışlardır (Bottero, 2003: 241).

Sami toplumlarla beraber bu tanrıların sadece adları değişmekle kalmayıp, birkaç tanrının özellikleri bir tanrıda toplanmak suretiyle yeni tanrılar ortaya çıkmış, aynı zamanda tanrıların sayısında da önemli oranda azalma meydana gelmiştir (Bilgiç, 1982: 117). Ayrıca Babil memleketinin baş tanrısı olan Marduk ile Asur'un baş tanrısı Asur gibi milli tanrılar da ortaya çıkmıştır (Bahar, 2010: 94). Önemli bir diğer değişiklik ise Sümer teslisinin yerine Sami toplumların teslisinin yer almasıdır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Sümerlerin tanrı üçlemesi An-Enlil-Enki'den oluşmaktadır. Sami toplumlarla beraber bu üçlemenin yerini Šamaš-Sin-İstar teslisi almıştır (Memiş, 2007:175).

Akkad Devleti'nin hükümdarlarının hükümdarlığı altında Sümerlerin Tanrıça İnanna'sı olan Tanrıça İstar tüm tanrıların başına geçmiştir. Tanrıların bu tür yükselişleri, büyük devletlerin oluşmasıyla bağlantılı olarak meydana gelmiştir (Cancik-Kirschbaum, 2004: 141). Ur Sülalesi'nden kalma bir belge olan "Akkad'ın Üzerindeki Bela" adlı öyküsel şiirde Akkadlarda da Sümer tanrılarına tapınıldığı açıkça görülmektedir. Özellikle İnanna'nın yerini alan İstar'ın Akkadlarla beraber nasıl yükselişe geçtiğini de gözler önüne sermektedir. Bu şiirde esasen, kral Naramsin'in saltanatı sırasında olan olaylar anlatılmaktadır. Naramsin, şiirde Nippur'un kent tanrısı ve panteonun en yüksek tanrısı olan Enlil'e karşı, ne olduğu belirtilmeyen bir günah işlemekle suçlanmakta, o günah yüzünden tanrıların genel gazabını uyandırdığı ileri

sürülmektedir. Ancak bu bağlamda ad olarak doğrudan doğruya sadece Enlil'in ve Akkad kent Tanrıçası İştar'ın adları geçmektedir (Nissen, 2004: 201).

Ayrıca Sümer panteonunda gücünden çok şey kaybederek, gölgede kalmış olan An (Anu) Akkad kralları zamanında mevki ve rol itibarıyla önem kazanmıştır. Bunun sebebi ise Akkadların Anu'yu şamaş ile birleştirmiş olmalarıdır (Günaltay, 1987a: 464).

Sami toplumlardaki değişikliklerin gerçek anlamda Babil ve Asur dönemlerinde meydana geldiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu bağlamda ilk olarak ele almamız gereken Babil memleketinin baş tanrısı Marduk'tur. Babilliler Sümer kültürünün ana temalarına ve tanrıların çoğuna bağlı kalmakla beraber, Tanrı Marduk'u merkeze alan bir imparatorluk kültürü olarak yeniden örgütlemişlerdir (Özbudun, 1997: 94).

Aslında Sümerlerin en büyük üç tanrısı olan Gökyüzü Tanrısı An (Anu), Hava Tanrısı Enlil ve Yeryüzü Tanrısı Enki (Ea), Babil ilahları arasında da yer almıştır. Daha sonra Marduk¹¹, Tanrı Ea'nın oğlu olarak panteona eklenmiştir. Marduk, Ea'nın oğlu olduğu için hem doğuştan gelen haklara, hem de onun olağanüstü yeteneklerine sahip olarak yaratılmıştır. Marduk, tanrılar meclisine girer girmez, yeryüzünde Enlil'in rolü ona verilmiştir, böylece Enlil güç ve eylemden yoksun, sadece addan ibaret kalan bir tanrı haline gelmiştir. Bir başka değişle Marduk bilinçli olarak Sümerlerin baş tanrısı Enlil'in yerine yaratılmıştır diyebiliriz (Rosenberg, 2006: 243).

Babil şehrinin siyasi üstünlük kazanmasıyla bölgenin dini odağı da bu kente kaymıştır. Kentin tanrısı Marduk, Nippur'un Sümer panteonuna, güney uçtaki Eridu'nun tanrısı olan Ea'nın (Enki) oğlu yapılarak eklendiği zaman, Marduk kültürü yalnızca Babil etrafındaki bölgede baskın olmakla birlikte birkaç yüzyıl sonra Babilin başlıca kültürü haline gelmiştir. Kuzey Babil tanrılarının popüleriği artmış ve tüm Babil'de insanlar onları kendi kişisel tanrıları olarak benimsemişlerdir. Dolayısıyla, ikinci binyılın ikinci yarısında Yakındoğu'nun karakteristik özelliği olan kültürel unsurların pek çoğu Eski Babil Hanedanı döneminde geliştirilmiş ve Babilin siyasi, dini ve kültürel üstünlüğu kalıcı olarak kuzey parçasına kaymıştır (Mieroop, 2006: 146).

¹¹ Marduk için bkz. Ek-7.

İkinci binyılın sonuna gelindiğinde ise I. Nabukadnezar döneminde, Sümer asıllı tanrılar grubunun en önemli tanrılarının özelliklerini kendinde topladıktan sonra Marduk en yüce tanrı haline gelmiştir. I. binyılda Bel (Efendi, Tanrı) unvanı Marduk ile eşanlı kullanılmaya başlanmış ve Marduk diğer tanrılarının çeşitli yönlerini kendinde barındırmaya başlamıştır (Salvini, 2006: 101). Öyle ki:

*“Ninurta çapanın Marduk’udur,
Nergal saldırının Marduk’udur,
Zababa yumruk yumruğa dövüşün Marduk’udur,
Enlil efendilik ve öğüdün Marduk’udur,
Nabu hesap işlerinin Marduk’udur,
Sin, gece aydınlanmasının Marduk’udur,
Şamaş adaletin Marduk’udur,
Adad yağmurun Marduk’udur...”* (Oates, 2004: 182).

Böylece Marduk, dünyanın bütün güçlerini tapınağında barındıran, her şeyden üstün tanrı haline gelmiştir. Daha sonra ayrıntılı olarak ele alacağımız Enuma eliş (Yaratılış Şiiri) Babilin ve Marduk’un yükselişini mitolojik olarak anlatmaktadır. Bu şiirde Marduk, Tiamat ile büyük bir mücadeleden sonra zafer elde etmiştir. Bu zaferle Marduk, yarattığı düzenli evren üzerinde hüküm sürmeye başlamıştır. Babil inancına göre, bu evrenin merkezi, dünyadaki tüm güçleri ve sırları kendisinde birleştiren, Babil’in kalbindeki “Esagil”de bulunuyordu. “tepesi yüksek ev” ve “tanrılarının sarayı” anlamlarına gelen Esagil, şehir tanrısının yüceleştirilmesine katkı sağlamıştır. Tanrı, şehir ve tapınağı tek bir bütünmüş gibi düşünülmüştür. Marduk’un tapınma yerinin dünyanın kozmik merkezi olarak kabul edilmesi Babil şehrini merkez konumuna getirmiştir (Salvini, 2006: 102).

Marduk’la yakından ilişkili bir diğer tanrı da oğlu Nabu’dur. Borsippa tanrısı olan Nabu, aynı zamanda yazıcıların koruyucusu ve Ea ile Marduk gibi bilgelik tanrısıdır. M.Ö. 1. binyılda Nabu öyle popüler hale getirilmiştir ki bazen Marduk’a rakip gibi görünür ve mitolojide babasının yerini alma noktasına kadar gelmiştir (Oates, 2004: 182). Birinci binyıl başlarında Marduk’un tanrılarının yazmanı olan oğlu Nabu’nun öneminin artmasıyla onun kült kenti olan Borsippa da önem kazanmıştır. Daha sonraki bölümlerde genişçe ele alacağımız “Yeni Yıl” şenlikleri sırasında Nabu’nun heykelinin

Babil'e getirilmesi gerekiyordu; bu olay en önemli kraliyet ayini olmuştu ve Nabu'nun heykeli şenliğe getirilemediği zamanlarda bu durum kaydedilmiştir (Mieroop, 2006: 247).

Yukarıda Marduk'un Enlil'e karşılık yaratıldığına değinmiştik. Nabu'nun özelliklerine baktığımızda Enlil'in oğlu Ninurta'nın özelliklerini almadığını görüyoruz. Bunun sebebi ise bizzat Marduk Ninurta'nın rolünü oynadığı için, artık Marduk'un yanında Ninurta'ya yer kalmamış olmasıdır. Dolayısıyla da Babilliler tarafından Nabu'ya Ninurta'nın özellikleri yüklenmemiştir. Babil panteonunda Marduk ile Nabu'nun doğmasıyla bütün diğer tanrılar gölgede kalmış ve sadece büyük tanrılardan birkaçı bunların yanında tutunabilmiştir (Landsberger, 1945:142).

Bunlardan belki de en önemlisi, Ay Tanrısı Sin (Nanna) idi. Sin'in ana kenti Ur'du fakat Nabonidus'un pek de benimsenmeyen çabalarıyla onun kültürünü yaymaya çalıştığı Harran'la da yakından ilgiliydi. Güneş-tanrı Šamaš'ın hem yerde hem de gökte yargıç olarak özel bir konumu vardır. Adalet tanrısı olarak yoksulları korumak bu tanrının özel ilgi alanı olarak görülmüştür. Simgesi güneş diski olan Šamaš, tıpkı Sümerlerde olduğu gibi ay tanrısının oğullarındandı; özellikle Sippar ve Larsa şehirleriyle ilişkiliydi. Genellikle bu gruba dâhil edilen önemli bir tanrı da Sümerlerdeki adı İškur olan Hava Tanrısı Adad'dır. Bu tanrının simgesi çatalı şimşek, hayvanı da boğaydı. Adad (veya Hadad), özellikle Babil ve Asur ülkesinde çok sevilmiştir. Çoğunlukla “dönüşü olmayan ülke” olarak adlandırılan Ölümler Diyarının başında olan, korkunç tanrıça Ereškigal ve sonradan ona katılan Nergal'in varlığı da devam etmiştir (Oates, 2004: 182-183).

Tıpkı Marduk gibi çeşitli tanrıların özelliklerini kendisinde toplayan bir diğer tanrı da Tanrıça İstar'dır. Sümerlerin İnanna, Samilerin İstar diye adlandırdıkları tanrıça en başta aşk tanrıçasıdır. İlk baştaki niteliğini hiç yitirmeyen İstar, daha sonra savaş tanrıçasının özelliklerini kendisinde toplamış, sonrasında da diğer tanrıçaları tekeline almıştır (Bottero, 2003: 241).

Sümer ve Sami tanrılarının bir karışımı olarak ortaya çıkan İstar, hem erkek hem de dişi özellikleri taşımıştır. Buna en güzel örnek Baigent'in belirttiğine göre, Asur kralı Asurbanipal (M.Ö. 668-626) zamanına tarihlenen bir tablettir ki, burada Akşam

Yıldızı'nın İstar'ının dişi, Sabah Yıldızı'nın İstar'ının erkek olduğu belirtilmiştir. Yıldızlar âleminin tanrıları içinde yer alan İstar'ın simgesi de sekiz köşeli yıldızdır (Baigent, 2009: 131-133). Heykellerinde çoğunlukla aslanıyla beraber betimlenmesi (Rodney, 1952: 211) tanrıçanın kutsal hayvanının aslan olduğu düşüncesini akla getirmiştir.

Ülkede bereketi ve doğurganlığı sağladığı düşünülen tanrıçanın, Sami toplumlarına geçmesiyle beraber savaflara da yön verdiğine inanılmaya başlanmıştır. Babil ve Asur ordularına savaşta yardım eden ve ordunun zafer kazanmasını sağlayan odur. O, düşman askerlerinin içine fesat sokarak yenilgiye uğramalarını sağlamıştır (Marcovich, 1996: 46).

Tanrıça İstar hususunda Yunanlı meşhur tarihçi Herodotos'un¹² vermiş olduğu oldukça değişik bir bilgi vardır. Herodotos eserinde, Babil'i ziyaret ettiğinde tanrıçayla ilgili olarak, Babilliler'in yüz kızartıcı adetleri olduğunu belirtmektedir. Herodotos'un verdiği bilgiye göre; her kadın ömründe bir kez tanrıçanın tapınağında oturmalı ve kendisini yabancı birisine vermeliydi. Bir yabancı gelip de onunla tapınak dışında beraber olmadıkça evine dönemezdi. Böylece kadın tanrıçanın gönlünü yapmış olarak evine dönerdi ve artık bir daha baştan çıkarılamazdı. Herodotos, bu âdetin Aphrodite'nin doğmuş olduğu Kıbrıs Adası'nın bazı yerlerinde de var olduğunu belirtmektedir. Daha da önemlisi Herodotos Babil'deki tapınağa İstar tapınağı demek yerine Aphrodite tapınağı terimini kullanmıştır (Herodotos, 2002: I-199).

Marduk gibi millileştirilen tanrılardan bir başkası da Asur'un baş tanrısı olan ve şehirle aynı adı taşıyan Tanrı Asur'dur. Bu tanrı da esas olarak Sümerlerin baş tanrısı Enlil model alınarak oluşturulmuştur. Lakin asıl önemli olan nokta bu tanrının Babil baş tanrısı Marduk'a karşılık olarak Asurlular tarafından kendi tanrılarının oluşturulmuş olmasıdır. Yani Asurlar, Sümer ve Babil etkisinde kalmıştır (Lambert, 1982: 86).

¹² Herodotos, yaklaşık olarak M.Ö. 490 yılında bir Karia kenti olan Halikarnassos'ta dünyaya gelmiştir. Kentte yüksek tabakadan bir aileden gelen Herodotos, Lyxes ve Dryo'nun oğullarıdır. Gençliğinde öğrenimini İon kentlerinde tamamlamış, sonra kendi yurduna dönmüştür. Ancak tyran Lygdamis'e karşı bir ayaklanma çıkmış, ayaklanmada amcası öldürülmüş, kendisi de yurttan kovulmuştur. Bunun üzerine Herodotos Samos'a gitmiştir. Bu dönemler Herodotos'un tanınmaya başladığı M.Ö. 468-467 tarihlerine denk gelmektedir. Herodotos büyük keşif yolculuklarına Samos'tan başlamıştır. Mezopotamya, Mısır, Fenike memleketleri gibi pek çok yeri gezmiştir. Bu yerlerde edindiği izlenimler ve topladığı bilgilerden meydana gelen, Pers kralı Kyros ve Lydia kralı Kandaules çağlarıyla başlayan ve dokuz kitaptan oluşan "Historia"yı yazmıştır.

M.Ö. 18. yüzyılın başında Asur'u ele geçiren I. Şamşı-Adad, Nippur teolojisini Asur'a getirmiştir. "Asur-Enlil-Senkretizmi"¹³ olarak tanımlanan fenomenin Şamşı-Adad'ın girişimi sonucunda geliştiği sanılmaktadır. Tanrı Enlil'in belli karakteristik özellikleri Tanrı Asur'a aktarılmıştır. Özellikle de Enlil'in krallığın efendisi ve dünya üzerinde hükümdar olma konumu Asur'un da özelliklerini oluşturmuştur. Ayrıca Asur'da Mullissu adıyla tapınılan, Enlil'in tanrısal eşi Ninlil'i de devralmıştır. Bu senkretizm özellikle de Enlil tapınağından Asur tapınağına aktarılan Ekur (Dağ Evi) ve Eşarra (Kâinatın Evi) kavramlarının aktarılmasından da belli olmaktadır (Kirschbaum, 2004: 140-141).

M.Ö. 2. binyılın ortalarından sonra Asur devleti bir teritoryal devlete dönüşürken Tanrı Asur'a da buna uygun olarak takma adlar verilmiştir. Tanrıların bu tür yükselişlerinin büyük devletlerin oluşmasıyla bağlantılı olduğuna daha önce değinmiştik. Bu tür siyasi iktidarların böyle bir baş tanrı ya da tanrıçaya ihtiyacı olmuş olması doğaldır. Asur'daki devlet oluşumunun da Tanrı Asur'un yükselişi ile eşzamanlı olarak gerçekleşmesi şaşırtıcı değildir. Özellikle "Sargonitler" devri adı verilen M.Ö. 8. ve 7. yüzyılda iktidara gelen hükümdarlar tarafından bu tanrının, Babilli tanrıların başında bulunan tanrı Marduk'la sistematik bir şekilde eşdeğere çıkarılması Tanrı Asur'un pozisyonunu güçlendirmek için gerçekleştirilmiştir.

Tanrı Asur'un Mezopotamya'nın ortak tanrıları arasına bilinçli olarak dâhil edilmesine rağmen ona yine de Sümerli ve Babilli tanrıların tüm özellikleri verilmemiştir. Marduk mitolojisinin devralınması dışında şahsi bir Asur mitolojisine rastlanmamıştır. Dini ibadeti M.Ö. 2. binyılın ortasından sonra Asur şehriyle sınırlı kalmıştır. Başka şehirlerde ya da başka tanrıların tapınak komplekslerinde Tanrı Asur'a ait özel bir tapınak yoktur. Bu yüzden Asur şehrindeki Asur tapınağı Asur devletinin merkezi ve merkezleştiren bir kurumu haline gelmiştir (Kirschbaum, 2004: 141-142).

¹³ Senkretizm, birbirinden farklı birçok doktrini kaynaştırmaya çalışan felsefe ya da din yönetimidir.

1.2. TANRILARA HİZMET ve DİNİ BAYRAMLAR

1.2.1. Tapınaklar

Mezopotamyalıların dünya görüşü sebebiyle, dinlerinde egemen rolü ayinler ve ritüeller oynuyordu. Onların düşüncesine göre, insanoğlu tanrılarına hizmet etmek amacıyla yaratılmıştır. Bu sebeple de insanoğlunun en önemli görevini, efendilerini hoşnut ve tatmin edecek bir şekilde yerine getirmesi ve mükemmel olarak gerçekleştirilmesi gerektiğini düşünmüşlerdir (Kramer, 2002: 180).

Mezopotamya’da en önemli görevlerden birisi tanrılar için tapınak inşa etmektir. Mezopotamya hükümdarları M.Ö. III. binyılın sonundan itibaren ithafı ve anma yazıtlarında çok sayıda tapınak inşa ettikleri ve var olanları tamir ettikleri ile övünmüşlerdir (Bottero, 2003: 250). Ayrıca bu tapınaklar devletçe güvence altına da alınmıştır. Buna verebileceğimiz en güzel örnek “Hammurabi Kanunları”nın 6. maddesidir. Bu maddede şu tabirler geçmektedir:

“Eğer bir adam tanrıya (mabede) veya saraya ait bir şey (bir eşya) çalarsa, o adam öldürülecektir. Ve çalınmış malı kabul eden öldürülecektir.” (Tosun ve Yalvaç, 1989: 186).

Tapınaklar tanrılarının sarayları olarak düşünülmüş ve tanrılarının burada diğer aile bireyleriyle beraber oturduğu kabul edilmiştir. Ziggurat adı verilen bu tapınaklar genellikle yedi kattan oluşmuştur. Bunlar hem tapınak hem de rasathane olarak kullanılmışlardır. Ayrıca her şehrin tanrısı için ayrı bir tapınak inşa edilmiştir. Örneğin Sümer tapınakları arasında en meşhur olanı, Nippur’un baş tanrısı Enlil için burada yapılmış olan büyük tapınaktır (Günaltay, 1987a: 482-483).

Bu tapınaklar arkeologların “cella” dedikleri merkezdeki bir odanın etrafına kurulmuşlardır. Burada tapınağın ithaf edildiği tanrının çok gösterişli heykelleri ve kült resimleri ile evlerinin ve ailelerinin resimleri yer almıştır. Tanrının yeryüzündeki konutu kabul edilen tapınaklardaki bu simgeleri ve teminatı olarak görülen bu imgeler önünde her gün ihtişamlı törenler düzenlenmiştir (Bottero, 2003: 251).

Mezopotamya’da tanrının heykelde vücut bulduğuna inanıldığı için heykel tapınaklarda bir kaide üzerinde tapınağın cellasına yerleştirilmiştir. Tapınaklardaki tanrı heykellerinin çoğu değerli ahşap türlerinden yapılmış, altın işlemeli kumaşlarla giydirilmiş ve göğsü ile boynu takılarla bezenmiş ve başına taç takılmıştır. Burada ailesiyle birlikte yaşadığına inanılan tanrılar, tıpkı kral gibi saray adetlerine göre hizmet görmüşlerdir. Tanrının, daha önemsiz tanrıları ve yakaranların dualarını burada kabul ettiği düşünülmüştür. Daha önce de belirttiğimiz gibi tanrının heykelde vücut bulduğuna inanıldığından, heykel savaşta başka yere götürüldüğü zaman, geri dönene kadar tanrının yerinde olmadığı kabul edilmiştir (Oates, 2004: 185).

Tapınaklarda yaşadığı düşünülen tanrılara tapınak görevlileri tarafından bakılmış, düzenli olarak yemek verilmiş ve bu tanrılar özenli bir şekilde giydirilmişlerdir. Tanrılara hizmet eden tapınak personeli arasında hem rahip hem de idareci olan başrahip, çeşitli kötü ruh kovucular, şarkıcılar, görevleri arasında tanrıları müzikle yatıştırmak da olan kalular, yazıcılar ve tapınak işlerine bakan çeşitli idareciler yer almışlardır (Oates, 2004: 184).

Sümer hükümdarları kült görevlerini öngörülen kurallara ve düzenlemelere göre yerine getirdiklerini tekrar tekrar belirtmişlerdir. Kült merkezi kuşkusuz tapınaklardır. Mezopotamya’da inşa edilen ilk tapınaklardan birisi olan Enki’nin tapınağı Erudu’da ortaya çıkarılmıştır. Bu tapınak her ne kadar 4 metreye 5 metre ebatlarında çok basit biçimli bir kutsal mekân olsa da Sümer tapınağını karakterize eden iki özelliğe sahiptir. Bu iki karakteristik özellik, tanrının simgesi ya da heykeli için bir niş ve bunun önünde bulunan kerpiçten bir sunaktır (Kramer, 2002: 181).

Mezopotamya’da ziggurat adı verilen bu tapınakların en meşhuru ise “Babil Kulesi”dir. Bu tapınak her biri ötekinden küçük olarak üst üste yapılmış sekiz kattan oluşmaktadır ve en küçüğü bütün ülkenin üstünde yükselmektedir. Bunun da üzerinde tapınak bulunmaktadır. Temeli doksan metre genişliğinde olan tapınağın yüksekliği de aynı ölçüdedir. Birinci kat 33 metre, ikinci kat 18, üçüncü, dördüncü, beşinci ve altıncı katlar 6 metre yüksekliğindedir. Babil’in tanrısı Marduk’un tapınağı 15 metredir ve çatısı altınla kaplanmış olup mavi tuğlalarla süslenmiştir (Ceram, 1999: 243-244).

Ayrıca bu tapınakların yapılması ve onarılması sırasında sayısız ayin ve ritüeller gerçekleştirilmiştir. Bu konuda bize bilgi veren yegâne kaynak, Lagaş kralı Gudea'nın Lagaş'ta çıkarılan iki silindir üzerine yazılmış olan ve Lagaş'ın koruyucu tanrısı Ningirsu'nun isteği üzerine inşa ettirdiği Eninnu tapınağının yapımını anlatan şiirsel anlatıdır.¹⁴ Burada anlatılan ayin ve ritüellere baktığımızda Gudea'nın ilk olarak tanrıya bir kurban sunduğunu görüyoruz. Gudea daha sonra Ningirsu'nun talimatlarını yerine getirmeye başlamıştır. İlk olarak kent ahlaksal ve etik olarak arındırılmıştır. Bundan böyle kentte hiçbir şikâyet, suçlama ya da cezalandırma olmayacağı bildirilmiştir. Ayrıca anne ile çocuğun birbirlerine seslerini yükseltmeyeceği, kölenin hata yaptı diye cezalandırılmayacağı ve köle kızın saygısızlık ettiği için dövülmeyeceği belirtilmiştir. Ardından da temiz olmayan herkes kentten çıkarılmıştır. Fal ve kehanet ile kurban ve tören dizisinden sonra Gudea, Eninnu tapınağını inşa etmeye başlamıştır (Kramer, 2002: 185).

1.2.2. Sunular ve Kurbanlar

Dinsel ritüeller, genel olarak tanrıları yatıştırmak, formüle edilmiş büyüsel sözler kullanarak tanrılarla bağ kurma kurbanlarından ve diğer pratiklerden oluşmuştur. “Tanrı Evleri” adı verilen tapınaklarda, kendine yeterli bir tür köy yaşamı sürdürülürken bira, şarap, süt, ekmek, hurma ve her tür etten oluşan yiyecekler, tanrılara yönelik günlük kurban ritüellerinde din görevlileri ve tapınak sakinleri arasında paylaşılmıştır (Erginer, 1997: 81).

Mezopotamya'da kurbanlar, kansız ve kanlı olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Kansız kurbanlar, tanrılara yiyecek ve içecek gibi besinlerle tütsü diyebileceğimiz yakıldığı zaman güzel kokular saçan otlar ve ağaçlardan ibaret olmuştur. Kanlı kurbanlar ise tanrılar adına kesilen bir takım hayvanlardan oluşmuştur. Bu kurbanlarda genellikle kuzu ve oğlak tercih edilmiştir. Lakin en makbulü kuzu olarak görülmüştür. Büyük kurbanların takdimleri genellikle önemli ayin ve merasimlerde gerçekleştirilmiştir. Örneğin, Gudea yeni yılın gelişinde kutlanan bayram sırasında

¹⁴ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Samuel Noah Kramer. (2002). *Sümerler-Tarihleri, Kültürleri ve Karakterleri*, Çeviren: Özcan Buze, Kabalcı Yay. , İstanbul, s. 183-185.

Lagaş tanrılarına kurban olarak verilecek olan balık, öküz, koyun, kuzu ve keçilerin adedini belirlemiştir (Günaltay, 1987a: 496-498).

Tapınakta ikamet ettiğine inanılan yüce tanrıların her gün beslenmesi gerektiği düşünülmüştür. Bottero'dan edindiğimiz ve Uruk şehrinde Anu kültürünün ritlerinden olan örnekten vereceğimiz bir bölümde, tanrılara “sungu” diye adlandırılan ve Mezopotamya halklarının tanrıların yemeği dedikleri besinlerin nasıl düzenli olarak sağlandığını göstermektedir:

“Bütün yıl boyunca her gün, her sabah öğününde Anu'nun karşısına, masasının üstüne saçıntı kapları olarak 18 altın tabak koyacağız: 7 tane sağda, 3 tanesi arpa birası ve 4 tanesi de labku dolu olacak; 7 tane solda, 3 tanesi arpa birası, 1 tanesi labku, 1 tanesi naşu birasıyla ve 1 tanesi de testi birasıyla dolu olacak; kaymaktaşıdan çanakta biraz süt ve 4 altın çanakta sızma şarap. Küçük sabah öğünü, büyük akşam ve küçük akşam öğününde aynısı olacak; ancak akşam yemeklerinde süt sunulmayacak...” (Bottero, 2003: 251).

Görüldüğü üzere bu tablette kaydedilmiş olan sunuların başında bira gelmektedir. Tanrıya sunulan bira, dinlenme ve sağlık amacıyla kullanılmıştır. Bira ile ekmek, yaşamak ve sağlık için gerekli sayılmıştır, yani bira ekmek kadar önemli görülmüştür. Sümerlerde üretilen ve “sikaru” şeklinde adlandırılan bira, Sümer kültüründe çok önemli bir yere sahip olmuştur ve tanrılara sunulan sikaru “sıvı ekmek” olarak kabul edilmiştir (Eren, 2005: 28).

Ayrıca Sümerlerde bira yapımından sorumlu Ninkasi adında özel bir tanrıça vardır. Bu isim, sözcük anlamıyla “ağzı dolduran hanımefendi” demektir. Ninkasi, İnanna kültüne bağlı birisi tarafından kendisine hitaben söylenen yüceltici bir ilahide tanrıların bira yapıcısı olarak betimlenmektedir:

*“Çimlendirilmiş arpayı yüce kürekle pişiren,
Bappir-maltını tatlı kokularla karıştıran,
Bappir-maltını yüce fırında pişiren,*

Kokulu birayı lahtan kabına sanki Dicle ile Fırat birleşmişçesine döken...”
(Kramer, 2002: 151).

Bira Tanrıçası Ninkasi'den başka metinlerde bir de Siduri adındaki tanrısal şarap yapımıcısından söz edilmektedir. Gılgamış Destanının onuncu tabletinde Siduri ile ilgili şu satırlar mevcuttur:

*“Deniz kenarında bağcı ve şarap yapımıcısı Siduri yaşıyordu.
Tanrıların kendisine verdiği kocaman altın fiçılar, altın testiler yanı başında
Denizin kenarındaki bahçede oturuyordu...”* (Gezgin, 2009: 85).

İçki faslından sonra sıra etlere gelmektedir. Etlerle ilgili bölümde:

“İyi beslenmiş, “katıksız”, iki yaşında, arpa ile beslenmiş, birinci kalitede toplam 21 koyun kurban edilecek; sütle beslenmiş 4 muntazam sungu ve arpa ile beslenmemiş daha düşük kalitede 25 koyun, iki büyük öküz ve 1 süt danası...”
şeklinde kayıtlar mevcuttur (Bottero, 2003: 251).

Ayrıca Uruk kentinin en büyük tanrıları için yapılan gündelik ibadetin menüsü de bir tablet üzerinde nakşedilmiş şekilde günümüze kadar gelmiştir. Kısa bir bölümünü vereceğimiz bu tablette yiyeceklerin hangi tanrılara sunulduğu da kaydedilmiştir. Burada:

“Tüm yıl boyunca, her gün düzenli sunuların esas parçası olarak, 648 litre arpa ve buğday gerekecek, değirmenciler bunu her gün tapınak aşçılarına Anu, Antu, İstar ve Nanna'nın ve Uruk'ta ikamet eden öteki tanrıların dört yemeğinin hazırlanması amacıyla teslim edecek. Bu miktarın içinden 486 litre arpa ve 162 litre buğday unu alınacak, bu karışımdan aşçılar 243 somun ekmek yoğurup pişirecekler...” şeklinde ifadeler yer verilmiştir (Bottero, 2009: 150).

1.2.3. Dini Bayramlar

Mezopotamya dininde, dini bayramlarda gerçekleştirilen törenler de değinilmesi gereken önemli noktalardandır. Mezopotamya'da “Ningursu'nun Arpasını Yeme Ayı”,

“Ceylan Yeme Ayı” ve “Şulgi Bayramı Ayı” gibi her yıl tekrarlanan birçok bayram vardır. Bu bayramların bazıları günlerce sürmüş ve özel kurbanlar ve geçit törenleriyle kutlanmıştır. Bu özel bayramlar ve tatillerde tanrılara günlük olarak yapılan sunular da çok daha gösterişli ve etkileyici olmuştur. Ayrıca Mezopotamya toplumlarınca kutlanan, yeni ayın doğduğu günle her ayın yedisinde, onbeşinde ve son gününde düzenli aylık bayramlar da vardır (Kramer, 2002: 186).

Mezopotamya’da kutlanan bayramlardan en meşhuru “Yeni Yıl Bayramı”dır. Bu bayrama Sümercede yılın başlangıcı anlamına gelen “zagmuk”, Akkadçada ise “akitu” adı verilmiştir (Eliade, 2007: 93). Eski Önasya toplumlarının hepsinde bitkilerin tekrar canlanması ve yetişmesine ilişkin mevsim döngüsü bahar aylarında düzenlenen bayramlarla kutlanmış, tanrılara su ve çeşitli içeceklerle kurban edilen hayvanların parçaları ve çeşitli tarım ürünlerinden oluşan besin maddeleri sunulmuştur. Bu bayramda sedir, çam ve selvi gibi kokulu ağaç kabuklarının yakılmasıyla tütsü elde edilmiştir. “İştâr’ın Yeraltına İnişi”ni konu alan mitte, tütsünün Tanrı Tammuz (Sümerlerdeki Dumuzi) ve diğer ölümlerin ruhlarını dünyaya çağırmak için yakıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca tütsünün göğe doğru yükselen dumanının tanrılarla iletişim sağladığı inancı da vardır. Bu kutlamalar toplu yemek yenilmesiyle son bulmaktadır (Ökse, 2006: 53).

Bu ritüellerin hepsi akitu tapınaklarında gerçekleşmiştir. “Akitu evi” kentteki bir tapınağın ya da sarayın bir bölümünde yer alabileceği gibi steplerde inşa edilmiş de olabiliyordu. Bu tapınaklar genellikle yerleşimlerin dışında pınarlı bir mağara, bir ırmak veya sulama kanalı yanına kurulmuşlardır. M.Ö. 1. binde şehir dışına inşa edilen görkemli yapılara dönüşen bu tapınaklarda avlular, depo odaları, kutsal odalar, mutfaklar ve bahçeler bulunmaktadır. Yeni tarım mevsiminin başlangıcı ve dolayısıyla yeni yılın başlangıcının kutlandığı törenlere ev sahipliği yapan bu tapınaklar M.Ö. 323-68 yılları arasını kapsayan Selefkoslar Dönemi’nin sonuna kadar kullanılmışlardır (Ökse, 2006: 54).

Yeni Yıl Bayramındaki ritüeller hususunda en geniş bilgiyi Babil vesikalarından öğrenmekteyiz. Babil ve Asur memleketlerinde bu bayrama Sümercedeki

isimlendirilmesiyle “Zagmukku”¹⁵ adı verilmektedir. Babil vesikalarından elde ettiğimiz bilgilere göre, bir nevi festival olan bu kutlamalar “Nisannu” (Nisan) ayının ilk on iki günü boyunca sürmüştür (Smith, 1922: 6).

Marduk bayramı da diyebileceğimiz bu bayramda kış yağmurlarından sonra, hasat zamanının ilk belirtileri olan doğanın yenilenmesi ile Babil’in gizemli yaratılışı ve kuruluşu törenlerle, dua ve arınma ayinleriyle kutlanmıştır. Ülkenin tüm büyük tanrıları Esagil’de kendilerine ayrılan yerlere yerleştirilerek Marduk’a saygılarını sunmaları sağlanmıştır. Babil ülkesinde önemli bir yeri olan Marduk’un oğlu Nabu bayramın 6. gününde bu tanrılara katılmıştır. Borsippa’dan gemiyle getirilen Nabu prenslere yakışır bir şekilde muamele görmüştür (Salvini, 2006: 112).

Bayram sırasında gerçekleştirilen önemli ritüellerden ilki bayramın 4. gününün akşamı Tanrı Marduk heykelinin önünde Sümerlerden bu yana tekrarlanan Yaradılış Destanı’nın (Enuma eliş) okunmasıdır (Köroğlu, 2006: 205). Bayram süresince, merasim yolu boyunca sıralanan farklı ibadet yerlerinde destanın bazı bölümleri canlandırılmıştır. Mitoloji bölümümüzde ayrıntılı olarak ele alacak olduğumuz Marduk’un canavarlara karşı verdiği mücadelenin her sene tekrarlanmasının nedeni, hiç şüphesiz Babil’in üstünlüğünün yeniden vurgulanmak istenmesidir (Salvini, 2006: 112).

Yeni Yıl kutlamalarında kral faal bir rol oynamıştır. 4 ya da 5 nisannu gününde merasim yolu üzerinde, Ka-dingirra semtindeki saraylarla Marduk’a ait yapıların yanında, “Nabu şa hare Tapınağı”nda kraliyet unvanının verildiği merasim gerçekleştirilmiştir. Bu Sümerlerden kalma bir gelenektir ve bu merasimle hükümdarlığın meşruiyeti onaylanmıştır. Tapınağın her köşesi başrahip tarafından kutsandıktan sonra 5 nisannu akşamı kral tapınağa girmiştir. Rahip onun hükümdarlık alameti olan asa, çember, silahları ile tacını elinden alarak onu küçük düşürmüş ve ağlayana kadar tokatlamıştır. Bundaki amaç, geçen sene içinde yaptığı hatalardan pişman olan Marduk’u sakinleştirmek ve böylece Babil’e iyi bir gelecek sağlamak istenmiştir. 8. günde kral, Marduk ve oğlu Nabu’yu tören alayı havasında dışarıya çıkmıştır ve bu andan itibaren resmi sene başlamıştır. Aynı gün, kralların ve ülkenin geleceği bir sene için belirlenmiş olduğu kabul edilmiştir (Salvini, 2006: 113).

¹⁵ Kelime anlamı için bkz. CDA, s. 442.

Törenin 10. gününde baş tanrı ve tören için getirilen diğer tanrı heykelleri hiyerarşik bir düzen içinde “İştar Kapısı”ndan geçit yolundan geçirilir ve bu tören için inşa edilmiş “Akitu Tapınağı”na götürülürlerdi. Bu törene bir araba içinde tanrı heykelinin arkasında yer alarak katılan kral, tapınağına büyük armağanlar sunardı. Dindar kral Nabonidus’un bir tören sırasında yaklaşık 150 kg. altın ve 3 ton kadar da gümüş verdiğı kaydedilmiştir. Bu hediyeler bile törene verilen önemi göstermektedir (Köroğlu, 2006: 205).

Yeni Yıl’ın en önemli ayini, ülkenin ve halkın refahı ile bolluğunu güvence altına almak amacıyla yapılan “*kutsal evlilik*” ayiniydi. Mezopotamya’da halkın refahını ve bolluğunu Tanrıça İştar’ın sağladığı düşünölmüştür. Bu sebeple de ayinde, tanrıçayı temsil eden rahibelerden birisi ile Tanrı Tammuz’u¹⁶ (Sümerce Dumuzi) temsil eden kral arasında “*kutsal evlilik*” töreni gerçekleştirilirdi (Kramer, 2002: 187). Mezopotamya mitolojisi kısmında daha ayrıntılı olarak değineceğimiz üzere, Tanrıça İştar ile Tanrı Tammuz’un evliliğı, bolluk ve bereketin sembolü kabul edilmiş ve bunun bir “*kutsal evlilik*” olduğuna inanılmıştır. Bolluk ve bereketi getirmesiyle toplumun mutluluğunu sağladığına inanılan “*kutsal evlilik*” töreni ilk kez Sümerlerde M.Ö. 3000’lerden daha önceki bir dönemde başlamış ve Mezopotamya toplumları arasında 2000 yıldan daha fazla zaman zarfında tapınaklarda sembolik olarak yeniden canlandırılmıştır (Kılıç ve Duymuş, 2009: 160-161).

Sümerler ile başlayıp, daha sonra Sami toplumlarda da devam eden bu ayin geleneğı her yıl yinelenerek süregelmiştir. Yeni Yıl’da dünyanın dönemsel olarak yeniden yaratıldığı ve kutsal evlilik ayininin yapılmasının önemli sonuçlar yarattığına inanılmıştır. Böylece tanrısal enerji yeryüzüne saçılmakta ve başlayan yeni yılda refah ve mutluluk güvence altına alınmaktadır (Eliade, 2007: 82).

Kutsal evlilik töreni kutlandıktan sonra, 11. günde tanrı ve maiyeti Babil’e geri dönüyordu. Marduk kaderler podyumuna oturtulup evrenin kralı olarak ululanıyordu. Ertesi gün, tanrıların heykelleri kendi şehirlerine dönüyordu ve törenler son buluyordu (Salvini, 2006: 116).

¹⁶ Tanrı Tammuz için bkz. Ek-8.

1.3. MEZOPOTAMYA MİTOLOJİSİNDE TANRILAR

1.3.1. Yaratılış Mitosları

1.3.1.1. Sümerlerde Yaratılış Mitosları

Sümerler bize mitoloji, destan, ilahi, ağıt, atasözü, masal ve hikâye gibi edebiyatın hemen hemen her türünde eserler bırakmışlardır. Sümerler duygu ve hayal âlemlerini yansıtmakta son derece başarı göstermişler ve eserlerinde sembollerden ve teşbihlerden de yararlanmasını bilmişlerdir. Lakin onlar şiirlerinde ölçü ve kafiyeye kullanmamışlardır. Eserlerinin konusu da genellikle tanrılar ve kahramanların olağanüstü maceraları, tanrılar ve krallar için yapılan övgüler, komşu kavimler tarafından şehirlerin yakılıp yıkılmasının yarattığı üzüntüler ve günlük hayatla ilgili faaliyetlerden oluşmaktadır (Kılıç, 1997: 9).

Sümer mitolojisi adına ne biliyorsak, bunları M.Ö. 3. binyılın sonlarına doğru Sümer ülkesini ele geçirmiş ve Sümer öyküleri ile efsanelerini kendi mitlerinin gelişimi için kaynak ve temel olarak kullanmış olan Babillilerin büyük oranda değiştirdikleri eserlerden anlamaktayız (Kramer, 2001: 65).

Ayrıca, eskiçağ yaratılış mitoslarının hiçbirisinde ex nihilo (hiç yoktan) yaratılış kavramıyla karşılaşmamaktayız. Eskiçağ mitoslarının hepsinde yaratılış, başlangıçtaki kargaşa (kaos) durumuna bir düzen verme eylemi olarak görünmektedir. Sümer malzemesi incelendiğinde Asur-Babil yaratılış mitosunun dengi olan ve detaylı bilgi veren belge bulunamamıştır (Hooke, 2002: 29-30). Ancak bizlere yaratılışla ilgili önemli bilgiler veren “*Gilgamiş, Enkidu ve Ölüler Diyarı*” adlı şiirin giriş kısmı ve “*Sığır ve Tahıl*” şiiri ile “*Kazma*” şiiri mevcut bulunmaktadır.

“*Gilgamiş, Enkidu ve Ölüler Diyarı*”nın girişinin bir kısmı şu beş dizeyi içermektedir:

“*Gök Yer’den uzaklaştıktan sonra,
Yer Gök’ten ayrıldıktan sonra,
İnsanın adı konduktan sonra;*”

*An (gök-tanrısı) göğü ele geçirdikten sonra,
Enlil (hava-tanrısı) yeri ele geçirdikten sonra...”*

Yukarıdaki dizelerde gök ile yerin yaratıldığı, eğer yaratılmışsa kimin tarafından yaratıldığı belirtilmemektedir. Ayrıca Sümerler gök ile yerin biçimini nasıl düşünüyorlar ve göğü yerden ayıranın kim olduğu da dile getirilmemişlerdir (Kramer, 1999: 111).

Sümer tanrılarının listesini veren bir tablette gök ile yere yaşam verenin ilksel denizi gösteren Tanrıça Nammu olduğu betimlenmiştir. Bu bilgiye dayanarak Sümerlerin gök ile yeri ilksel denizin yarattığı ürünler olarak kabul ettiklerini söyleyebiliriz.

Sığır ve tahıl tanrılarının gökte doğumlarını, daha sonra da insanlığa bolluk ve bereket getirmeleri için yeryüzüne gönderilişlerini anlatan “*Sığır ve Tahıl*” miti şu dizelerle başlar:

*“Gök ile yer dağının ardında,
An, Anunnakiler’i döledi.”*

Kazmanın ortaya çıkarılışını ve kutsanmasını anlatan “*Kazma*” şiirinin giriş bölümü ise şöyledir:

*“Efendi yararlı olanı ortaya çıkarmak için
Kararları değiştiremeyen Efendi,
Topraktan ülkenin tohumunu filizlendiren Enlil,
Yerden göğü ayırmayı düşündü,
Gökten yeri ayırmayı düşündü”* (Kramer, 1999: 112).

Yukarıdaki Sümer metinlerinden anlaşıldığına göre, Sümerler henüz kâinat yokken Nammu adında bir tanrıçanın varlığına inanmışlardır. İnanışa göre, bu tanrıça günün birinde gök ile yerin hammaddesini oluşturan kozmik bir dağ yaratmış, bundan da Gök Tanrısı An ile Yer Tanrıçası Ki’yi meydana getirmiştir. Bu iki tanrının birleşmelerinden de Hava Tanrısı Enlil doğmuştur (Tekin, 2010: 52). Hava Tanrısı Enlil

yerden göğü ayırır ve babası An göğü ele geçirirken, Enlil annesi Ki'yi yani yeri ele geçirmiştir. Enlil ile annesinin birleşmesiyle evrenin düzenlenmesi, insanların, hayvanların ve bitkilerin yaratılışı ile uygarlığın kuruluşu başlamıştır (Kramer, 1999: 113).

Yaratılış motifinde evrenin düzene sokulmasıyla ilgili olarak birçok mitos mevcuttur. Söz konusu mitoslardan ilki Ay Tanrısı Nanna'nın (Sin) doğumuyla ilgilidir. Mitosta anlatılanlara göre, Sümer panteonunun yüce tanrısı Enlil, Tanrıça Ninlil'e tutulur ve bu tanrıça Nunbirdu Irmağı'nda yelken açmış seyrederken tanrıçanın ırzına geçmiştir. Enlil bu ağır suçundan dolayı yer altı dünyasına sürülmüştür. Karnı iyice şişmiş olan Ninlil, geride bırakılmayı kabul etmemiş ve Enlil'in ardından ölümler diyarına gitmek istemiştir. Böyle bir durum Ay Tanrısı Nanna'nın göklerin ışığı olmak yerine, karanlık ölümler dünyasında doğmasına neden olacaktır. Bu durum karşısında Enlil, Ninlil'in ölümler dünyasının üç tanrısal varlığının annesi olmasını, onların Nanna yerine ölümler dünyasında bırakılmasını sağlayarak, Nanna'nın göğe çıkmasına olanak verecek karışık bir plan hazırlamıştır.

Böylece Enlil, gökyüzünü yeryüzünden ayırdıktan sonra göklerin aydınlanmasını Ay Tanrısı Nanna ve Güneş Tanrısı Utu ile diğer gezegenler ve yıldızlar vasıtasıyla sağlamıştır. Artık sıra evrenin yeryüzünün düzene sokulması işlemine gelmiştir (Hooke, 2002: 31-32).

Enlil'in kararına göre yeryüzünü düzenleyen Tanrı Enki olmuştur. "Enki ve Dünya Düzeni: Yeryüzünün ve Kültürel Süreçlerinin Düzenlenmesi" adlı mitte Enki'nin yaratıcı etkinlikleri anlatılmaktadır. Bu mitosta Enki, Sümer memleketinden başlayarak çeşitli bölgeleri nasıl dolaştığını ve yaptığı düzenlemeleri anlatır. Sümer'deki düzenlemelerinden sonra Ur'a geçen Enki burasını kutsamıştır. Daha sonra Meluhha'ya varan tanrı bu ülkeyi de Sümer'e gösterdiği özenle düzenlemiştir. Ağaçları, sazları, sığırları, kuşları ile gümüşünü, altınını, tuncunu, bakırını ve halkını kutsamıştır (Kramer, 1999: 125-127).

Enki, Meluhha'dan Dicle ve Fırat ırmaklarına gitmiştir. Onları ışıldayan sularla doldurduktan sonra sorumluluğunu tanrı Enbililu'ya vermiştir. Irmakları balıkla dolduran Enki, bunlardan "Keş'in oğlu" olarak tanımlanan tanrıyı sorumlu kılmıştır.

Enki ırmaklardan sonra denizin kurallarını koymuştur ve bunun sorumluluğunu ise tanrıça Sirara'ya devretmiştir. Sonrasında rüzgârları çağıran tanrı, rüzgârların başına tanrı İškur'u getirmiştir. Sırada saban ve boyunduruk, tarlalar ile bitki örtüsü vardır (Kramer, 2001: 118):

*“O (Enki) sabanı ve boyunduruğu sürdü;
 Büyük Prens Enki öküzleri... ,
 Katıksız ürünlere haykırdı,
 Sağlam duran tarlada tahıl yetiştirdi;
 Ovanın efendisi kıymetli taşı ve süsü,
 Enlil'in... çiftçisi [Enki]
 Enkimdu'ya, tanrısı olduğu kanalların ve setlerin
 Bakımı görevini verdi.
 Efendi sağlam duran yeri çağırdı, ona çok tahıl ürettirdi.
 Enki onun büyük ve küçük taneli fasulyelerini
 Çıkarmasını sağladı...
 ... tahılını ambar için öbek yaptı.
 Enki ambara ambar kattı,
 Enlil ile birlikte, O, ülkede bolluğu artırır;
 Kafası...[şöyle] yüzü...[böyle] olan
 Ülkenin kudreti, karabaşlı halkın sarsılmaz desteği,
 Her şeye güç veren
 ... hanımefendi [tanrıça] Aşnan'ı
 Enki görevlendirdi.”*

Enki daha sonra kazma ve kerpiç kalıbı işlerinin başına kerpiç-tanrı Kabta'yı getirmiştir. Temeller atıp evler kuran tanrı, onları Enlil'in büyük yapıcısı Muşdamma'nın yetkisine bırakmıştır. Daha sonra da ovayı bitki ve hayvan yaşamıyla doldurarak, ovanın üzerine dağın kralı Şumugan'ı görevli bırakmıştır. Son olarak Enki, koyun ağılları ve ahırlar kurup, onları çoban-tanrı Dumuzi'nin yönetimine vermiştir (Hooke, 2002: 34).

İnsanın yaratılışı konusunda ise bize iki Sümer şiiri bilgi vermektedir. Bunlardan ilki Enki-Ninmah adı verilen şiirdir. Şiir, tanrıların ekmeklerini temin etmekte çektikleri

güçlükleri betimleyerek başlar. Tanrılar yakınırken, Sümerlerin Bilgelik Tanrısı Enki onlara yardım edeceği yerde uyumaktadır. Bunun üzerine annesi Nammu, Enki'ye tanrılar için hizmetkârlar yaratmasını emretmiştir. Böylece Enki bir yaratık yaratmış ve insanın yaratılışı onuruna bir ziyafet düzenlemiştir. Bu ziyafette Enki ve Doğum Tanrıçası Ninmah çok şarap içerek sarhoş olmuşlardır. Ninmah denizin dibinden kil alıp, altı değişik tipte bireyler şekillendirmiştir (Kramer, 1999: 140). Bu altı yaratıktan biri kısır kadın, diğeri ise erkeklik ve kadınlığı belli olmayan insan tipidir. Tabletler kırık olduğu için diğeri dördü hakkındaki bilgiler okunamamıştır (Tekin, 2010: 55).

Mitos, Enki'nin daha başka bir canlı yaratmasıyla devam eder. Tanrı, akılca ve bedence çelimsiz bir insan yaratmıştır ve Ninmah'tan bu acınacak yaratık için bir şeyler yapmasını istemiştir. Ancak Ninmah hiçbir şey yapamamıştır ve böyle bir varlık yarattığı için Enki'yi lanetlemiştir (Hooke, 2002: 37).

İnsanın yaratılışı inancı açısından önemli olan ikinci şiir, “Sığır ve Tahıl” olarak adlandırılan mittir. Mitin başkahramanları Sığır Tanrısı Lahar ve Tahıl Tanrıçası Aşnan'dır. Mite göre, bu ikisi gök tanrısı An'ın çocukları olan Anunnakiler'in yiyecek yemeği ve giyecek giysileri olmaları için tanrıların yaratma odasında yaratılmışlardır (Kramer, 1999: 142). Şiirin giriş bölümünde şu dizeler mevcuttur:

*“O günlerde, tanrıların yaratma odasında,
Dulkug evlerinde, Lahar ve Aşnan biçimlendi;
Lahar ve Aşnan'ın ürünlerini,
Dulkug'un Anunnakileri yiyor, ama doymuyorlardı;
Has ağıllarındaki sütü, ... ve iyi şeyleri,
Dulkug'un Anunnakileri içiyor, ama kanmıyorlardı;
Has ağıllarındaki iyi şeylerin hatırına,
İnsana soluk verildi”* (Kramer, 2001: 138).

Girişi izleyen pasajda, Lahar ve Aşnan'ın gökyüzünden yeryüzüne inişleri ve kültürel nimetleri insanlara nasıl bağışladıkları anlatılmaktadır. Ancak, daha sonraları Lahar ve Aşnan öyle çok şarap içerler ki çiftliklerde ve tarlalarda tartışmaya başlarlar. Uzun tartışmalarda her tanrı kendi başarılarıyla övünürken diğeri küçültme gayreti

içerisine girmiştir. Bunun sonunda Enlil ile Enki araya girerek, tartışmanın galibinin Aşnan olduğunu bildirmişlerdir (Kramer, 1999: 144).

1.3.1.2. Sami Toplumlarında Yaratılış Mitosları

Arabistan Yarımadası'ndan M.Ö. 2. binyılın başlarında harekete geçerek Mezopotamya'ya gelen Sami ırkın batı kolundan olan Babil ve Asurlular, burada var olan Sümer ve Akkadlar'ın kültürünü tamamen benimseyerek kullanmaya başlamışlardır. Nitekim Sümer evren bilimi ile ilgili şiirleri de kendi dillerine çevirerek, söz konusu evren biliminde geçen tanrı isimlerine karşılık bunlara kendi dillerinden adlar vererek Samileştirmeye çalışmışlardır. Batı Sami asıllı Babil ve Asurlular ile ilgili yaratılış inancını bize “Enuma-eliş” destanı vermektedir.

“Enuma-eliş” şiirinin ne zaman yazıldığı kesin olarak bilinmemekle birlikte Ninive'deki Asurbanipal kütüphanesinde ele geçen tabletler ve fragmanlar M.Ö. 7. yüzyıla, Asurlular'ın başkenti olan Asur'dan çıkan ve kaynağı kesin belli olmayan diğer parçalar ise M.Ö. 6. yüzyıla ve sonrasına tarihlenmektedir. Ancak ilk yazılma tarihleri, bunların daha eski orijinlerinden kopya edildikleri ve bu kopyaların ise M.Ö. 1000 yıllarına tarihlenebileceği düşünülmüştür (Kılıç, 1997: 13-14).

Üzerinde yaratılış mitosunun yazılı olduğu yedi tablet, ilk olarak İngilizlerin Ninive'de yaptıkları kazılarda ortaya çıkarılmış ve bunların bazı parçaları 1876'da George Smith tarafından çevrilip yayımlanmıştır. Yaratılış mitosunun Sümer biçiminde başrolü Enlil ve Enki'nin oynamasına karşılık Babil mitosunun başkahramanı tanrı Marduk'tur. Bu ilk versiyondan sonra Asur'un başkenti olan Asur'da Almanlar tarafından yapılan kazıların sonucunda, destanın içinde Babil tanrısı Marduk'un yerini Asur memleketinin baş tanrısı Asur'un yer aldığı ve Asurca yazılmış yeni bir biçimi gün ışığına çıkarılmıştır (Hooke, 2002: 51-52). Asur'dan çıkarılmış olan bu versiyonun giriş kısmında şu bölümler dile getirilmiştir:

“Eskiden yukarda olana daha gök denmezken ve alttaki toprağın adı yoktu. Oluşları sonsuz uçurumdandı. Her şeyin kaynağı olan deniz daha karışıklık içindeydi. Sular bir araya toplanyordu. Hiç ışısız derin bir karanlıktı, hiç durmayan fırtına rüzgârı esiyordu. Eskiden daha tanrılarda yoktu. Daha hiçbir ad konmamıştı, hiçbir

gelecek saptanmamıştı. Büyük tanrılar oluşuyordu: Lahma ve Lahama adındaki Tanrılar, Tanrılar çoğalınca kadar yalnız yaşadılar. Asur ve Kısar adındaki Tanrılar o sırada doğdular ve sonra da pek çok gün geçti...” (Menant, 2005: 73).

Mitosun Babil biçiminde dünyanın kökenlerinin, Tanrı Marduk’u yüceltmek amacıyla yazıldığı açık bir şekilde görülmektedir. Mitosa göre; en başta tatlı su tanrısı Apsu ile tuzlu su tanrısı Tiamat vardır. Tatlı ve tuzlu suların karışımından diğer tanrı çiftleri doğmuştur. Bu tanrıların birleşmesinden öncelikle Lahmu ve Lahumu adı verilen canlılar yaratılmıştır. Bunlardan sonra Anşar ne Kinşar kardeşler var edilmiştir. Anşar, Sümercede yukarıdaki unsurların tamamı anlamına gelirken, Kinşar da aşağıdaki unsurların tamamı manasındadır. Belli bir zaman geçtikten sonra bu ikisinin kutsal evliliğinden gökyüzü tanrısı Anu doğmuştur. Anu ise Ea olarak bilinen Nudimmud’un doğmasını sağlamıştır (Eliade, 2007: 90-91). Bu genç tanrılar çılgınca hareketleri ve çılgınlıklarıyla Apsu’yu rahatsız etmişlerdir. Tiamat’ın istememesine karşılık, Apsu veziri Mummu’nun da yüreklendirmesiyle onları yok etmeye karar vermiştir. Bilgeler bilgisi Ea bunların planlarının farkına varmış ve Apsu’yu büyüyle yok etmiştir. Cansız Apsu yeryüzünün altındaki hareketsiz sulara dönüşmüştür. Bu sırada efsanenin asıl kahramanı Marduk doğmuştur (Oates, 2004: 178).

Bu olanlardan dolayı Tiamat intikam almaya karar vermiştir. Tiamat korkunç canavarlar, yılanlar, aslanlar ve öfkeli iblisler yaratmıştır. Daha sonrada ilk doğan tanrılardan olan Kingu’yu yüceltmiş ve ona en yüksek erki vermiştir. Bu hazırlıklar karşısında ne genç tanrılar ne de Anu ve Ea, Kingu’nun karşısına çıkmaya cesaret edememişlerdir. Ancak Marduk en üstün tanrı ilan edilmesi şartını koşarak, savaşmayı göze almıştır (Eliade, 2007: 91). Marduk’un bu şartı karşısında bir araya gelen tanrılar bunu kabul ederler:

*“Büyük tanrılar arasında sen, Marduk, en saygın olansın,
Kaderin rakipsiz, sözlerin Anu,
Ey Marduk! Büyük tanrılar arasında en yüce sensin.
Bugünden sonra buyruğun asla değiştirilmeyecek.
.....
Tüm evrenin kralı seçtik seni”* (Oates, 2004: 179).

Tanrılar Marduk'un krallığını ilan ettikten sonra, Marduk savaş için kendisini silahlandırmıştır. Dört kuvvetli rüzgârı yöneten Marduk yedi azgın tayfun yaratmıştır (Jacobsen, 1968: 106). Tiamat ileri atılıp tanrıyı yutmak için koca ağzını açmıştır. Bunu fırsat bilen Marduk kudretli rüzgârlarını canavar Tiamat'ın ağzından içeri yollamıştır. Rüzgârlar canavarın vücudunu öyle şişirmiştir ki hareket edemez hale gelmiştir. Tanrı Marduk, kımıldayamaz hale gelen Tiamat'ı ele geçirip ikiye bölmüştür. Tanrı iki parçadan birini düzleştirerek yeryüzünü yaratmış, diğer parçayı ise onun üstüne gökyüzü yapmıştır (Chiera, 1996: 89).

Yeryüzü ve gökyüzünü yaratan Marduk, evrene düzen verme işine başlamıştır. Tanrının ilk yaptığı iş takvimi düzenlemek olmuştur. Daha sonrasında ise göksel yollar oluşturulmuştur.

İnsanın yaratılışı ise altıncı tablette anlatılmaktadır. Marduk, tanrılara hizmet etmesi amacıyla insanı yaratmak niyetinde olduğunu duyurmuştur. Tanrı, Ea'nın öğüdüne uyarak, insanın biçimlendirilmesi için ayaklanmanın önderi olan Kingu'nun öldürülmesine karar vermiştir. Böylece Kingu öldürülmüş ve kanından insan yaratılmıştır. Sonra tanrılar Marduk için Babil'deki "*Esagile*" tapınağını yapmışlardır. Şiirin geri kalan kısmı Marduk'un elli büyük adının sıralanmasıyla devam etmektedir.

Yaratılış mitosunun ana çizgileri böyledir. Bunların arasındaki Sümerli öğeler rahatlıkla görülebilmektedir. Birçok Sümer mitosunda serpiştirilmiş durumda bulunan öğeler, Enuma-eliş destanında bir araya getirilmiştir (Hooke, 2002: 55-56).

Diğer taraftan insanın yaratılışıyla ilgili önemli bilgiler veren ve Asurca kaleme alınmış olan "*Adapa Efsanesi*" mevcuttur. Mısır'daki Amarna arşivlerinde ele geçirilen efsane, Tevrat'ta Âdem peygamber hakkında verilen özelliklere uyması bakımından çok büyük önem taşımaktadır. Ayrıca bu efsane ilk insan hakkında yazılmış efsanelerin ilki olarak düşünülmektedir (Kılıç, 1997: 40).

Bu mitosa göre, Adapa bilgelik tanrısı Ea'nın oğlu ve Eridu şehrinin rahip-kralıdır. Bilge tanrı Ea, Adapa'yı insan örneği olarak yaratmış ve ona bilgelik vermiştir. Ancak ona ölümsüzlüğü bahsetmemiştir. Adapa'ya rahiplik görevlerinin neler olduğu anlatılmış ve bunlardan birisinin tanrıların sofrasına balık sağlamak olduğu

söylenmiştir. Bir gün balık tutan Adapa'nın kayığı güney rüzgârı tarafından devrilmiştir. Adapa buna sinirlenerek güney rüzgârının kanadından tutup kırmıştır ve rüzgâr yedi gün esememiştir. Bunun üzerine Anu, Adapa'nın önüne getirilmesi buyruğunu vermiştir. Ea, bu durum karşısında Adapa'ya üzerine bir yas elbisesi giymesi öğüdünde bulunmuştur. Göğün giriş kapısında bekleyen Tammuz ve Ningizzida niçin yas tuttuğunu sorduklarında yeryüzünden kaybolan iki tanrının yani Tammuz ile Ningizzida'nın yasını tuttuğunu söylemesi öğütlenmiştir. Böylece iki tanrının gururu okşanacak ve tanrılar Anu'ya Adapa hakkında iyi şeyler söyleyeceklerdir. Ea oğlunu Anu'nun karşısına çıktığında ölüm ekmeği ve suyu verileceği hususunda da uyarmıştır (Hooke, 2002: 70).

Adapa, Anu'nun karşısına çıkarıldığında Anu tarafından affedilmiştir. Ayrıca Anu, Adapa'ya hayat yemeği ve suyu vermeye karar vermiştir. Anu, hizmetkârlarından birisine emretmiş ve yemek Adapa'nın önüne getirilmiştir. Adapa, Ea'nın yemek verilirse yememesi hususundaki uyarısını hatırlamış ve hayat yemeğini yemeği inatla reddedmiştir. Böylece Adapa ölümsüz olma şansını kaybetmiştir (Chiera, 1996: 101).

1.3.2. Tufan Mitosları

1.3.2.1.Sümerlerde Tufan Mitosu

Tufan olayı hakkında önemli bilgiler veren çivi yazılı belgelerin büyük çoğunluğu Babilliler'e aittir. Bununla birlikte, Babil tufan mitinin kökeni Sümerlere dayanmaktadır. Tufan mitini¹⁷ ilk kez kaleme alan Sümerlerdir. Sümerler kendilerinden sonra Mezopotamya'ya gelip yerleşen Sami kavimler ile Anadolu ve Yunanistan gibi farklı coğrafyalarda yaşayan kavimlere bu bilgileri aktarmışlar, onlar da benimseyerek kullanmaya başlamışlardır (Kılıç, 1997: 50).

Sümer dilindeki tufan efsanesini, 1914 yılında Arno Poebel, Philadelphia Üniversite Müzesi'nin Nippur koleksiyonu arasında üç tablet parçası üzerine yazılmış olarak bulmuştur. Fakat bu parçalar konunun yazıldığı tabletin alt kısmının üçte birini

¹⁷ Üzerinde tufan olayının anlatıldığı tablet için bkz. Ek-9.

kapsamaktadır. Tabletın kırık olan baş kısmınının 37 satır kadar olduğu tahmin edilmektedir. Bu yüzden metnin nasıl başladığını bilemiyoruz (Çığ, 2010: 52).

Okunabilen bölümlere göre; bitkilerin, hayvanların ve insanların yaratılışı, krallığın gökten indirilişi ile başlayan efsane, tanrıların insanları cezalandırmak için tufan kararı almalarıyla devam eder (Koroğlu, 2006: 73). Efsanede anlatılanlara göre, tanrılar haddini aşan insanoğlunu cezalandırmak için toplantı yapmışlardır. Toplantıda değişik cezalar öne sürülmüştür, fakat Hava Tanrısı Enlil insanlığın unutamayacağı büyüklükte bir ceza olmasını istemiştir. Bütün insanoğlunun yok edilmesini isteyen Enlil'in kararına diğer tanrılarda uymak zorunda kalmışlardır. Ancak bu çok sert ve acımasız karara, insanı yaratan Bilge Tanrı Enki karşı çıkmıştır. Kararları kesin olan tanrılar Enki'nin bu karara karşı çıkmasına çok kızmışlardır. Bunun üzerine Enki, bütün tanrıların kabuledebileceği bir insanın bu felaketten kurtarılabilmesi için çözüm üretmiştir. Netice olarak Enki, kutsal kitaplardaki Nuh'un Sümerler'deki karşılığı olan Ziusudra'ya durumu bildirmiştir. Bilge Tanrı, Ziusudra'ya dev bir gemi yapmasını ve kendisini yok olmaktan kurtarması için öğüt vermiştir (Gezgin, 2009: 190).

Ancak geminin yapılışını anlatan kısımlar kayıptır. Metin yeniden başladığında tufan olayının nasıl gerçekleştiği anlatılmaktadır:

*“Olağanüstü kuvvetli bütün fırtınalar, bir olup saldırdı,
Tufan yeryüzünü kapladı,
Yedi gün, yedi gece boyunca,
Tufan ülkeyi kasıp kavurdu,
Koca gemi azametli sulara çarpıp dururken,
Işığını yere göğe saçan Utu çıktı.
Ziusudra koca geminin bir penceresini açtı,
Kral Ziusudra,
Utu'nun önünde yerlere kapandı,
Bir öküz kesti kral, bir koyun kesti.”*

Bu bölümden sonra yine büyük bir parça kırıktır. Metnin bundan sonraki okunabilen kısmında Ziusudra'ya ölümsüzlük verildiği betimlenir. Bu bölümün çevirisi şöyledir:

*“Kral Ziusudra,
An ve Enlil’in önünde yerlere kapandı;
Ona tanrılarinki gibi bir hayat verdiler,
Tanrılarinki gibi ebedi soluğu onun için indirdiler.
Böylece kral Ziusudra’yi,
İnsanın ve... nin adının koruyucusunu,
Geçiş dağında, Dilmun dağında, güneşin doğduğu yere
Onlar (An ve Enlil) yerleştirdiler”* (Kramer, 2001: 174).

Metinlerden anlaşıldığına göre, Ziusudra gemiden çıkıp bir kurban adadıktan sonra tanrıya dönüştürerek, Sümer inancına göre cennet kabul edilen “geçiş ülkesi, Dilmun ülkesi, güneşin doğduğu yer” olarak betimlenen Dilmun’a yerleştirilmiştir. Dilmun konusuna da biraz değinecek olursak, bu konuda en açıklayıcı metin “Enki ve Ninhursag Miti” başlıklı şiiirdir.

Bu karmaşık mit aslında, suların tanrısı Enki ile yer tanrıçası olan karısı Ninhursag’ın başkahramanı oldukları Dilmun’da geçen cinsel yaratılış hikâyesidir. Ancak bizim konumuz açısından mitin en önemli bölümü, hikâyeyi başlatan Dilmun betimlemesidir. Bu betimlemeye göre, Dilmun ne hastalığın ne de ölümün hüküm sürdüğü “yaşayanların ülkesi”, “saf”, “temiz”, “ışıltili” bir ülkedir:

*“Dilmun’da karga çığlık atmaz,
İttidu kuşu ittidu çığlığını atmaz,
Arslan öldürmez.
Kurt kuzuyu yakalamaz,
Oğlakları yiyen vahşi köpek görülmemiştir.
Gözleri ağrıyan biri “gözlerim ağrıyor”,
Başı ağrıyan biri “başım ağrıyor” demez,
Yaşlı kadın “yaşlı bir kadını” demez,
Yaşlı bir erkek “yaşlı bir erkeğim” demez...”* (Bottero, 2005: 44-45).

1.3.2.2. Sami Toplumlarında Tufan Mitosu

Sümerler'in bölük pörçük denilecek bir durumda olan tufan mitosu, Babil biçiminde oldukça genişletilmiş olarak "Gılgamiş Destanı"nın içine alınmıştır. Gılgamiş destanında Gılgamiş, dostu Enkidu'nun ölümüne ve kendisinin de mutlaka bir gün ölümle karşı karşıya kalacağına çok üzülmüştür. Bunun üzerine Gılgamiş, ölümün elinden kurtularak ölümsüz olan Utnapiştım'i (Ziusudra) bulmaya karar vermiştir. Gılgamiş, Utnapiştım'e ulaşmayı başardığında ölümsüzlüğü nasıl elde ettiğini sormuştur. Utnapiştım bu soruya yanıt olarak tufan öyküsünü anlatmıştır (Hooke, 2002: 56-57).

Utnapiştım konuşmasına, "Gılgamiş, bu büyük bir sır. Fakat sen mademki bu kadar sıkıntılar çekerek buraya geldin, o sırrı sana açıklayacağım, beni iyi dinle!" diye başlamıştır. Utnapiştım kendisinin Şuruppak şehriden olduğunu söyledikten sonra tufan olayının nasıl gerçekleştiğini betimlemiştir. Utnapiştım'in anlattıklarına göre; büyük tanrılar yarattıklarını yok etmek için bir tufan yapmaya karar vermişler ve bu durum Bilgelik Tanrısı Ea'nın hiç hoşuna gitmemiştir. Ea, Utnapiştım'e büyük tanrıların kararını açıklamış ve malını mülkünü satarak eni boyu eşit olan bir gemi yapmasını öğütlemiştir. Utnapiştım bundan çok onurlanmış ve be emri hemen yerine getirmeye çalışacağını belirtmiştir. Utnapiştım konuşmasına geminin yapımını anlatmayla devam etmiştir. Yedi gün gibi çok kısa bir sürede genişliği 3600 metrekare olan geminin yapımı tamamlanmıştır (Çığ, 2000: 64-66). Destanda geminin yapımı anlatıldıktan sonra gemiye kimlerin ve nelerin yüklendiği sıralanmıştır:

*"(Sahip olduğum her şeyi) gemiye yükledim;
Sahip olduğum gümüşün hepsini ona yükledim;
(Sahip olduğum) altının hepsini ona yükledim;
Sahip olduğum tüm canlı varlıkları (yükledim) ona.
Tüm ailemi ve akrabamı gemiye yolladım.
Kırın hayvanlarını, kırın yabanil varlıklarını,
Tüm zanaatçıları tekneye yolladım"* (Hooke, 2002: 59).

Bu dizelerden sonra tufanın canlı bir betimlemesi yapılmıştır. Fırtına Tanrısı Adad gürlemiş, Anunnakiler meşalelerini durmadan yakmışlardır. Her yer göz gözü

göremeyecek şekilde kararmıştır. Tanrılar bile yarattıkları tufandan korkmuşlardır. Tanrıça İstar insanların yok olmasına nasıl razı oldum diye pişmanlık duymuştur. Anunnakiler de onunla birlikte ağlamışlardır. Korkunç tufan altı gün yedi gece devam etmiş, yedinci gün fırtına azalmış ve taşkınlar durmuştur (Çığ, 2000: 68).

İlgili bölümlerin tercümesi şöyledir:

*“Altı gün altı gece rüzgâr esti,
Şiddetli yağmur, fırtına ve sel ülkeyi kapladı,
Yedinci güne gelindiğinde fırtına ve sel
Ki, onlar bir ordu gibi birbirleriyle savaşıyorlardı,
Şiddetlerini kaybettiler,
Deniz sakinleşti, fırtına durdu, artık sel akmaz oldu.
Her yana sakin denize şöyle bir baktım,
Ve bütün insanlık balçığa dönmüştü,
Deniz düz damlar gibi düzgündü.
Eğildim, diz çöktüm ve ağladım,
Gözyaşlarım yüzüme doğru akıyordu,
Denizin sınırlarını görebilmek için göz gezdirdim.
On ikide bir kara parçası görüldü,
Gemi Nisir Dağı¹⁸ üzerine demirlemiştir” (Kılıç, 1997: 64).*

Bu dizelerden sonra Utnapiştım karaya çıkışını ve burada başından geçenleri anlatmaya devam etmiştir. Utnapiştım, karaya çıkınca kurbanlar kesmiş, tanrılarının hoşuna gitsin diye çeşitli kokularda tütsüler yakmıştır. Bu durum tanrılarının çok hoşuna gitmiştir ve Utnapiştım’ın tanrılaştırılmasına karar vermişlerdir. Enlil gemiye gelerek Utnapiştım ile karısını gemiden indirmiş ve kararlarını söyleyerek onları kutsal yer olan nehrin ağzına yerleştirmiştir (Çığ, 2000: 70-71).

Asurlulara ait tufan mitosunu ise 1872 yılında G. Smith tarafından Ninova’daki kraliyet kütüphanesinde bulunmuştur. On iki tableten oluşan tufan şiirinin Asur

¹⁸ Nisir Dağı’nın Dicle’nin bir kolu olan küçük Zap yakınlarındaki 2500 metre yükseklikteki Pir-i Mukurun Dağı olabileceği söylenmektedir. Bkz. Muazzez İlmiye Çığ (2010). *Sümerlerde Tufan Tufanda Türkler*, Kaynak Yay. , İstanbul, s. 36.

versiyonundaki kahramanları İzdubar ve Hasisadra adlarını taşımaktadır. Tufan şiirinin onuncu tabletine kadar İzdubar'ın yaşamı ve başından geçenler anlatılmıştır. Onuncu tablete gelindiğinde İzdubar yaşlanmış ve canavarlarla birlikte savaşaacağı silah arkadaşını kaybetmiştir. Bunun üzerine tufan olayını yaşayan ve ölümsüzlük elde eden kişiyi aramaya başlamıştır. İzdubar, yaşlı adamı Fırat'ın ağzında bulmuştur. İzdubar, Hasisadra'ya nasıl ölümsüz olduğunu sorunca Hasisadra tufan öyküsünü anlatmıştır:

“Hasisadra İzdubar'a şöyle dedi: İzdubar sana gizli olayı ve Tanrıların yargısını açıklayacağım. Senin kurduğun kent olan Surippak kenti çok eskiydi. Tanrılar bana iradelerini duyurdular. Surippaklı Ubarratutu'nun oğulları, dediğime göre, büyük bir gemi yapın ben balıkçıları ve yaşamı yokedeceğim. Yaşamın tohumlarını bu geminin ortasına koy. Yapacağın geminin uzunluğu 600 coudées ve genişliğiyle yüksekliği 60 coudées olacaktır. Onu uçuruma indir. Anlamış olup Hea'ya: Efendim, dediğiniz gemiyi yaparsam genç, yaşlı herkes benimle alay edecektir dedim. Hea ağzını açtı, komuştu ve hizmetlisi olan bana onlara de ki ...(burası okunamamıştır)... içine girip geminin kapısını kapatacağın. Ortasına hububatını, eşyalarını, zenginliklerini yığ. Hanımının hizmetlilerini, kadınlarını, kadın kölelerini, çocuklarını bindir. Sana kırlardaki hayvanları ve evcil hayvanları göndereceğim geminin kapağının arkasına kapatılacaklardır.”

Öykünün bundan sonraki bölümünde geminin yapılışı ve hazırlıklar anlatıldıktan sonra tufan felaketinin nasıl gerçekleştiği ayrıntılarıyla anlatılmıştır. Rüzgâr ve fırtına altı gün altı gece sürmüştür. Altı günün sonunda felaket sona ermiştir ve Hasisadra bir pencere açmıştır. Uzakta Nisir Dağı yükselmektedir. Hasisadra bunun üzerine bir güvercin göndermiştir, fakat konacak yer bulamayan güvercin geri gelmiştir. İkinci gün kırlangıç göndermiş ve aynı nedenle kırlangıçta geri dönmüştür. Ertesi günü bir karga göndermiş ve karga uzaklarda yiyecek bulduğu için geri dönmemiştir.

Bundan sonraki bölümde büyük bir boşluk vardır. Metin tekrar okunmaya başladığında Hasisadra büyük bir dağın başında tanrılara kurbanlar sunmuştur ve tanrılardan tekrar tufanı göndermemelerini istemiştir (Menant, 2005: 75-77).

Mezopotamya'nın çeşitli yerlerinde yapılan kazılar Ur, Kiş ve Uruk şehirlerinin şiddetli tufanlara uğradığını gösteren kanıtları ortaya koymakla beraber, tüm ülkeyi

kaplayan genel bir tufanın kanıtı yoktur. Bu üç kent ugradıkları tufanların şiddet dereceleri ve tarihleri farklı farklıdır (Hooke, 2002: 60). Burada oluşan sel baskınlarının Fırat ve Dicle taşkınları olduğu genel olarak kabul edilmektedir. Arkeolojik kazılar taşkınların beşinci binyıldan ikinci binyıla kadar söz konusu nehir sularının yüksek olmayan yerleşmeleri etkilediği ve buralarda büyük zararlar verdiğini gösteren birçok izi belgelemiştir (Koroğlu, 2006: 73).

1.3.3. Bereket Kültü ve Yeniden Diriliş Mitosları

Tüm canlılarda olduğu gibi, insan hayatındaki en önemli mücadele besin elde etmektir. İnsanların besin gereksinimini karşıladığı bitkilerin yetişmesi için toprak ve su büyük önem taşımaktadır. Hayvanların büyümesi ve üremesi içinde su ve bitkiler gerekmektedir. İnsanlık tarihinin başlangıcından itibaren bu maddelere verilen önem, bunları dinsel kavramlar haline getirmiştir. Toprak, su ve bitkiler tanrılaştırılmış ve doğanın mevsimlere göre gösterdiği döngü mitolojik efsanelere konu olmuştur (Ökse, 2006: 47).

İlkbaharda havaların ısınmasıyla birlikte karlar erir ve su kaynakları dolar, topraktan tohumlar filizlenir ve bitki dünyası yeni bir yaşama başlar. Su kaynakları yazın azalır, sonbaharda ürün hasat edilir ve bitkiler ölür. Bu bitkilerin toprağa düşen tohumları ilkbaharda yeni bitkiler halinde yaşama döner. Bu yaşam döngüsü Eski Önasya toplumlarının mitolojilerinde bereket tanrılarının ölmeleri ve yeniden doğmaları şeklinde betimlenmiştir. Bu öykülerin çoğunda bir tanrı ya da tanrıçanın yer altı dünyasına inişi ve tekrar dünyaya dönüşü konu edilmiştir. Bereket tanrılarının bu yaşam döngüsünün bitkilerin tekrar filizlenmesini etkilediği düşünülmüştür. Tanrıların yer altına inişleri sırasında bitkilerin öldüğü ve tanrılar dünyaya geri dönünce de bitkilerin canlandığı kabul edilmiştir (Ökse, 2006: 51).

Mezopotamya’da bu konu ile ilgili mitlerin en önemlisi Sümerlerdeki adıyla İnanna ve Dumuzi, Sami toplumlardaki adıyla İstar ve Tammuz tanrı çiftlerinin konu edildiği “*İstar’ın Ölüler Diyarına İnişi*”dir. Bu şiir tabletlerde Akkadça yazılmış olarak bulunmuştur. Bu nedenle de uzun süre Sami kökenli olduğu kabul edilmiş ve Babil mit yaratıcılığının olağanüstü bir örneği olarak aktarılmıştır. Buna karşın, Nippur malzemesine bağlı yayımlar ortaya çıkınca Sümerce bir kökene gittiği anlaşılmıştır.

Böylece bu Sami mitinde anlatılan İştar'ın, Sümer'deki karşılığı olan İnanna'nın yerini aldığı gittikçe açıklık kazanmıştır (Kramer, 2001: 156).

Tanrıçanın ölüler diyarına inmesinden önce Tanrı Tammuz ile evlenmesi vardır. Tammuz'un İştar'ı elde etmesi iki biçimde anlatılmıştır. Bunlardan birinde çiftçi tanrı Enkimdu Tammuz'un rakibidir, diğerinde ise Tammuz tek taliptir. Öyküye göre, Tammuz tanrıçanın evinin önüne gelir ve içeri girmek için yaygara koparır. Tanrıça annesinin onayını aldıktan sonra banyo yapar, yağlar sürünür, kraliçelik giysilerini giyer, değerli mücevherler takınır ve damat adayına kapıyı açar. Tammuz, böylesine tutkuyla istediği evliliğin kendisinin cehennemine dibine atılmasına sebep olacağını bilmemektedir. Gökyüzünün hanımı olan İştar, cehennemde de hüküm sürmek arzusundadır. Bundan dolayı ölüler diyarına inmeye karar verir (Kramer, 1999: 196).

Yine şiire göre Tanrıça İştar, ölüler diyarına inmeden önce, orada başına gelebilecek herhangi bir olay için tedbir alır. Tanrıça, bu sebeple veziri Ninşubur'a eđer üç gün içinde geri dönmezse üç büyük tanrıya; Enlil, Nanna ve Ea'ya gitmesini ister ve kendisinin orada öldürölmesinin engellemeleri için yalvarmasını buyurur. Tedbirini alan İştar, kraliçelik giysilerini giyer, değerli takılarını takar ve ölüler diyarının kapısına gelir. Burada yedi kapı vardır ve her bir kapıyı geğerken giysilerinin bir parçasını çıkarır. Yedinci kapıyı geğtikten sonra, ablası olan yer altı tanrıçası Ereřkigal'in huzuruna getirilir. İştar bir ceset olur ve kazığın üzerine asılır. Bu arada üç gün geçmiştir ve tanrıça hala geri dönmeyince Ninşubur, tanrıçanın söylediği gibi üç tanrıya gider. Enlil ve Nanna iře karışmak istemezler, ancak Ea bazı sihirsellerle işlemlere başvurarak, İştar'ı yeniden canlı duruma getirecektir. Bunun için Ea, kurgarru ve kalaturre adında iki acayip yaratık yaratır ve bu yaratıklarla ölüler diyarına yaşam yiyeceği ve ićeceđi gönderir. Ea, kendilerine bu yaşam yiyeceği ve ićeceđini İştar'ın cesedi üzerine altmış kez serpmelerini söyler. Ölüler diyarına giden yaratıklar söyleneni yapar ve tanrıça yaşama geri döner. Ancak, yerine birisini bulup koymadıka ölüler dünyasından çıkamama kuralı vardır. Bu nedenle İştar kendi yerine sağlayacağı kimseyi alıp getirmek üzere yanında iki cinle diriler dünyasına çıkar (Hooke, 2002: 26-27).

İştar ve cinler yeryüzünde tanrıçanın yerini alacak kişiyi aramaya başlarlar. Tammuz'un yanına geldiklerinde Tammuz, çullara bürünüp, karısının ayağına kapanacağına bayramlıklarını giyinip, tahtına kurulur. Bunu gören tanrıça çılgına döner

ve onu kendi yerine ölümler diyarına götürölmesi üzere cinlere verir. Tammuz ellerini göğe kaldırır ve İştar'ın kardeşi olan güneş tanrısı şamaş'a yakarır. Ne yazık ki, Tammuz'un yakarışının tam ortasında tabletin metni kesilmektedir. Tammuz çeşitli kaynaklara göre ünlü bir yeraltı tanrısı olarak bilindiğine göre, ölümler diyarına götürölmüş olmalıdır (Kramer, 1999: 198).

Mezopotamya toplumlari arasında Tammuz'un ölümü kuraklık ve verimsizliğin sembolü olarak algılanmıştır. Bundan hareketle, yeryüzüne bolluk ve bereketin tekrar geri gelmesi için yukarıda anlatmış olduğumuz kutsal evlilik töreninin yapılması zorunlu bir uygulama olarak görölmüşür. Bu inanç zaman içerisinde Mezopotamya'nın dışına taşmış, Yunan ve Roma dünyasına kadar sirayet etmiştir. Tammuz inancı Frig'de Attis, Yunan'da Adonis, Mısır'da Osiris vb. tanrıların varlığında sembolleşerek diğer toplumlarda da yerini almıştır (Kılıç ve Duymuş, 2009: 161).

İKİNCİ BÖLÜM

MEZOPOTAMYA İNANÇ SİSTEMİNİN DİĞER TOPLUMLARA GEÇİŞİ

2.1 MEZOPOTAMYA İNANÇ SİSTEMİNİN ANADOLU TOPLUMLARINA ve ONLAR ÜZERİNDEN BATI TOPLUMLARINA GEÇİŞİ

Anadolu kavimlerinin, Mezopotamya kültürünün ve özellikle inanç sisteminin etkisi altında kalması hususunda Asurlular ile Hurriler'in önemli ölçüde katkısı vardır. Bu bağlamda Asurluların katkısına baktığımızda, Anadolu'da daha Prototattiler zamanından beri Asurlu tüccarların tesiriyle Tanrı Asur'a ve Mezopotamya'nın Sümerli Kiş şehrinin baş tanrısı ve savaş tanrısı olan Zababa'ya tapınılmıştır (Kınal, 1998: 208).

Ayrıca Kültepe metinlerinde Asur tanrılarında Tanrı Asur'un, Fırtına Tanrısı Adad'ın, Ay Tanrısı Sin'in, Tahıl Tanrısı Nisaba ile İstar'ın rahiplerinden söz edilmektedir. Belgelerde adı geçen tanrılardan Asur ve diğer Sami halklarının tanrısı olan Adad'ın rahiplerine baktığımızda, en ilgi çekici yön bu rahiplerin yerlilerden oluşmasıdır.. Özellikle Hititçe isimler taşıyan şahısların Adad'ın rahibi olarak görülmesi, Asurluların kendi inançlarını yerlilere empoze ettiklerini göstermektedir. Bu durum Hititlerin, Koloni Devrinde Anadolu'ya gelerek Anadolu'da yaşayan Hattilerin ve diğer halkların tanrılarını benimsedikleri gibi Asurluların tanrılarını da benimsemiş olduklarının kanıtlamaktadır (Şahin, 1999: 143-144).

Anadolu'da Hurri etkisine gelince, bu tesir özellikle din ve sanat alanında bariz bir şekilde kendisini göstermiştir. Hurriler Sümer-Babil kültürünü, Suriye istikametinden Anadolu'ya girmesi için bir aracı görevini üstlenmişlerdir (Alpman, 1981: 290). Bu durumun gerçekleşmesinde Hurrilerin yaşadığı coğrafyanın etkisi büyüktür. Zira Hurri lehçesini konuşan insanlar; Nuzi'de Asurlularla, Mari'de Amurrularla, Ugarit ve Alalah'ta Kenanlılarla, Kilikya ve Kapadokya'da Hititler ile komşu olarak yaşamışlardır (Alpman, 1980: 117).

Bu kültürel etkileşme esnasında Mezopotamya'nın Enlil'i Hurrilere Kumarbi adıyla geçmiştir. Ea, Eya adıyla transfer olurken, Sin'in yerini Kuşuh, Şamaş'ın yerini

Şimegi almıştır. Hurri panteonunda Enlil'in oğlu Ninurta'nın eşi ise Aştabi'dir (Alpman, 1980: 121).

Hurri panteonunun baş tanrısı olan Teşup, tıpkı Mezopotamya'nın Adad'ı gibi fırtına tanrısıdır. Fırtına tanrısının en ünlü tapınaklarına Toroslar civarında ve Kuzey Suriye'de rastlanılmıştır. Bu bölgelerin her tarafında Tanrı Teşup ile onun eşi olan Tanrıça Hebat kültü yaygın olarak yer almıştır (Gurney, 2001: 116).

Bu iki tanrı pek bir değişikliğe uğramadan aynen Hitit panteonunda yer almışlardır. Anadolu'da fırtına tanrısının dağların tepesinde ve gökte oturduğuna, yağmurda, şimşekte ve fırtınalarda ortaya çıktığına inanmışlardır. Yağmur tarlaları verimli bir hale getirdiği için ülkedeki refahın onun sayesinde sağlandığı kabul edilmiştir. Bu tanrının adı metinlerde sık sık iki Sümer ideogramıyla yani ^DU ve ^DİM ile yazılmıştır.

Fırtına tanrısının eşi olan Hebat ise bir verimlilik tanrıçasıdır, güneş yuvarıyla özdeşleşir; hem göksel tanrıça olarak gökcismi görünümü taşır, hem de güneş batarken yerin derinliklerine inmek için göğü terk ettiğinden yer altı tanrıçası olarak görülmüştür. Bu tanrıçanın adı Sümerce ideogram ^DUTU ile yazılmıştır. Güneş Tanrıçası kültürünün Anadolu'daki en iyi bilinen tapınağı Arinna kentinde olduğundan bu tanrıça "Arinna Güneş Tanrıçası" olarak bilinmiştir (Martino, 2006: 91).

Eya adıyla Hurri panteonuna eklenen Mezopotamya'nın büyük tanrısı Enki (Ea) de sade ve katkısız bir şekilde panteonda yerini almıştır. O, Hurri memleketinin her yerine yayılmış ve aynı zamanda "şarri" yani kral sıfatı ile de tanınmıştır (Alpman, 1980: 119).

Akkadça olarak yazılmış olan "Samarra Tableti"nde de ikisi kral olmak üzere 3 kişi Hurrice isimler taşımaktadırlar. Bu Akkadça tablette Urkiş ve Nawar kralı, Şatar-mat'ın oğlu Ari-şen'in Tanrı Nergal'e yapmış olduğu mabet anlatılır. Burada konumuz açısından önemli olan Tanrı Nergal'in adının geçmesidir (Alpman, 1981: 287). Hurri panteonunda Mezopotamya'nın Ölüler Diyarının hakimesi olan Ereškigal'in karşılığı ise Allani'dir (Alpman, 1980: 120).

Mezopotamya tanrılarını benimseyen Anadolu toplumlarına İstar kültünün geçişinin de Hurriler aracılığıyla olduğunu düşünmekteyiz. Nitekim Hurri tanrıçası Šauška, İstar ile bir tutulmuş ve metinlerde genellikle İstar olarak yer almıştır (Gurney, 2001: 117). Böylece İstar kültü Hurriler'in yoğun oturdukları kentlerin hemen hemen hepsine yayılmıştır. Bu kentler arasında Šamuha¹⁹, Lawazantiya, Hattarina, Wašudawanda, Šullama ve Ninive başta gelmektedir. Bu kentler arasında özellikle Šamuha'nın ayrı bir yeri vardır. Šamuha'nın adının geçtiği çivi yazılı metinleri göz önünde bulundurduğumuzda, çoğunun dinsel içerik taşıdığına tanık olmaktadır. Bu da bize Šamuha'nın dinsel açıdan önemli bir şehir olduğunu, bir kült şehri olduğunu göstermektedir (Yiğit, 1997: 278).

Mezopotamya'da olduğu gibi Hurriler'de de Tanrıça İstar'ın savaşlardaki rolü önem arz etmektedir. Tanrıça-insan ilişkilerindeki karşılıklı çıkar o kadar belirginleşmiştir ki, Šamuha kentinde kral askeri sefere çıkmadığı yıl Šamuha kentinin İstar'ına ne ayin düzenler ne de ona sefere çıkma adağı sunardı (Ünal, 2003: 90). Bu tanrıçanın Anadolu'ya ilk girişinin Eski Hitit Krallığı ile İmparatorluk Çağı arasındaki karanlık dönemde gerçekleştiği ileri sürülmektedir (Yiğit, 1997: 279).

Hurri kentlerinde bu derece rol oynayan İstar'ın Hurriler'den Hititler'e geçmesi ancak M.Ö. 1450'lerden itibaren giderek artan Hurri etkileriyle başlamış ve giderek yoğunluk kazanmış olmalıdır. Anlaşıldığı kadarıyla Hitit panteonu, devletin ilk kuruluş yıllarında oldukça sadedir. Hurriler'in etkisiyle Hitit toplumlarına yayılan yüksek Mezopotamya kültürünün din alanındaki tesiri kısa sürede tüm Hitit toplumlarını kaplamıştır. Nitekim dindar bir hükümdar olan III. Hattuşili döneminde (M.Ö. 1287-1244) tanrı sayılarında ve ayinlerde oldukça artış meydana gelmiştir (Ünal, 2003: 80). Kral III. Hattuşili, Tanrıça İstar'ı kendisinin hamisi olarak seçmiştir ve kralın ünlü otobiyografisi bu tanrıçaya ithaf edilmiştir.

Hitit kraliyet ailesinde ve toplum içerisinde bu denli etkili olan Tanrıça İstar'ın kutsal hayvanı gücün sembolü olarak düşünülen aslan idi. Kabartmalarda tanrıça bir

¹⁹ Šamuha kentinin lokalizasyonuna ilişkin ipuçları veren çivi yazılı belgeler göz önüne alındığında bu şehri Yukarı Kızılırmak havzasında aramanın doğru olacağını söylemek kolaylaşmaktadır. Šamuha şehri, genellikle Hatti'nin kuzeydoğusuna yerleştirilen Yukarı Ülke'nin bir şehri olarak, Yukarı Kızılırmak boyunda olmalıdır. Bkz. Turgur Yiğit. (1997). M.Ö. II. Binyıl Anadolu Kentlerinden Šamuha'nın Tarihi ve Lokalizasyonu Üzerine, *A.Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 30, s. 287.

aslan üzerinde, ayakta ve kanatlı olarak tasvir edilmiştir. Bazı mühür baskılarında ve anıtlarda ise kanatlı tanrıça olarak da fark edilmektedir (Gurney, 2001: 117).

Hititler’de, Babil’in İştar ideogramı olan *DİNGİR*, Anadolu kökenli olup isimlerini bilmediğimiz çok sayıda yerel tanrıçayı ifade etmek üzere de kullanılmıştır. Ayrıca Hititler’de resmi bayram ve ayın kutlamalarında Mezopotamya’nın etkisi açık bir şekilde görülmektedir. Özellikle de Yeni Yıl Bayramı krallar tarafından kutlanan resmi tapınmalar arasındaydı. Kraliyet ailelerine ait dualarda da Tanrıça İştar’ın adına oldukça sık rastlamaktayız (Eliade, 2007: 177).

Aşağıda kısa bir bölümünü vereceğimiz, Boğazköy’de bulunmuş Akkadça ve Hititçe versiyonu olan bir dua metninde Tanrıça İştar’ın adı geçmektedir. Burada ay tanrısının kızı olarak tanımlanan İştar’ın Mezopotamya toplumlarında olduğu gibi, Hititler’de de savaşlarda önemli rol oynadığını göstermesi bakımından önemlidir:

- [zi-iq]-qa-za ^{DİNGİR}XXX-ař ne-pi-şa-ař DUMU. SAL-ař şar-ku-uř
^{DİNGİR}İşTAR-iş

-Büyük İştar, sen Sin’in göksel kızıdır

- [^{GIş}TUKUL^{MEş} da]-a-i (?) ku-ru-ur-ma ni-ni-in-ki-iş-ki-iz-zi

-Sen silahları taşırsın ve düşmanı tahrik edersin (Reiner ve Göterbock, 1967: 258).

Ayrıca inanç sistemi ve tanrı-tanrıçaların Yunan toplumu tarafından kabul edilmesi de etkileşmenin sınırlarının belirlenmesinde önemli bir unsurdur. Nitekim Yunan kolonizasyonun en önemli kenti Miletos ve buna bağlı birçok kolonide Tanrıça İştar’ın Yunandaki versiyonu olarak düşündüğümüz Tanrıça Aphrodite’ye bağlı tarikatların varlığını kanıtlayan veriler ortaya çıkarılmıştır. Bu verilerden Miletos ve ona bağlı birçok kolonide Aphrodite’nin önemli bir kült olduğu anlaşılmaktadır (Greaves, 2004: 27).

Hititler Tanrıça İştar’ın yanı sıra birçok Mezopotamya tanrısına da tapınmışlardır. Sümerlerin gök, yer ve okyanus tanrılarını temsil eden Anu-Enlil-Ea teslisine Hititler de ibadet etmişlerdi. Ayrıca, Sami kavimlerin çöl ananesinin yarattığı

Sin-Šamaš-İštar (Ay-Güneş-Yıldız) astral teslisi de Hitit panteonunda yerini almıştır. (Kinal, 1998: 208).

Antlaşma metinleri de bize tanrılar hakkında önemli bilgiler vermektedir. Gerçekten tanrı ve tanrıçaların adları siyasi antlaşmaların sonunda sıralanarak, antlaşmaları koruyan ve onların bozulmamasını sağlayan ilahlar olarak ant içilmiştir (Dinçol, 1982: 80). Örnek olarak vereceğimiz, Wiluša kralı Alakšanduš ve Hitit kralı II. Muwattalli arasında yapılan antlaşmadaki tanrı ve tanrıça adlarının içerisinde de Mezopotamya tanrılarının adlarının geçtiğini görmekteyiz. Ayrıca Mezopotamya tanrılarında İštar'ın adının birden çok defa ifade edilmesi, onun Hitit panteonundaki yeri ve önemini ortaya koymaktadır:

“...Göğün kraliçesi Hepat, Koruyucu Tanrı, Hatti şehrinin Koruyucu Tanrısı, Tanrı Karzi, Tanrı Hapantaliia, Karahna şehrinin Koruyucu Tanrısı, Av Çantasının Koruyucu Tanrısı, Yeminin Beyi Ay Tanrısı, İštar, Kırın İštar'ı, Ninuwa şehrinin İštar'ı, Hattarina şehrinin İštar'ı, Tanrı Allatum, Tanrı EA, Tanrı Telipinu, Tanrı Ninatta ve Kulitta...” ifadesi kullanılmaktadır.²⁰

Mezopotamya'nın tanrılarıyla ilgili edebi eserleri de Anadolu'da oldukça yaygındır. Bu eserlerin en önemlisi, çeviri yoluyla Anadolu'ya gelen ve devrin en çok sevilen eserleri arasında yer alan “Gılgamış Destanı”dır. Bu eser Hattuša'da Hititçe ve Hurrice olmak üzere ele geçmiştir (Ünal, 2003: 178).

“Kumarbi Efsanesi” de aynı yolla Anadolu coğrafyasına yayılmıştır. Hurrilerdeki adı Kumarbi olan efsane, Hititlere ise Ullikummiş adıyla geçmiştir. Sami toplumların yaratılış mitoslarından oldukça etkilenildiği görülen bu efsanenin başlangıcında tanrılar arasındaki mücadele söz konusudur (Hooke, 2002: 133). Buna göre Alalu, Anu ve Kumarbi gökte dokuz yıl hüküm sürmüşlerdir. Bu tanrılardan birisi kral iken bir sonrası onun hizmetçisidir ve hizmetçi beyini tahttan indirip, yerine kendisi oturmuştur. Tahtı en son ele geçiren Kumarbi olmuştur (Ünal, 2003: 176).

²⁰ Antlaşmanın tam metni için bkz. Güngör Karauğuz (2002). *Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri*, Çizgi Kitabevi, Konya, s. 147.

Bu öyküden yüzlerce yıl sonra oluşturulan Yunan “Theogonia”sında da konu neredeyse aynıdır. Meşhur Yunan şairi Hesiodos’un bu eserine göre göklerin hükümdarı Uranos’tur. Acımasız Uranos doğan çocuklarını doğruca yerin altına göndermiştir. Uranos’tan doğan oğullar babasına karşı çıkmışlar ve Kronos babasının tahtına geçmiştir. Ancak aynı şeyleri Kronos da kendi çocuklarına yapmıştır. Zeus sonunda babasına savaş açarak onun tahtını ele geçirmiştir. Burada Hurri efsanesindeki Alalu-Anu-Kumarbi tanrı kuşaklarını, Yunan efsanesinde Uranos-Kronos-Zeus üçlemesi karşılamaktadır. Bu savaş da yine gökyüzü egemenliğini ele geçirme tutkusundan kaynaklanmıştır (Bayladı, 1998: 34-35). Bu efsane büyük olasılıkla Yunan coğrafyasına Anadolu’dan geçmiştir.

Hikâyenin bundan sonraki kısmında Kumarbi’nin bir oğlu olmuştur. Oğlunun adını Ullikummiş koyan Kumarbi onun Upelluri’nin sırtında dağ gibi taş olmasını istemiştir. Bu motifte Yunan mitolojisinde dünyayı sırtında taşıyan Atlas figürü ile benzerlik göstermektedir (Hooke, 2002: 133).

Hikâyenin ilerleyen bölümünde Ullikummiş ile Fırtına Tanrısı’nın savaşması söz konusudur. Ullikummiş adlı dağ canavarının Fırtına Tanrısı²¹ ile mücadelesinde yenik düşmesi de tamamıyla Babil motifidir. Burada anlatılanlar Babil yaratılış mitosuna olan “Enimu eliş” teki Marduk’un Tiamat adlı canavarı yenmesi motifi ile çok benzerlik göstermektedir. Ayrıca bu mitosta geçenler Zeus’un Gigantlar ve Titanlar ile çatışmasını da biraz olsun çağrıştırmaktadır (Çapar, 1993: 102).

Ayrıca Kumarbi Destanı’nın “Kumarbi ve Tufan Kahramanı” olarak adlandırılan bölümünü, Mezopotamya’daki Gılgamiş Destanı’nda geçen tufan olayı ile irtibatlandırmak mümkündür. Ancak tufanın anlatıldığı tabletin büyük bir kısmının kırık olması sebebiyle, olayı tam olarak anlamamız mümkün değildir. Buradaki tufan efsanesi, Gılgamiş Destanı’nın kırık parçalarına ek olarak tercüme edilmiştir. Olayda Kumarbi, Gılgamiş ve Ullu(ya)’nın isimleri geçmektedir (Kılıç, 1997: 45).

Ullikummiş efsanesindeki tanrı ve canavar mücadelesini, Hititlerde “İlluyankaş Mitosu”nda da görmekteyiz. Yukarıda ele aldığımız mitosta olduğu gibi, bunda da

²¹ Buradaki Fırtına Tanrısı’ndan kasıt Teşup’tur. Ancak efsanede adı açıkça belirtilmemiştir.

Mezopotamya efsaneleri ile benzer birçok motif bulunmaktadır. Günümüze bu metnin iki anlatım şekli ulaşmıştır. Birinci versiyonunda fırtına tanrısı, ejderha İlluyankaş tarafından yenilgiye uğratılmıştır. Burada fırtına tanrısına Tanrıça İnara yardım etmiştir. İnara, baştan çıkardığı Hupaşıya adındaki bir ölümlünün işbirliği ile ejderhayı zararsız hale getirmiştir. İkinci anlatımda ise ejderha tarafından yenik düşürülen tanrı, kalbi ve gözlerinden yoksun bırakılmıştır. O zaman tanrı yoksul bir adamın kızıyla evlenmiş ve ondan bir oğul sahibi olmuştur. Bu oğul büyüyünce ejderhanın kızıyla evlenmiş ve babasına vermek üzere onun kalbi ve gözlerini geri almıştır. Organlarını yeniden elde eden tanrı, ejderhaya karşı galip gelmiştir (Martino, 2006: 106).

Söz konusu efsanede görüldüğü gibi Babilin baş tanrısı Marduk'un Tiamat'ı öldürmesiyle bağlantılıdır. Daha da önemli olan nokta ise bu efsanenin "Purilli Şenliği"nin kült efsanesi olmasıdır. Babildeki "Yeni Yıl Şenlikleri"nde bu efsanenin canlandırıldığı gibi, İlluyankaş mitosu da Purilli Şenliği'nde canlandırılmıştır (Hooke, 2002: 135).

Tanrı ile ejderha İlluyankaş'ın dövüşmesinin canlandırıldığı veya anlatıldığı böylesi bir bahar festivalinin ilkbahar mevsiminde yapılan festivallerin yaygın bir biçimi olduğu anlaşılmaktadır. Buradaki amaç da kış aylarının durgunluğundan sonra dünyanın yeniden canlanmaya başladığını anlatmaktır. Bir Hitit metninde "insanların kaderlerini tayin etmek" amacıyla tanrıların bir araya geldiklerinden bahseden bir ifade vardır ve bu ifade güçlü bir biçimde Hititlerde, ritüel şeklinde yerine getirilen bir toplantı olan ve Babildekine benzer bir biçimde, bir Yeni Yıl Festivali'nin mevcut olduğunu ortaya koymaktadır (Gurney, 2001: 130).

Yeni Yıl Bayramı ile ilgili asıl efsane ise "Telepinu Efsanesi"sidir. Telepinu ya da Telipinu, Fırtına Tanrısı Teşup'un oğludur ve toprağın veriminin de simgesidir. Günün birinde ülkeyi bırakıp gitmiştir ve o zaman yaşam durmuştur. Telepinu giderken yeryüzünün bereketini de alıp götürmüştür. Toprak ürün vermez, canlılar üremez olmuştur. Ağillarda koyunlar boğulmuş, sığırlar ölmüş, inek buzağısını, koyun kuzusunu bırakmıştır. Bütün ülkeyi kıtlık kaplamış, ağaçlar kurumuş, filizler çürümüş, kaynaklar kurumuştur.

Tanrılar bunun üzerine bir araya gelerek Telepinu'yu geri getirmeye çalışmışlardır. Önce arasalar da bulamamışlar, bulduklarında ise geri dönmeye ikna edememişlerdir. Sonunda birçok tanrı araya girmiş, bin bir yakarma ve ricayla dönmeye razı etmişlerdir. Onun dönüşüyle yeryüzünde bolluk ve yaşam yeniden başlamıştır. Telepinu'nun dönüşü Hititlerde her yıl bayramlarla kutlanmıştır. Bu da Yunan mitolojisindeki “ Demeter'in dönüşü” ile “Adonis'in yeniden canlanmasını kutlayan türden bir bahar bayramı olmuştur (Bayladı, 1998: 35).

Mezopotamya inanç sisteminin, Anadolu'da Neolitik Çağ'dan itibaren var olan Ana Tanrıça inancının üzerinde de etkili olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Anadolu'nun Ana Tanrıçası Geç Hitit Beylikleri döneminde Kubaba adını, Frig ve Lidyalılar zamanında Kybele ismini almış ve kutsal hayvanı aslan ile birlikte betimlendirilmiştir. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde yapılan arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan Ana Tanrıça figürlerinde tanrıçanın geçirdiği gelişim evrelerini tüm canlılığı ile izlemek mümkündür (Belli, 2001: 2-4).

Ana Tanrıça Kybele, Friglerin gözünde “Doğa Tanrıçası” hatta doğanın kendisidir. Sümerler'deki İnanna ve Dumuzi ile Samiler'deki İştâr ve Tammuz ilişkisine benzer şekilde tanrıçanın Attis adında bir sevgilisi vardır. Attis'in yer altına gitmesi ile sonbahar ve kışın, yeryüzüne çıkmasıyla doğanın yeniden canlandığı ilkbaharın geldiğine inanılmaktadır. Tanrıçanın sevgilisine her yıl ilkbaharda kavuştuğu, böylece doğaya yeni bir yaşam geldiği düşünülmektedir (Çaylı, 2008: 145, Bahar, 2010: 309).

Bu sebeple Tanrıça Kybele'nin en önemli tapım merkezi olan Pessinus'ta²² her yıl baharın başlangıcı olarak kabul edilen Mart ayının yirmi ikisinde Kybele adına şenlikler düzenlenmiştir. Bu törenler tıpkı İnanna-Dumuzi, İştâr-Tammuz, Aphrodite-Adonis törenleri ile Purulli bayramının aynısıdır. Yani Kybele'nin sevgilisine kavuşma zamanıdır. Toprağın yavaş yavaş uyanmaya başladığı, tabiat ürünlerinin doğuma hazırlandığı an gelmiştir (Bayladı, 1998: 40).

Frig dinindeki bu benzerlikler, bu halk gruplarının Anadolu'ya geldiklerinde burada var olan halklar ile bu coğrafya üzerinde etkisi olan kültürlerin değerlerini

²² Pessinus, Eskişehir ili Sivrihisar ilçesi yakınlarında yer almaktadır.

benimsediklerini göstermektedir. Trakya ve Makedonya içerlerinden Anadolu'ya Boğazlar yoluyla gelen savaşçı Frigler ile üzerlerine geldikleri eski Anadolu kavimlerinin farklı kültür unsurlarına sahip oldukları şüphesizdir. Buna göre Frigler Anadolu yarımadası içerlerine girdiklerinde yerli halkın "Kubaba" olarak taptığı bir tanrıçayı kendi baş tanrıları olarak kabul ettiğini göstermektedir (Çapar, 1979b: 195).

Tanrıçanın bu tapımı erkenden batıya doğru İonia'ya süzölmüş, fakat daha yumuşak ve gerçekten daha romantik bir biçimde, Anadolu ile bağlantılı çeşitli Hellen mitoslarına yansımıştır. Bu mitoslarda, bir tanrıçanın aşık olduğu fakat bu aşkıyla ona talihsizlik getirdiği bir gencin teması ortaya çıkmaktadır; Latmus Dağında Selene (Ay) ve Endymion mitosu ile Aphrodite'nin mitosu böyledir (Çapar, 1987: 67). Ayrıca Yunan tanrılarından Artemis de bu gruba eklenmiştir. Bu tanrıçanın tapımı bile Kybele tapımının hemen hemen aynısıdır (Bayladı, 1998: 45). Yani Artemis'in tapım ve inancının kökenini de Mezopotamya'ya kadar götürmek mümkün görünmektedir.

Kybele'den sonra Friglerin en tanınmış tanrıları arasında, Güneş Tanrısı Sabazios ile Ay Tanrısı Men bulunmaktadır (Birecikli, Kış 2010: 220). Frigler bu tanrıları da büyük olasılıkla Anadolu'da tanımışlardır.

Anadolu coğrafyasının bir başka halkı olan Lidyalıların dinine baktığımızda, bu konuda detaylı bilgimiz olmasa da eldeki mahdut bilgiden önemli hususlar göze çarpmaktadır. Friglerin yerleşmiş oldukları topraklardaki izleyicileri diyebileceğimiz Lidyalılarda da Kybele tapımı oldukça önemli bir yer tutmuştur. Gerçekten, M.Ö. 680'lerde Kimmer akınları ile yıkılan Frig Krallığı'nın yerine ve mirasına Lidya krallarının sahip çıktıkları bilinmektedir. Özellikle krallardan Ardys zamanında (M.Ö. 652-624) tanrıçanın tapımı Sardis'e girmiş olmalıdır. Çünkü oğlu Sadyattes (M. Ö. 624-609) ile torunu Alyattes (M. Ö. 609-560) isimlerinin soneki olan "Attes" sözcüğünün de gösterdiği gibi tanrıça Kybele'nin genç aşığı olan Attisli teophor²³ isimler taşımaktadırlar. Ayrıca Kroisos zamanında (M. Ö. 560-546) da tanrıçaya tapımın Lidya'da bilindiği kendiliğinden anlaşılmaktadır. Nitekim Lydia kral sülalelerinin sonuncusu olan Mermnadlar zamanında (M.Ö. 687-546) Sardis'de ilk inanç resimlerini görmekteyiz. Bir de M.Ö. V. yüzyıla ait bulunmuş bir heykeltıraşlık yapıtta tanrıça

²³ İçinde tanrı ismi barındıran şahıs isimlerine teophor isim denilmektedir.

Artemis ile birlikte görülmektedir. Burada Kybele'nin yanında kutsal hayvanı aslan, Artemis'in yanında ise kutsal hayvanı geyik vardır (Çapar, 1979b: 195).

Anadolu'nun en batısında yer alan Likya'da²⁴ da Artemis önemli tanrılar arasındadır. Likya dininin başlıca üç önemli tanrısı vardır ki bunlar Leto, Apollon ve Artemis'tir. Leto ve Artemis de geleneksel "Ana Tanrıça" örneklerinden iki tanesidir. Bu tanrılardan önemli bir yeri olan Apollon'dan ise Yunan din ve mitolojisinde, tanrıların en Yunanlısı olarak bahsedilmektedir (Bayladı, 1998: 44). Oysa Apollon, Mezopotamya'nın Güneş Tanrısı UTU ile oldukça benzer özellikler taşımaktadır. Apollon öyle bir güneş tanrısıdır ki, bütün iyiliklerin onun sayesinde geldiğine inanılmıştır. Bataklıklar onun sayesinde kurumaktadır, meyveler ve hububatları olgunlaştıran, insanlar ile hayvanları koruyan ve şifa dağıtan bu tanrıdan başkası değildir (Taşlıkılıoğlu, 1954: 14).

Bütün bu izahlardan anlaşılacağı üzere, Anadolu medeniyet ve toplumlarının doğu-batı toplumları arasında oluşan etkileşimde vasıta olarak oynamış olduğu rol açık olup, çok eskilere gitmekte ve sürekliliğinin korumaktadır. Bu noktada, M.Ö. 2 binyılda Hititler ile akrabalarının Anadolu'da görünmeleriyle doğu ve batı toplumlarının kaynaşmaları daha da hızlanmış olmalıdır. Zira daha sonraki dönemlerde özellikle Anadolu'nun orta ve batı bölgelerinde oturan ve Hititlerin mirasçıları olarak kabul edilmesi gereken Frig, Lidya, Karya ve Likyalılar yarımada'nın batı sahillerine gelip yerleşen Akalarla sıkı bir siyasi ve kültürel ilişki içerisine girmişlerdir. Böylece doğu medeniyetinin temel taşı olarak görülen birçok unsur batı toplumlarına geçmiş ve Yunan dehasının yaratılmasında etkin rol oynamıştır (Taşlıkılıoğlu, 1954: 11).

2.2 MEZOPOTAMYA İNANÇ SİSTEMİNİN SURİYE ve FENİKE ÜZERİNDEN BATI TOPLUMLARINA GEÇİŞİ

Yunanlıların Yakın Doğu ile ilişkilerinin yoğun olduğu bölge, Kuzey Suriye ve Fenike'dir. Bu bölgeler ile ilişkiler Myken Devri'ne kadar gitmektedir. Burada ilginç olan nokta, Güneybatı yolunun Kuzey Suriye'nin Al-Mina limanında denize varmasıdır. Yunanlıların bu yoldan gerçekleştirdikleri ticari ilişkiler esnasında Yakın Doğu'nun

²⁴ Doğuda Antalya Körfezi, batıda Fethiye Körfezi arasında kalan Teke Yarımadası'na Likya memleketi adı verilmektedir.

birçok kültür unsurları ile inanç sistemlerini aldıkları bugün artık kanıtlanmıştır. Gerçekten, Yunanlıların Doğu Akdeniz sahillerinde özellikle Kuzey Suriye'de yer alan Al-Mina, Tell Sukas (Paltos), Tabbat el-Hammam vs. gibi yerlerde işlek koloniler kurarak, yoğun bir ticaret alışverişinde bulunmuşlardır. Eski Doğu ve Eski Batı dünyaları Akdeniz'in bu limanlarında bir araya gelmişler ve bunun sonucunda karşılıklı kültür alışverişi yanında bir takım fikrî veya manevi unsurları da alıp vermişlerdir. (Çapar, 1979a: 189).

Yunan inanç sistemine Mezopotamya toplumlarının etkisi, Kuzey Suriye'nin önemli limanlarından birisi olan Ugarit'te yapılan kazılar sonucunda anlaşılmıştır. Ugarit'te yapılan kazı çalışmalarında 25 yazı işaretinden ibaret olan ve o zamana kadar tanınmayan bir çivi yazısı karakteriyle yazılmış tablet arşivi ele geçirilmiştir. Bu tabletlerin çoğunluğu Akkadça ile çok benzerliği olan Sami bir lehçeyle yazılmıştır. Burada bulunan metinlerin en önemlileri dört destanî şiidir. Bunların ikisi tanrıların tarihini, diğer ikisi ise şehirler kuran, insanlara adap ve medeniyetin feyizlerini getiren yarı ilah kahramanları anlatmaktadır (Landsberger, 1942: 85-86). Ayrıca burada Sami lehçesinin yanında Hurrice yazılmış çivi yazılı tabletler de bulunmuştur. Metinler arasında Hurri ve Mezopotamya kökenli efsaneleri içeren vesikalar ele geçirilmiştir (Alpman, 1981: 301).

Burada ele geçirilen belgelerden anlaşıldığına göre, Ugarit tanrılarının adları Fenike tanrı adlarının aynıdır ve bu adların hemen hepsi, Ugarit coğrafyasına Hurriler vasıtasıyla geçmiş olması muhtemel olan Sami kökenlidir. Sümer menşeyinden gelen bu tanrılar Hurriler ve Fenikeliler tarafından geliştirilmiş olup, nihayet Yunanlılar tarafından da kabul edilmiştir (Landsberger, 1942: 86).

Mezopotamya ve Mısır arasında bir transit yol konumunda olan Fenike memleketi, Mezopotamya'nın inanç sisteminin Yunanlılara geçmesinde aracı görevi görmüştür. Denizlere hâkim olan Fenikeliler çeşitli kavimlerle karşılaşmışlar ve karışmışlardı. Bütün bu kavimlerle kültürel etkileşim içine giren Fenikeliler, coğrafi konumları ve ticari faaliyetleri esnasında mitoloji ve din konusunda diğer kavimlerden birçok şey almış ve bunları başkalarına aktarmışlardır (Günaltay, 1987b: 207).

Fenike tanrularına bakıldığında bunların bazılarının eril, diğerlerinin ise dişil olduğu görülmektedir. Eril olan tanrulara El ya da Baal, bazen de Melek veya Adon denilmiştir. Dişi tanrulara gelince, bunlara Baalat, Milkat ya da Astarte isimleri verilmiştir. Bu toplumlarda Baal ile Baalat bir çift olarak hayal edilmiştir (Challaye, 2007: 119).

Ugarit ve Fenike panteonunda başlarda El, panteonun önderi olarak görülmektedir. Tanrının adı Sami dilinde “tanrı” anlamına gelmektedir. Ona “güçlü”, “boğa”, “tanruların ve insanların babası” ve “kral” isimleri de verilmiştir. Belgelerde bu tanrının iki kadını olarak Aşerat ve Anat isimleri geçmektedir. Tanrıyı güçlü olarak tanıtan sıfatlarına ve kurban listelerinde adının hep başta yer almasına karşın, El mitlerde zayıf bir kişilik olarak görülmeye başlamıştır. Demek ki onun yüceltici sıfatları, başlarda El’in panteonun önderi olduğu bir döneme aittir. Tıpkı Sümer tanrısı An’ın giderek gücünden çok Şey kaybetmesi gibi, bu tanrı da zamanla panteonda silik kalmıştır. Panteonda, An’ın yerini Enlil’in alması olayında gördüğümüz değişim burada da gerçekleşmiş ve Baal bu tanrının yerini almıştır (Eliade, 2007: 186-187). El, Yunan tanrularında Kronos ile özdeşleştirilmiştir. O zaman El’den önce yer alan bir tanrının olması gerekmektedir. Kaynaklarda El’den ayrı olarak Eliun’dan bahsedilmektedir (Moscati, 2004: 65). O halde bu tanrının Yunanlıların Uranos’una denk geldiği düşünülebilir.

Baal’in egemenliği ele geçirmesi efsanesi ise Marduk’un Tiamat ile mücadelesine çok benzemektedir. Efsaneye göre, El’in elinden Sapan Dağı’ndaki tahtını alan Baal onu dünyanın öteki ucuna göndermiştir. El sızlanıp, yakararak yardım dilemiştir. Onu ilk duyan Yam olmuştur ve El, Yam’ı kutsayarak Baal’ı tahtından kovması için kışkırtmıştır. Bu arada Anat’ın da yardımını alan Baal, Yam’la dövüşmek amacıyla hazırlık yapmıştır. Efsanede Yam hem tanrı hem de Őeytan olarak tanıtılmaktadır. Diğer taraftan o bir su canavarı ve yedi başlı bir ejderhadır. Baal’in savaşı için tanrısal demirci “Koşar ve Hasis” iki sihirli gürz yapmıştır. Birinci gürz Yam’ın omzuna isabet etmiş, ancak Yam devrilmemiştir. İkincisi tam alınına gelmiştir ve Baal onu öldürerek cesedi parçalara bölmüştür. Böylece ejderhaya karşı verilen mücadelenin sonucunda geen bir tanrı Őampiyon olarak, panteonun yeni egemeni olarak yükselmiştir (Eliade, 2007: 188-189).

Efsanenin devam eden bölümünde de Marduk ile oldukça benzerlik gösteren motifler mevcuttur. Baal hükümdar olmasına karşın ne bir sarayı ne de tapınağı vardır. Baal egemenliğini ilan edebilecek kadar görkemli bir tapınaktan yoksundur. Baal'ın Yam'ı yenilgiye uğratmasından sonra ise Baal için inşa edilen konutun yapılışı anlatılmaktadır. Tıpkı Marduk'un zaferinden sonra ona yapılan tapınak gibi Baal'e de konut inşa edilmiştir (Eliade, 2007: 191).

Babilin yaratılış mitolojisindeki bu benzerliklerin yanı sıra Mezopotamya'daki evrenin kökenleri motifi de Fenikelilerdeki ile oldukça benzerlik göstermektedir. Fenike mitolojisinde, evrenin kökeninin rüzgar ve kaos olduğu düşüncesi mevcuttur. Bu husus, Mezopotamya kozmogonisi hakkında bildiklerimizle kısmen örtüşmektedir. Ayrıca kozmik yumurta ve yıldızlar bölümünde, yumurta açıldıktan sonra göğün sulardan ayrılması söz konusudur. Bu da Babil yaratılış öyküsünü hatırlatan bir motiftir (Moscati, 2004: 73).

Bu izahtan sonra tekrar Baal'a dönecek olursak, onun mahalli bir tanrı olmadığı görülmektedir. Bütün Fenike sitelerinin ortak tanrısı olarak kabul edilen Baal, göklerin sahibi olarak düşünülmüştür. Yıldırımları fırlatan, yağmurları yağdıran tanrının aynı zamanda bütün saadet ve felaketlerin nedeni olduğu hayal edilmiştir. Baal'in yanında bir tanrıça vardır ki buna Baalat adı verilmiştir (Günaltay, 1987b: 210-211).

Adı "hanım" anlamına gelen Baalat, Fenikelilerin Byblos şehrinde, kentnin hakim tanrısı olarak görülmektedir. Burada tanrıça çok aktif bir konumdadır. En eski yazıtlarda kendisine tekrar tekrar yapılan ithaflar bu tanrıçanın Fenikelilerdeki önemini kanıtlamaktadır. Baalat, bereketi temsil etmektedir ve bitkilerin yanı sıra tanrıların ve insanların da anası sayılan toprak anaya denk gelmektedir. Sümerlerin İnanna'sı, Samilerin İstar'ına denk gelen bu tanrıça diğer Fenike şehirlerinde Astarte olarak görülmektedir ve Yunan panteonuna Aphrodite adıyla geçmiştir (Moscati, 2004: 65-67).

Fenikeliler bu tanrıçayı gittikleri her yere beraberlerinde götürmüşlerdir. Tanrıça Astarte Fenikelilerin gittikleri her memlekete beraberinde götürdükleri tanrı vasfını hiçbir zaman kaybetmemiştir. Gerçekten Fenikeli gemiciler imkân buldukça, gözlerine kestirdikleri her yerde sömürgeler kurmuşlardır. Özellikle kuvvetli ve ileri bir medeniyete sahip olmayan memleketlerde, savunması kolay bir ada ya da burunlardan

birinin dibinde bir koy seçen Fenikeliler, buraya depolar, ambarlar ve imalathaneler kurarak, bir liman konumuna getirmişlerdir. Fenikeliler sömürgelerine Astarte'yi de beraberlerinde götürerek, bu seçilen yerlere tanrıçanın adına bir de milli tapınak yapmışlardır (Günaltay, 1987b: 199).

Mezopotamya toplumlarında olduğu gibi, Fenikelilerde de bir tanrılar üçlüsü bulunmaktadır. Bu üçlü, kentin koruyucu tanrısından, onun eşi veya yoldaşı olup bereketli toprağı temsil eden bir tanrıçadan ve bu tanrıçayla bir şekilde bağlantısı (sevgilisi ya da oğlu) olan ve dirilişi yıllık bitki örtüsü çevrimini temsil eden genç bir tanrıdan oluşmaktadır. Bu durum İstar'la birlikte Tammuz kültürünün de Fenikeliler'e geçtiğinin açık bir göstergesi olsa gerek. Fenikelilerde Tammuz'a denk gelen tanrının adını Yunanlılar koyacaktır ve buna Adonis diyeceklerdir (Moscati, 2004: 70-71). Zira Fenikelilere ait metinlerin hiç birinde Adonis adlı bir tanrıdan bahsedilmemektedir. Adonis terimi, genç tanrının cenaze törenlerinde söylenen *adon-i* (tanrım) sözünün Grekçedeki transkripsiyonu ya da bir lakap gibi görülmektedir. Tanrı ismi farklılığı bir tarafa bırakılırsa, Suriye ve Filistin'e yayılan bu kült Tammuz kültürü ile tamamen paralellik arz etmektedir (Günaltay, 1987b: 217).

Öte yandan Kitabı Mukaddes'de genç tanrının adı Tammuz, Tanrıça İstar'ın adı ise Astarte olarak geçmektedir. Hezekiel, Tammuz için ağlayan kadınlardan mekruh şeyler olarak bahsetmektedir (Kitabı Mukaddes, Hezekiel, 8: 14-15). Kitabı Mukaddes'in I. Tanrılar kısmında da Süleyman, Saydalılar'ın ilahesi Astarte'nin ardından gittiği için suçlanmaktadır. Süleyman günah işlemiştir ve RAB ona ceza olarak onun krallığını elinden almak ister. Ancak, bunu Süleyman'ın babası Davud'un hatırı için yapmayacak, onun yerine oğlunun krallığı elinden alınacaktır (Kitabı Mukaddes, I. Tanrılar, 11: 5-6-11-12).

Fenikeliler vasıtasıyla Yunanlılar'a geçen İstar ve Tammuz'un Yunanlılar'daki isimleri Aphrodite ve Adonis'dir. Yunan inanç sistemi bölümümüzde geniş olarak ele alacağımız Adonis, Tanrıça Aphrodite'nin âşık olduğu ve tanrıçanın onu tehlikeli sporundan koparmaya çalışırken ölen genç bir avcı figürü ile görülmektedir (Moscati, 2004: 66). Hem Fenikelilerin hem de Yunanlıların Adonis'i onuruna ilkbaharda yeniden dirilecekleri düşünülerek törenler düzenlenmiştir. Bu törenler bitkilerin filizlenmesi, kaynakların coşması için yapılmıştır (Günaltay, 1987b: 216).

Ugarit ve Fenike efsanelerinde tanrıların ölerek tekrar dirilmesi motifine örnek olarak bir de Baal ve Mot efsanesi vardır. Bu efsanede Baal, Mot'a karşı savaşır ve mağlup olur. Baal'in ölümüyle tabiat da tehlikeye girmiştir. Ancak bir süre sonra Baal tekrar canlanmıştır. Bu arada Anat, Baal'in intikamını almıştır ve Mot'u parçalayarak, ateşte kızartıp, değirmende öğütürük tarlaya serpmiştir. Fakat buna rağmen Baal nasıl dirildiyse, Mot da daha sonra tekrar dirilmiştir. Bu efsanede, Mezopotamya'da mevcut olan tanrıların her yıl ölerek tekrar dirilmesi motifi ile yakın benzerlik mevcuttur (Landsberger, 1942: 88).

Ayrıca Mot'un yaz aylarında hüküm sürdüğü düşüncesi mevcuttur. Kış ayları ise Baal'in oğlu Aleyin'in mevsimi kabul edilmiştir. Aleyin, su tanrısı olarak düşünülmüştür ve onun yağmurları sayesinde toprağın bereketinin arttığı hayal edilmiştir. Kış ayı yağmur mevsimidir ve Aleyin bu mevsimde, tanrılarla insanları beslemek için bulutlarını ve yağmurlarını faaliyete geçirmiştir. Temmuz, Ağustos ayları geldiğinde sular tükenir ve kuraklık hüküm sürmeye başlar. Bu zamanda da Mot'un hüküm sürmeye başladığı düşünülmüştür. Mot kızgın güneşiyle tohumları, üzümleri olgunlaştırmıştır. Bu aşamadan sonra ise hasat zamanı yani Mot'un ölüm anı gelmiştir. Bu iki tanrıdan birisinin ölmesiyle diğereinin devri başlamıştır (Günaltay, 1987b: 218-219).

Fenikelilerin sözkonusu tanrılarında başka, El-Amarna²⁵ mektuplarıyla, heykel ve kabartmalardan öğrendiğimiz daha birçok tanrıları vardır. Adları Ugarit vesikalarında da görülen ve Babil etkisi açıkça anlaşılan Dagon ve Reşef bu tanrılar arasındadır. Ancak hemen şunu belirtelim ki, Sami toplumlarında olduğu gibi bu tanrılar da bir tipte birleşerek, Astarte'nin gölgesinde kalmışlardır (Günaltay, 1987b: 212). Bu arada Mezopotamya kökenli Reşef, Yunanlıların Apollon'u ile bir tutulmuştur (Moscati, 2004: 71).

²⁵ M.Ö. 1400-1350 yılları arasına devre, Amarna Çağı adı verilmektedir. Bu devri aydınlatan vesikalar, Mısır'da Beni Hasan civarındaki Tel el Amarna köyünde bulunmuştur. Bu vesikalar, sayıları dörtüye yaklaşan Akkadça yazılmış mektuplardır. Bu mektupların bir kısmı, Önasya'nın büyük kralları ile 18. Sülale firavunlarından III. ve IV. Amenofis'ler arasında diğere büyük krallar ve bir kısmı da Suriye-Filistin'deki küçük şehir beyleri ile adı geçen firavunlar arasında teati edilmiştir. Bu devirde başlıca büyük devletler, Mısır başta olmak üzere Babil, Mitanni ve Hitit devletleriydi. Devrin sonlarına doğru Asur Devleti de büyük devletler arasında yerini almıştır. Bkz. Memiş, *Eskiçağda Mezopotamya*, s. 186-187.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YUNAN İNANÇ SİSTEMİ

3.1. YUNAN PANTEONU

Meşhur Yunan tarihçisi Herodotos'a göre; Yunanlıların tanrılar sistemini yaratan Homeros²⁶ ve Hesiodos²⁷dur. Onlar Yunanlılar için tanrıların soy zincirlerini tertipleyip, tanrılarının sıfatlarını, görevlerini, kendilerine özgü niteliklerini ve görünüşlerini anlatmışlardır (Herodotos, 2002: II-53). Yunan tanrılar sistemi göz önüne alındığında, Herodotos'un haklılık payı olmakla beraber, destanlarda adları geçen tanrılarının bir kısmının doğu kökenli olması son derece düşündürücüdür. Ayrıca hepsi Yunanlı olmayan tanrılara şairler tarafından belirli şekiller verilmiştir. Yunanlılar, tanrıları o çağın aristokratlarını örnek alarak teşkilatlandırmışlar, aristokrat ailelerin krallar etrafında toplanması gibi, tanrıları da baş tanrı Zeus'un etrafında toplamışlardır. İşte bu suretle tanrılar ilk önce aristokrat çevrede yayılmış, daha sonraları aşağı sınıflar tarafından da kabul edilerek bütün Yunan dünyasının tanrıları haline gelmişlerdir (Mansel, 1971: 135).

Bu şekilde oluşan Yunan panteonundaki tanrılar, Yunanlılar tarafından tıpkı Mezopotamya'da olduğu gibi insan biçiminde düşünülmüş ve öyle betimlenmişlerdir. Toplumun diğer fertleri gibi tanrılarının da çeşitli olaylara karıştığı, bazı olağanüstü olaylarda belirleyici rol oynadığına inanılmıştır. İnsan şeklinde düşünülen tanrılarının insanlardan tek farkları ölümsüz olmaları ve kutsal yiyecekleri olan "ambrosia" ve "nektar" ile beslenmeleridir (Tekin, 2007: 120). Tanrılarının dikkati çeken en önemli özellikleri ise göz alıcı güzellikleri ve zarafetleridir. Tanrılarının besinleri ve konutlarında asil bir sadelik hâkimdir. Bu yönüyle bir tanrıdan beklenen özelliklerin pek azına

²⁶ Homeros, Batı dünyasının en eski epik ozanıdır. Yaşadığı yıllar ve doğum yeri kesin olarak bilinmemektedir ve tarihsel kişiliği tartışmalıdır. Muhtemelen Smyrna'da doğmuş ve yaklaşık olarak M.Ö. 800-700 yılları arasında yaşamıştır. Avrupa edebiyat tarihinin başlangıcı sayılan ünlü Ilias ve Odysseia destanları ona atfedilmiştir. Ilias'ın konusu, arkeolojik buluntularla da kanıtlanmış olan Troia Savaşı efsanesidir. Odysseia'da ise Ithake Kralı Odysseus'un Troia'dan ülkesine dönerken başından geçen olaylar anlatılır. Bkz. Bülent İplikçioğlu (1997). *Eskibatu Tarihi I-Giriş, Kaynaklar, Bibliyografya*, TTK. Yay., Ankara, s. 360.

²⁷ Hesiodos, yaklaşık olarak M.Ö. 700 yılında doğmuş Askra'lı (Boiotia) ozandır. Hellen Arkaik Çağı'nın Homeros'tan sonra en önemli epik yazarıdır. Kaleme aldığı başlıca eserleri "Tanrıların Doğuşu" (Theogonia) ile "İşler ve Günler" (Erga kai Hemerai)'dir. Hesiodos'un din konusundaki bilgilerimiz bakımından çok önemli olan Theogonia adlı eserinde, Hellen tanrılar dünyasını jeneolojik bakımdan sistemize etmiştir. İşler ve Günler sayesinde ise küçük çiftçinin yaşamına ilişkin önemli ipuçları elde edilmektedir. Bkz. İplikçioğlu. *Eskibatu Tarihi I-Giriş, Kaynaklar, Bibliyografya*, s. 359.

sahiplerdir. Gerçekten onlar merhametli ve adil değillerdir, taraf tutarlar, dalavere ve intikamla dolup taşarlar, özellikle de aralarındaki rekabetle anılırlar. Ayrıca tanrıların insanlardan daha zeki oldukları düşünülse de Zeus bile kaç kere oyuna getirilmiştir (Friedell, 1999: 74).

Yunan halkı tarafından bu özellikleri taşıyan Yunan tanrı ve tanrıçalarının Olympos Dağı'nda yaşadıkları düşünülmüştür. Yunanlılar her şeyin bir tanrısı olduğuna inanmışlar ve tanrılar arasında tıpkı Yunan şehirlerinde olduğu gibi hiyerarşi ortaya koymuşlardır. Olympos'da oturan birçok tanrı ve tanrıçadan on iki tanesinin daha büyük ve güzel meziyetlere sahip olduğuna inanılmış, onlar bütün diğer tanrıların üstünde görülmüş ve yetkilerinin diğerlerinden daha üstün olduğu kabul edilmiştir. Bu on iki büyük tanrı ve tanrıçalar arasında Zeus²⁸ baş tanrıydı ve en üstte yer almaktaydı. Yunan panteonunun başında bulunan büyük tanrıların altısının erkek, diğer altısının ise dişi ilah olduğu düşünülmüştür. Nitekim Zeus, Apollon, Ares, Hephaistos, Hermes ve Poseidon erkek; Athena, Aphrodite, Hestia, Artemis, Demeter ve Hera ise dişilerdir. Ayrıca bu tanrı ve tanrıçaların haricinde Cehennem Tanrısı Hades ile Olympos'a sonradan dâhil olan Şarap Tanrısı Dionysos da vardır. (Can, 1994: 18).

Yunanlılar, Olympos Dağı'nın Ulu Tanrısı, dünyanın sahibi, tanrıların ve bütün insanların babası olarak Zeus'u kabul etmişlerdir. Göklerde ve yerde ne varsa Zeus'un olduğu düşünülmüştür (Can, 1994: 27). Herkes onun adıyla aydınlık gökyüzü arasında bir yakınlık kurmuştur. Adının kapsadığı değerler zekâyâ, ışık dolu sezgiye, gerçeğin kaynağına uzanmaktadır. Bir yandan da aynı Zeus simgesi altında Fırtına Tanrısı'nın ve bulut toplayıcının öteki yüzü olan yıldırımdan, fırtınadan hoşlanan, sesi güçlü efendiyi görürüz (Agizza, 2006: 31). Bu özelliklere bakıldığında, Zeus'un tıpkı Sümerlerin baştanrısı Enlil gibi hava tanrısı olduğu görülmektedir. Gerçekten Zeus, hava olaylarının efendisidir ve böylece toprağın bereketini de yönettiği düşünülmüştür. Bu sebeple tarım çalışmaları başladığında ona Zeus Khtonios (Khton: Toprak, yer) adı verilmiştir. Bunların yanında Zeus'un aile hakları ile evin koruyucusu, yasaların uyulmasını sağlayıcısı ve "Site"nin koruyucu tanrısı olduğu da kabul edilmiştir (Eliade, 2007: 309).

²⁸ Zeus için bkz. Ek-10.

Ayrıca Enlil, zaman içinde nasıl babası An'ın tahtına oturduysa Zeus da babası Kronos'un egemenliğine son vererek Olympos'un efendisi olmuştur. Mitoloji bölümünde geniş olarak ele alacağımız bu konuya kısaca değinecek olursak; Zeus, Kronos'un en küçük oğludur. Kronos her doğan çocuğunu yutmaya başlamıştır. Bunun üzerine, gözlerden uzaklarda bir çocukluk geçiren Zeus gelerek babasının tahtını ele geçirmiştir. Böylece babasının yerini alan Zeus, Olympos tanrılarının egemenlik alanlarını ayırmıştır. Bu sınıflandırmada yer ve göğün saltanatını kendisine tahsis etmiştir. Denizlerin egemenliğini kardeşi Poseidon'a, yer altı dünyasının saltanatını ise Hades'e vermiştir (Bilgin, 2004: 96). Olympos'un yönetimini elde eden Zeus'un bu dağda yaşadığı düşünülmüştür. Bu noktada da Enlil ile büyük benzerliği vardır. Sümerlerin dinsel merkezi olan Nippur'da Enlil için dağ şeklinde bir makam inşa edilmiştir. Enlil'in sözkonusu makamına Ekur (Ev-dağ beklide dağevi) adı verilmiştir. Yani Enlil'in dağda yaşadığı sanılmıştır. Tıpkı Enlil gibi Zeus'un makamının da Olympos Dağı'nda olduğu kabul edilmiştir (Penglase, 2005: 62). Zira "Olympos" kelimesi Yunanca değildir. Kelimenin kaynağı ve anlamı tamamen açıklanamamışsa da yüksek dağ anlamında kullanıldığı açıktır. Dorukları gökte bulutlara karışan ulu dağların tanrılara konut olduğu düşüncesinin Yunan coğrafyasına Sümerlerden gelmiş olması muhtemeldir (Erhat, 2010: 228).

Kronos ile Rheia'nın kızı olan Hera ise, Zeus'un yasal karısı ve Olympos'un en yüksek mevkiindeki dişi tanrıdır. Evlilik Tanrıçası olan Hera, evli kadınların ve evlilik bağının temsilcisidir. O, baştanrının yasal karısı olarak, evlilik bağı koruyan ve güvence altına alan tanrıça olarak düşünülmüştür (Agizza, 2006: 36). Yunanlılar, Hera'nın da Zeus gibi bazen göğün en yüksek yerinde gürlediğini varsaymışlardır. Onun, mevsimlere de hükmünü geçirdiği ve bazen yıldızlara bile karıştığı kabul edilmiştir. Hera ile Zeus'un aile içindeki münasebetleri, Yunanlı şairler tarafından bazen iyiliğe, bazen ise kötülüğe yorumlanmıştır. Mavi semanın bulutlarla kaplı veya günlük güneşlik açık olması iki tanrının aile hayatıyla özdeşleştirilmiştir. Gerçekten Zeus ile Hera yalnız iyi günlerin değil, aynı zamanda gökyüzünün kara bulutlarla kaplandığı kasvetli günlerin de tanrılarıdır (Can, 1994: 42).

Hemen belirtmek gerekir ki, Hera sadece evlilik tanrıçası değildir. O, aynı zamanda evrensel bereket tanrıçalarından birisi olarak kabul edilmiştir. Bu Ana Tanrıça özelliği, Yunanlıların Hera'ya doğu kökenli tanrıçaların özelliklerini de yüklediklerini

göstermektedir (Eliade, 2007: 340). Yunanlılar tanrıçalarının büyük çoğunluğuna bereket tanrıçası özelliğini yüklemişlerdir. İlerleyen bölümlerde görüleceği üzere, Hera'nın yanı sıra Athena, Artemis, Aphrodite ve Demeter de diğer özelliklerinin yanında aynı zamanda birer bereket tanrıçasıdır. Bunun sebebi ise insan hayatında verimli toprağın büyük önem taşımasıdır. Çiftçilikle uğraşan halklar, bitkilerin ve hayvanların doğup, olgunlaşıp sonra da ölmelerini tanrılarla ilgili görmüşler ve bereketi sağlayacak olan bir Ulu Tanrıça'ya tapınmışlardır (Rosenberg, 2006: 46).

Yunan panteonunda, Mezopotamya'nın Enki'sine (Ea) karşılık gelen tanrı ise Poseidon'dur. Ancak Yunan coğrafyasının üç tarafı denizlerle çevrili olduğu için bu tanrı denizlerin ve göllerin tanrısı sayılmıştır. Ayrıca depremleri de gerçekleştiren tanrının, Poseidon olduğu kabul edilmiştir (Mansel, 1971: 138). Yunanlılar tanrının, denizin mavi derinliklerinde yaşadığını düşünmüşlerdir. Onun muhteşem bir sarayda oturduğu ve bütün deniz bitkilerinin süslediği konutun, dalgaların koştuğu denizin çok dibinde olduğu hayal edilmiştir. Poseidon, parlak ve çok güzel olan bu sarayından çıktığı zaman eline üççatalı yabasını alıp, dört atın çektiği arabası ile denizde dolaştığı varsayılmıştır (Can, 1994: 130).

Kaynaklarda Poseidon'un acımasız bir kişiliğe sahip olduğu görülmektedir. Poseidon, kendisinden bir şey istenecek güç olmaktan çok, gücendirilmemesi, hoş geçinilmesi gereken bir güç olarak düşünülmüştür. Ona yönetilen dualar, kendisinden yardım etmesini istemek değil de, herhangi bir konuya olumsuz yönde el koymasını önlemek için yapılmıştır. Poseidon, denizlerin tartışmasız efendisiydi ve her şeyden önce sularla ilişkili yeryüzü olayları ile arasında bir bağ vardı. Ancak o, Ege'yi sarsan depremlerin ve öteki doğal yıkımların tanrısı olarak da kabul görmüştür. Bu sebeple ona, üç dişli yabasının bir vuruşuyla rüzgârları, toprağı, denizi allak bullak edebilen tanrı kimliğiyle "Toprağı Sarsan" anlamında Enosigaios da denilmiştir (Agizza, 2006: 129).

Adı "görünmez" anlamına gelen Hades ise Mezopotamya panteonunda "Ölüler Dünyası"nın tanrısı olan Nergal ile aynı görevi üstlenmiştir. Yeraltındaki Ölüler Ülkesi'nin tanrısı olan Hades'e, Aidoneus ve Pluton adları da verilmiştir. Ayrıca Yunan inanç sisteminde Ölüler Ülkesi de "Hades" olarak anılmıştır. Mitolojide bölümümüzde geniş olarak ele alacağımız Persephone ise Hades'in karısıdır ve bu tanrıça için de

Mezopotamya'daki Ereškigal'in Yunan panteonundaki karşılığı diyebiliriz. Yunan inanişında, hem Hades hem de Persephone amansız, insafsız ve yürekleri hiçbir sunu ya da kurbanla yumuşamayan korkunç tanrılar olarak kadul edilmişlerdir (Erhat, 2010: 120).

Yunanlılar Hades'in yönetiminde olan ölüler ülkesinin, üç bölümden oluştuğunu düşünmüşlerdir. Birinci bölge Erebos'tur ve burası geceyle ölünün kişileştirildiği yer olan Thanatos krallığı idi. Tartaros olan ikinci bölge ise kötü ruhların toplandığı, işkence ve acının olduğu bölgedir. Üçüncü bölge olan Elysium'da günahsız ve sevap işlemiş olan iyi ruhların mekânıdır (Sert, 2009: 291).

Ayrıca yeraltı dünyasından gizemli sular geçtiğine de inanılmıştır. Sözkonusu sular, İnilteler Irmağı Kokytos, Kharon'un sandalıyla bir yakasından ötekine geçtiği çürümüş ve durgun sulu büyük ırmak Akheron ve suları ölmezlik veren Styks Irmağı idi. Yunanlılar ölülerinin yanlarına "obolos" adı verilen sikkeler koymuşlardır. Bunun sebebi ise ölülerin ruhu Hades'e indiğinde, Skyks Irmağı'nın öbür yakasına geçebilmek için bu parayı kullanmalarındır. İnanişaya göre, geçişi zor olan Tartaros Kapısı'na vardıklarında ölüler, asık yüzlü kayıkçı Kharon'un ücretini bununla öderler ve böylece Kharon ruhları alır Skyks'ün öte yakasına geçiririlmiş (Agizza, 2006: 143).

Ölülerin ruhlarını yeraltı dünyasına taşıyan tanrı ise Zeus'un en becerikli ve açık göz oğlu olan Tanrı Hermes'tir. Onun asıl görevi haber taşımaktır. Zeus, onu tanrılara ve insanlara göndereceği haberlerde aracı olarak görevlendirmiştir. Apollon'un kendisine ödül olarak verdiği altın değneği sayesinde de hem habercilerin hem de yolcuların koruyucusu olmuştur (Bilgin, 2004: 98).

Hermes'in yaptığı her şey canlı bir zekânın ürünü olmuştur ve o cingözlüğü bir sanata çevirmiştir. Gezinlerin tanrısı olan Hermes'in, gece yolculuk yaptığı düşünülmüştür ve gök ile yer arasındaki tanrısal bağı, karşılıklı alıp vermeyi simgelemiştir. Ayrıca ona, canlıları öbür dünyaya geçirmekle görevli tanrıların sıfatı olan "Psykhopompos" de denilmiştir. Aynı zamanda üretkenliğin tanrısı da olduğundan güçlü bir cinsellik iletebilirdi; bu niteliği, ucunda Hermes başı betimlenmiş taş ve tahtadan erkeklik organı figürlerinde belirginleşmiştir. Hermes'in adının verildiği ve üzerinde tanrı başı figürü bulunan sütunlara, kötü talihi uzaklaştırma görevi

yüklendiğine bakılırsa, bu tanrının bir başka niteliğinin de toprakların bekçiliğini üstlenme olduğu görülür (Agizza, 2006: 58).

Zeus'un bir diğer oğlu olan Ares²⁹, Enlil'in oğlu Ninurta gibi savaş tanrısıdır. Ares olmayacak işlerden kavga çıkarmayı ve savaşmayı çok sevmektedir. Ne var ki bu kavgalarda aklını kullanmaz ve belgelere bakıldığında bu özelliğinden dolayı babası Zeus tarafından pek sevilmediği görülmektedir (Bilgin, 2004: 100). Kalplere kin tohumları atanın, araya nifak sokanın Tanrı Ares olduğu düşünülmüştür. Ares, savaşları sırf kendi zevki ve keyfi için istemiştir. Muharebeler ona tatlı heyecan verdiği için, dost düşman tanımadığı ve sırf harbi savaşmak, gürültü işitmek, yaralı ve ölü görmek amacıyla sevdiği düşünülmüştür (Can, 1994: 86).

Asık suratlı, kaba güçlü Ares aynı zamanda savaşmaya ve fethetmeye can atan gençlerin ve savaşların alevlendiği mevsim olan ilkbaharın da tanrısıdır. Mantıksız ve ihtiyatsız davranışlarıyla, karşılaşmalarda çoğu zaman öteki tanrısal güçlerin zekâsı karşısında yenik düşmüştür. Zaman içinde Ares figürü ruhsal bir gelişme göstermiş, bu kaba şiddetini yumuşatmıştır. Böylece Ares ile Adalet Tanrıçası Themis arasında bir bağ kurulmuş ve bunun sonucunda Ares “adalet uygulayıcısı” olmuştur, ahlaksal tutumu yöneticilere örnek olmuş, erkekçe bir gücün vericisi, bağışlayıcısı olarak anılmaya başlanmıştır (Agizza, 2006: 63).

Yunan panteonunda, Ares'in en büyük düşmanı Savaş ve Zekâ Tanrıçası Athena'dır. Yunanlılar Zekâ Tanrıçası Athena'nın bazen yeryüzüne indiğine ve savaşlara karıştığına inanmışlardır. O en çok kahramanların ve yiğitlerin safında çarpışmıştır. Bu yüzden ona hak uğrunda, ilk safta savaşan anlamında “Promakhos” ile düşmanı süren ve kovalayan manasındaki “Alalkomene” de denmiştir. Yunanlılar bir savaş sırasında, Athena hangi tarafı tutarsa onların kazanacağına inanmışlardır (Can, 1994: 47).

Savaşçı bir bakire ve yeniyetmelerin, sanatların bilge koruyucusu olan Athena'nın, etnik grupların dinginliğini de güvence altına aldığı kabul edilmiştir. Ayrıca bu tanrıça üretkenlik ve zafer tanrıçasıdır. Düşüncenin işlediği zekâyla kahramanlardaki

²⁹ Tanrı Ares için bkz. Ek-11.

salt kaba gücün hep istene gelen birleşimini ortaya koymuştur. Görkemli tanrıça görünümünün Olympos'ta yarattığı parlaklık ve çekicilik, onun ince zekâsını ortaya koymaktadır. O ince zekâsıyla fen buluşlarında da ilerlemiştir. Athena bu özelliklerinin yanı sıra dokuma işlerinde ince ve ileri bir beceri ile atları evcilleştirmede hüner sahibidir. Onda eksiksiz bir uygarlık bilinci ile becerikli ve hesaplı hareket etmenin değerleri birleşmiştir (Agizza, 2006: 41). Athena sadece dokuma gibi kadın işlerinin mükemmel koruyusu olmakla kalmaz, esas olarak her türlü uzman işçinin esin kaynağı ve eğiticisidir. Demirci saban demiri yapmayı ondan öğrenmiş, çömlekçi ona yakarmıştır (Eliade, 2007: 343).

Hephaistos ise hem tanrısal bir yaratıcı hem de ateşin ve metallerin büyük tanrısıdır. O doğacıdır ve insanların uygarlaşmasına yardımcı nitelikler taşımaktadır. Onun yeryüzü ve yeraltı üzerindeki ikili gücü, ateş sanatlarını ve metal işlemeyi ellerinde tutan demircilerin gücüyle bağlantılıdır. Bu zanaatkâr tanrı yarattıklarına sihirli bir değer yüklemiştir. Hem takı hem silah yapabilir, kendinden devinimli nesnelere ve işkence aletleri yapar, bunlar arasında herhangi bir ayırım yapmazdı. Toprak Ana ile arasında pek açıkça anlaşılabilen ilişkiler vardır. Yerkürenin içindeki ateşin kullanılmasıyla ilgili olması, onun derinliğinin gizemlerini ortaya koymaktadır (Agizza, 2006: 66).

Gök ile yerin Ateş ve Demir Tanrısı olan Hephaistos, sadece ilahi bir demirci olarak kalmamıştır. Yunanlılar, yanardağların ağızından çıkan alevler ve dumanların onun yeraltında olan demirhenelerinin ocaklarından yükseldiğine inanmışlardır. Ayrıca depremlerle beraber yeraltından gelen müthiş uğultuların da onun muazzam imalathanesinden geldiği düşünülmüştür (Can, 1994: 126). Bunlarla da kalmayan Hephaistos, Yunanlıların gözünde büyücü tanrıdır. Mitolojik kaynaklarda Hephaistos'la alakalı olarak büyü ile teknolojik mükemmellik eşdeğer olarak vurgulanmıştır. Hephaistos mitolojisi, büyülü gücün kaynağını madencilerin, demircilerin ve zanaatkârların meslek sırlarıyla yani teknolojinin ve zanaatın mükemmelliğiyle birleştirir (Eliade, 2007: 330).

Yunan panteonuna sonradan eklenen Dionysos ise en başta şarap tanrısıdır. Onun asıl özelliği, insanların şarap içip sarhoş olarak doğanın sırlarına erişilmesini istemesidir (Bilgin, 2003: 99). Dionysos'un başlangıçta, Sümerlerin bira tanrısı olan

Ninkasi gibi bira tanrısı olduğu sanılmaktadır. Yunanistan'da üzüm ve şarabın öneminin artmasıyla Dionysos'a şarap tanrısı olma özelliği yüklenmiştir (Eren, 2005: 42).

Dionysos'a Yunanlılar Tammuz'un özelliklerini de yüklemişlerdir. Tanrı Dionysos doğum, ölüm ve yeniden doğum konularında sunduğu çerçeve içinde, bir mitolojik bütündür; sıra dışı ve çok gösterişli bir gücü vardır. O, bitkiler dünyasının, mevsimlerin yenilenmesinin tanrısıdır ama bunlardan daha çok insanların ve hayvanların üretkenliğinin tanrısıdır (Agizza, 2006: 103). Mezopotamya'nın "kutsal evlilik" töreninin aynısı, Yunanlılar'da Dionysos ile ilgili olarak "Anthesteria Bayramları" sırasında gerçekleştirilmiştir. O esnada sitede çoğalma gücünü yeniden canlandırmak için, yüksek dereceli bir memurun eşi ve rahibe olan Atinalı, bir güzel ile birleşmiştir (Estin ve Laporte, 2010: 105).

Mezopotamya'da olduğu gibi Yunanlıların hayatında da güneş ve ayın önemli bir yeri vardır. Yunan panteonunda güneşi simgeleyen tanrı, Zeus'un oğlu Apollon'dur. O aynı zamanda kehanet, müzik ve sanatların tanrısı ve sürülerle çobanların koruyucusudur (Tekin, 2007: 121). Aslında Yunanlılar güneş tanrısına Helios adını vermişlerdir. Fakat tanrı Yunan dininde gereği gibi gelişmemiş ve yerini aydınlık tanrısı olan Apollon'a bırakmak zorunda kalmıştır (Mansel, 1971: 137). Bu bilgiden hareketle Apollon'un Yunan coğrafyasına sonradan girdiğini çıkarabiliriz. Mezopotamya'nın Güneş Tanrısı UTU ile oldukça benzerlikler gösteren Apollon, Yunanistan'a Anadolu yolu ile geçmiş olabilir. Zira bu tanrının kültüne, Anadolu'da Patara, Didyma ve Klaros gibi birçok yerde rastlanılmıştır (Eliade, 2007: 332).

Mezopotamya'nın Güneş Tanrısı UTU ile oldukça benzer özellikler taşıyan Apollon öyle bir güneş tanrısıdır ki, Yunanlılar bütün iyiliklerin onun sayesinde geldiğine inanmışlardır. Tıpkı UTU gibi bataklıkları kurutan, meyveler ve hububatları olgunlaştıran, insanlar ile hayvanları koruyan ve şifa dağıtan Apollon'dan başkası değildir (Taşlıkılıoğlu, 1954: 14).

Yunan panteonunda Apollon oldukça karma bir karakter sergilemektedir. Tıp Tanrısı Asklepios'u dünyaya getirmekle insanlığa büyük iyilik yaptığı düşünülen Apollon, aynı zamanda tanrıların bir numaralı güzel konuşanı ve Zeus'un en başta gelen sözcüsü olmuştur. Bu ayrıcalığı onu en bilge ve insanlar arasında yasa koyucu

görevindeki tanrı konumuna yükseltmiştir (Agizza, 2006: 45). Ayrıca Yunanlılar, şairlere, müzik ve güzel sanatlarla ilgilenenlere bu tanrının ilham verdiğine inanmışlardır. Kâhinler de gizli sırları ondan öğrenmişlerdir. Apollon'un bu kadar karma özellik göstermesi güneşi simgeliyor olmasından kaynaklanmaktadır. Zira Yunan inancına göre, güneş her şeyi gören bir varlıktır ve hiç kimse, hiçbir şey onun gözünden kaçamaz (Can, 1994: 64).

Zeus'un kızı ve Apollon'un kardeşi olan Artemis ise Ay ve Av Tanrıçası'dır. Ayrıca gençlerin koruyucusu olanın Tanrıça Artemis olduğu düşünülmüştür. En ünlü tapınağı Ephesos'ta olan Artemis³⁰, genellikle ok ile yay tutarken ve yanında geyiğiyle betimlenmiştir (Tekin, 2007: 121).

Gün battıktan sonra gökte dolaşan ve solgun ışıklar saçan tanrıçanın, Apollon gibi dünyayı aydınlatmakla görevli olduğu düşünülmüş ve birçok hususlarda güneşin sembolü olan kardeşinin kadın şekli olarak kabul görmüştür. O da kardeşi gibi parlaktır ve göklerde dolaşırken ışık saçmaktadır.

Artemis'in avcı olarak kabul edilmesinin sebebi ise vahşi hayvanların dolaştıkları yerleri gece ışıkları ile aydınlatmasıdır. Gece olunca ışıklarıyla bu hayvanların gizlendiği inlerini araştırır ve bulur. Ormanlarda tavşanlar, geyikler vs. onun aydınlatması sayesinde sızarlar, oynarlar. Geceleri tanrıçanın görevi sadece bu değildir. Gündüzleri kardeşi Apollon'un ışıkları ile halsiz düşen çiçekleri, solgun otları gecenin "çiy" taneleri ile besler, serinletir ve onları iyileştirir (Can, 1994: 67).

Tanrıça Artemis'in asıl şöhreti toprak ve bereketi simgelemesidir. Artemis bu özelliği ile "Ana Tanrıça" diye tanımlanan eskiçağın bereketle ilgili tanrıçalarının arasında yerini almıştır. Tanrıçanın kültü Mezopotamya'ya kadar dayanmaktadır. Mezopotamya, Anadolu, Suriye, Lübnan, Filistin ve Ege Adalarına kadar bütün Akdeniz kıyılarında çeşitli adlarla yayılmıştır (Erhat, 2010: 56). Bu tanrıçanın Yunanistan'a Anadolu üzerinden geçmiş olması muhtemeldir. Lidya'daki bir yazıtta "Artimis" adıyla geçmesi onun doğu kökenlerini gösterdiği gibi Anadolu'dan Yunanistan'a taşındığını da kanıtlamaktadır (Eliade, 2004: 340). Yunanlılar Artemis'in

³⁰ Tanrıça Artemis için bkz. Ek-12.

bütün doğanın egemeni olduğunu düşünmüşlerdir. Yaz geldiğinde çiçeklerin açmasını, toprağın verimli kılınmasını denetleyenin Artemis olduğu kabul edilmiştir. Tanrıçanın temel öğelere hükmettiği, havayı ve suları çekip çevirdiği hayaledilmiştir. Ayrıca Yunanlılara göre, Artemis hayvanların yaşayışını yönetmiş, yabanıl hayvanları evcilleştirmiş ve evcil hayvanları korumuştur. O aynı zamanda hastalıkların iyileştiricisi olan sağlık tanrıçası olarak düşünlenmiştir. Bu sebepten olsa gerek, Artemis'in ruhların öbür dünyaya yolculukları sırasında yol gösterdiği sanılmıştır (Thomson, 1995: 300).

Artemis gibi kökeni Mezopotamya'ya kadar giden ve bereketle ilgili tanrıçalar arasında yer alan en meşhur tanrıçalardan birisi de Aşk ve Savaş Tanrıçası Aphrodite'dir. Meşhur Yunan şairi Hesiodos, Theogonia'sında Olympos'lu büyüklerin arasında yer alan Aphrodite'nin³¹, Uranos'dan türediğini ve Kıbrıs'ta doğduğunu belirtmektedir:

“Ak köpükler çıkıyordu tanrısal uzuvdan.

Bir kız türeyiverdi bu ak köpükten.

Önce kutsal Kythera 'ya uğradı bu kız,

Oradan da denizle çevrili Kıbrıs 'a gitti.

Orada karaya çıktı güzeller güzeli tanrıça,

Yürüdükçe yeşil çimenler fişkırtıyordu

Narin ayaklarının bastığı yerden.

Aphrodite dediler ona tanrılar ve insanlar

Bir köpükten doğmuş olduğu için” (Erhat ve Eyüpoğlu, 1977: 111) .

Görüldüğü üzere Yunan şairi Hesiodos, Theogonia'sında Tanrıça Aphrodite'nin Kıbrıs'ta doğduğunu belirtmektedir. Tanrıçanın Kıbrıslı olarak zikredilmesi ve Kıbrıs'ın M.Ö. 3. binyıldan itibaren doğu toplumlarıyla olan siyasi, ticari ve kültürel ilişkilerinin tarihi bulgularının saptanmasıyla³² tanrıçanın Yunanistan'a doğudan geldiğine işaret

³¹ Tanrıça Aphrodite'nin doğuşunun betimlemesi için bkz. Ek-13.

³² Memiş. *Eskiçağda Mezopotamya*, s. 53. Burada özellikle M.Ö. 3. binyıl Mezopotamya-Kıbrıs ilişkilerine delil teşkil edecek kıymete haiz olan bir mührün bulunduğu ifade edilmektedir. Mührün üzerinde “Tanrı Naram-Sin'nin kölesi Mar-İştâr” adı dikkat çekmektedir. Bilindiği üzere mührde adı geçen Naram-Sin M.Ö. 2254-2218 tarihleri arasında görev yapan Akkad kralıdır. Tarihleme için bkz. Tahsin Özgüç (2005). *Kultepe Kaniş/Neşa*, Yapı Kredi Yay. , İstanbul, s.4.

eder. Theogonia'da Aphrodite köpüklerden yaratıldıktan sonra önce Kythera³³,ya gider, sonra Kıbrıs'ta karaya çıkar. Herodotos, Kıbrıs'a gittiği zaman Kıbrıslılar'ın kendilerinin söylediğini belirterek, buradaki Aphrodite tapınağını Fenikeliler'in yaptığını dile getirmektedir. Hatta aynı tapınaktan Kythera'da da olduğunu ve bunu da Fenikeliler'in inşa ettiğini belirtmektedir (Herodotos, 2002: I-105). Mezopotamya inanç sisteminin diğer medeniyetlere geçişi meselesinde ifade edildiği üzere, Fenikeliler Mezopotamya'dan aldıkları İstar kültünü gittikleri her yere beraberlerinde taşımışlardır. Nitekim Yunan tarihçisi Herodotos da, doğu kökenli olan Aphrodite'nin Fenikeliler aracılığıyla Yunanlılar'a geçmiş olduğunu belirtmektedir. Bununla da kalmayan tarihçi, Babil memleketini ziyaret ettiğinde gördüğü İstar tapınağını anlatırken İstar tapınağı demek yerine Aphrodite tapınağı terimini kullanmıştır (Herodotos, 2002: I-199).

Aphrodite, doğduktan sonra Kıbrıs'tan Olympos'a gitmek üzere hazırlanmıştır. Tanrıça, Kıbrıs'ta tanrısal kıyafetler giydirilerek süslenip, başına değerli taşlarla süslenmiş olan tacı takılmış ve değerli mücevherlerle donatılmıştır. Bunlar onun ölümsüzlük giysileridir. Tanrıça Olympos'a götürüldüğünde bütün tanrılar onun güzelliği karşısında şaşırır ve ölümsüzlerin gönlünü fetheder. O, bu andan itibaren Olympos'un büyük ilahlarının arasında yerini almıştır (Penglase, 2005: 140).

Burada anlatılanlar hususunda Mezopotamya'nın İstar'ı ile ortak bir nokta göze çarpmaktadır ki bu husus, her iki tanrıçanın da kıyafetlerinin onlara ilahi güç vermesidir. İstar ölümler diyarına indiği zaman yedi kapıdan geçerken her kapıda giysisinin bir parçasını bırakmıştır ve son kapıdan geçtiğinde üzerinde hiçbir şey kalmayan İstar bütün gücünü yitirmiş ve bir fani gibi ölümler arasındaki yerini almıştır (Hooke, 2002: 26). Aphrodite de benzer şekilde köpüklerden yaratıldıktan sonra Kıbrıs'a çıkınca burada ölümsüzlük giysilerini giymiştir. Tanrıça İstar'ın giysileri ve değerli mücevherleri gibi kıyafetlerini giyinen Aphrodite ilahi gücüne kavuşarak Olympos'a gitmiştir (Kılıç ve Uncu, 2011: 198).

Aphrodite, Olympos'a gittikten sonra sadece Olympos'ta oturan ölümsüzlerin gönüllerini fethetmekle kalmamış bütün fani insanların da kalbinin sahibi ve hâkimi olmuştur. Aşkın tanrıçası gönüllerde aşk, mutluluk, sonsuz neşe ya da acılar

³³ Kythera/Kithira Peloponnesos yarımadasının güneydoğu ucunda, Peloponnesos yarımadası ile Girit Adası arasında küçük bir ada olup, iki merkez arasında ulaşımın sağlanmasında kara görevi görmektedir.

yaratabiliyordu. O, Zeus'u bile yoldan çıkarmıştır. Büyük aşk tanrıçasının gücü sadece tanrılar ve insanlar üzerinde etkili değildi. Onun hükmü bütün tabiata şamildi, yeryüzündeki her şeyi diriltten, dünyayı süsleyerek güzelleştirenin tanrıça olduğu düşünülmüştür (Can, 1994: 96). Bitkilerin bereketinin birinci nedeni o idi, adım attığı yerlerde yollar çiçeklenirdi. Aphrodite'nin görevi sadece bunlardan ibaret değildi, aynı zamanda savaşlarda da önemli rol oynadığına inanılırdı (Eliade, 2007: 344). Mezopotamya'nın Tanrıça İstar'ı, savaşlarda Babil ve Asurlular için büyük önem arz etmekteydi. Babil ve Asur ordularına savaşlarda yardım eden tanrıça, düşmanın yenilmesini sağlıyordu. İstar'ın bu özelliğini de alan Aphrodite, savaşta Troyalılar'a yardımıyla bilinmektedir. Nitekim Homeros'un İlyada'sında Troya Savaşı'nda Troyalılar'ı koruyanın Tanrıça Aphrodite olduğu belirtilmektedir:

“Oysa gülümser Aphrodite, Paris'in yanında yürür,

Ölüm tanrıçalarını uzak tutar ondan.

Bak işte tam öleceği sıra kurtardı onu” (Homeros, 2002: IV.10-12).

Aphrodite'nin bereket ve savaş tanrıçası olma özellikleri olsa da, o daha çok aşkın büyük tanrıçası olarak öne çıkmıştır ve kendi aşklarıyla da ün salmıştır. Nitekim Yunanlılar tanrıçanın aşkları üzerine birçok efsane yaratmışlardır.

Tanrıça İstar ile Aphrodite arasında küçük bir farklılık bulunmaktadır. Tanrıça İstar'ın kutsal hayvanı aslandır ve heykellerinde genellikle aslanıyla beraber betimlenmiştir. Aphrodite'nin sembolü ise güvercindi ve Girit sanatında elinde güvercinlerle ve çıplak olarak tasvir edilen Girit tanrıçasıyla benzerliği vardı (Mansel, 1971: 138). Bu kadar benzer özelliğin olmasının yanında, bazı küçük farklılıklar da vardır ki, bunları doğal karşılamak gerekmektedir.

Tahıl Tanrıçası Demeter³⁴ de Aprodite gibi bereket tanrıçaları arasındadır ve Yunanlılar, bu tanrıçaya da Mezopotamya tanrılarının özelliklerini yüklemişlerdir. Olympos tanrılarının en büyüklerinden olan Demeter, insan eliyle işlenmiş yerlerin, ekilmiş tarlaların tanrıçasıdır. O, insanı besleyen toprağı ve onun verdiği her türlü meyveleri, ürünleri özellikle de buğdayı temsil eder (Can, 1994: 137). Burada

³⁴ Başlı başaklarla süslü betimlenmiş Tanrıça Demeter için bkz. Ek-14.

Demeter'e Sümerler'in tahıl tanrısı olan Nisaba'nın özelliklerinin yüklendiğini görmekteyiz.

Demeter kültüründe Tanrıça İştar ile Tanrı Tammuz inancından da etkiler görmek mümkündür. Mitoloji bölümümüzde geniş olarak ele alacak olduğumuz “Demeter ve Persephone” kültü doğadaki yaşam döngüsünü simgelemektedir. Burada Persephone'nin annesinin yanında ya da kocasıyla yeraltında yaşaması, “İştar ile Tammuz” kültüründe olduğu gibi tabiatın kışın ölmesi, ilkbaharda ise yeniden canlanması ile özdeşleştirilmiştir (Rosenberg, 2006: 46).

Hestia'ya gelince, adı Yunanca “ocak” anlamına gelen tanrıça aile ocağını temsil etmektedir. Daha doğrusu her evin, her ailenin ocağında veya tapınakların mihrabında yanan ateşin tanrıçasıdır. Yunanlılar, aile hayatına ait huzur ve sükûnu, mutluluğu sağlayanın Ocak Tanrıçası olduğuna inanmışlardır. Ailenin kudsîyet ve istikrarını temsil eden Hestia, “Site”nin de esas tanrıçası sayılmıştır. Çünkü site de bir büyük aile demektir, daha doğrusu sitelerin her biri ailenin çoğalmış bir ocağı kabul edilmiştir. Bu sebeplerden dolayı Hestia namına daima yanan ve hiç sönmeyen bir ateş bulundurulmuştur (Can, 1994: 123).

3.2. TANRILARA HİZMET ve DİNİ BAYRAMLAR

3.2.1. Tapınaklar

Yunanlılar'ın tanrıları insan şeklinde düşünme eğilimleri, M.Ö. 8. yüzyıldan başlayarak, tanrıların heykellerini içine alabilecek ve koruyabilecek tapınaklar yapılmasına neden olmuştur. Yunanlılarda “naos” olarak gösterilen ve tanrıların heykellerinden başka kutsal eşyasını da koruyan bu tapınaklar “megaron” şeklindedir. Sonraki dönemlerde megaronun etrafı bir sütun çemberiyle çevrilmek suretiyle tapınaklar çevrelerinden ayırt edilmiş ve daha görkemli bir görünüm almışlardır (Mansel, 1971: 141).

İlk tapınaklar ahşaptan inşa edilmişlerdir. Taş ve mermer tapınaklar ise M.Ö. 7. yüzyılda görülmeye başlamıştır. Bu tapınakların önü sundurma, arkası hazine olarak kullanılmıştır. Tapınağın tam ortasında külte ait heykel yer almıştır. Bu bölüm tanrının

evi kabul edilmiştir ve buraya girilmesi yasaklanmıştır. Ancak tanrı tapınağın önünde bulunan sunak üzerinde kendi şerefine sunulan kurbanı görsün diye kapılar yarı açık bırakılmıştır. Tapınakların iç duvarları resim, adak, taç ve çelenklerle kaplanmıştır. Tanrılar için yapılan sunular ise masa ve raflar üzerine bırakılmıştır (Estin-Laporte, 2010: 66).

Bu tapınaklar, bir kentle onun koruyucu tanrı ya da tanrıçası arasındaki ilişkinin halka ilan edilmesi anlamına geliyordu. Fakat dinsel etkinlikler normalde tapınağın içinde yapılmamıştır. Tapınaklar büyük toplantılara ve ritüellere sahne olmuştur. Kurban etme törenlerini de içeren bu ritüeller hemen hemen daima dışarıda, çoğunlukla tapınağın çevresindeki mabette gerçekleştirilmiştir. Tek istisna, Demeter ve Persephone onuruna yapılan ibadettir. Burada gerçekleştirilen bir *mysteria*³⁵ kültü, her yıl yeniden doğan buğdayla ilgili yapılmıştır (Freeman, 2005: 227).

Tapınakların en meşhurları Zeus için inşa edilenlerdir. Zeus adına yapılan tapınakların en tanınmış Epir’de bulunan Dodon mabedidir. Bu tapınak en eski tapınaklardan sayılmıştır. Zeus tapınaklarından birisi de Olympie şehrinde bulunmaktadır. Burada tanınmış heykeltıraş Phidias’ın eseri olan on üç metre yüksekliğindeki Zeus heykeli de yer almaktadır (Can, 1994: 39).

Tapınaklarda bulunan tanrının heykeline ve kutsal eşyalara bakmak işi ile din törenlerini idare etmekle görevli olan ve “hierivs” adı verilen rahipler üstlenmiştir (Mansel, 1971: 142). Bu rahipler devlet memuru niteliği taşıyan görevlilerdir. Rahipler halk tarafından seçilmiş ve bu görevi belirli bir süre için yürütmüşlerdir. Rahiplik bir ayrıcalık olarak kabul edilmiştir (Bilgin, 2004: 100).

3.2.2. Sunular ve Kurbanlar

Yunanlılar’daki kurban etme, su ve şarap sunma ya da göğün ve yeraltının tanrıları adına sunulan yakılmış yiyecekler, Yunanlıların tanrılarıyla ilişkilerini tanımlayan uygulamalardır (Freeman, 2005: 229). Bu toplumda en sık yapılan sunu saçdır. Ayin görevlisi, tanrılar için düzenli olarak sunak üzerine süt, şarap veya bal

³⁵ Mysterialar; açık olmayan, gizli olarak yapılan tapınmaya verilen addır.

saçmıştır. Sunular arasında saçılardan başka peksimet sunuları, rekoltenin ilk ürünleri ve saç ile av, balık avı, ticaret gibi işlerden elde edilen kazançların fazlası da vardır (Estin ve Laporte, 2010: 62).

Yunan inancında en önemli sunular ise kurbanlardır. Kurbanların birçok amaca hizmet ettiğine inanılmıştır. Bu inançlardan birisi, insanın esirgenmesi amacıyla, kutsal bağışlayıcılığın arandığı ritüeller olarak gelişmiş olduğu düşüncesidir. Tanrıların kesinlikle kesilen kurbanlara tepki verdikleri, hatta bunlarla beslendikleri kabul edilmiştir (Freeman, 2005: 230).

Eski Yunan'da kurbanların kökenleriyle ilgili olarak Hesiodos'un aktardığı bilgiler büyük önem taşımaktadır. Hesiodos, Theogonia'da tanrılara sunulan ilk kurbanın pay edilmesi olayını düzenleyen Titan soylu Prometheus'un, Tanrı Zeus'u kandırarak kurbanın yağ ve kemiklerini tanrılara, etlerini ve iç organlarını insanlara vermesi olayını anlatmıştır. Bu bölümlerin çevirisi şöyledir:

*“Ölümsüz tanrılarla ölümlü insanların
Mekone'de çatıştığı zamanlardı o zamanlar,
O günlerden bir gün, Prometheus yaranmak için
Koca bir öküzü ikiye bölüp getirdi sofraya:
Zeus'u aldatmak istiyordu aslında;
Öküzün yarısı yağlı etler ve bağırsaklardı
Karın derisinin altında saklı,
Öbür yarısıysa yalın kemiklerdi sadece
Ak yağlar altında kurnazca saklanmış.
İki eliyle kaldırdı öküzün ak yağlarını;
.....
Öfke sardı içini, safrası kabardı
Görünce öküzün yalın kemiklerini,
Apaçık ortaya çıkan sinsi kurnazlığı.
İşte bu yüzdendir dünyada insanoğullarının
Kurbanların yalın kemiklerini yakmaları
Duman duman sunaklarda tanrılar için”* (Erhat ve Eyüpoğlu, 1977: 122-123).

Eski Yunan'da sayıları oldukça kabarık olan tanrı ve tanrıçalara, her biri için belirlenmiş ritüellerle evcil ya da yabani hayvanın, kuş hatta balığın kurban olarak sunulduğu görülmektedir. Tanrılara kurban sunma ritüelleri sırasında, kurbanı sunan kişi ilk olarak yıkanarak arınmıştır. Daha sonra sunakta yanan ateşe şarap dökülüp, arpa taneleri saçılarak, kurbanın kıllarından bir kısmı ateşe atılmıştır. Bu sırada bir rahip tanrıya övgülerde bulunarak, şükranlarını sunup yardımlarını dilemiştir (Erginer, 1997: 86).

Kurbanlık hayvana uygulanan işleme göre, ritüeller iki gruba ayrılmıştır. Gökteki tanrılara sunu sabahları ve yüksek bir sunak üzerinde yapılmıştır. Bu tanrılara sunulan kurbanlar genellikle beyaz renkte olmuştur. Gök tanrıları için yapılan kurbanlarda, kurbanın kafası yukarıya kaldırılmıştır. Bu kurbanlar rahip tarafından parçalandıktan sonra beraberce yenilmiştir. İkinci gruptaki ritüeller ise yeraltı tanrıları için yapılan ve yenmeyen kurbanlardır. Yer altı tanrıları için kurban korku içinde ve güneş batarken gerçekleştirilmiştir. Bu ritüeldeki kurbanlar siyah renktedir ve hayvanın başı aşağıda olarak alçak bir sunak üzerinde ya da çukurda kurban edilmiştir. Bu kurbanların eti adak olarak tamamen yakılmıştır (Estin ve Laporte, 2010: 63).

3.2.3. Dini Bayramlar

Eski Yunan'da, bayramların takvimini her site kendisi belirlemiştir. Bu bayramlar resmi eğlencelere dayanmaktadır ve yararlarından herkesin payını aldığı düşünülmüştür. Festivallerin organizesini yüksek memurlar üstlenmiş, zengin hemşerileri ise finanse etmişlerdir. Festivaller genelde ayın alayları, korolar, danslar, tiyatro gösterileri ve yarışmalar içererek çeşitli biçimler almışlardır (Estin ve Laporte, 2010: 61). Aslında normal bir bayram, kurban törenini izleyen ziyafet gibi bir dizi etkinlikten oluşmuştur. Başlıca festivaller ise, birkaç gün süren ziyafetlerin arasına "agones" denen yarışmaların da serpiştirilmesiyle uzatılmıştır. Örneğin Zeus onuruna düzenlenmeye başlayan "Olimpiyat Oyunları", ilk elli yıl boyunca tek bir atletizm yarışından oluşmuştur (Freeman, 2005: 230).

Eski Yunanda Olimpiyat oyunlarının ilki M.Ö. 776'da Tanrı Zeus şerefine düzenlenmiştir. Yunanlılarda atletizm festivallerinin kökenini dinsel olaylara bağlamak, yaygın bir düşüncedir. Atletizm gerek sözcük gerekse içerik bakımından gerçek

anlamını ilk kez Yunan ve Roma uygarlıklarında bulmuştur. Kuşkusuz Mezopotamya’da da bir takım oyunlar vardı, ancak bu etkinlikler sadece gösteri ya da eğlence niteliği taşımıştır.

Eski Yunan dünyasındaki büyük festivaller arasında Olimpiyat Oyunları haricinde Pythia Oyunları, Isthmos Oyunları ve Nemea Oyunları da vardır. Bu festivallerden Olimpiyat ve Pythia Oyunları dört yılda bir, Isthmos ve Nemea Oyunları ise iki yılda bir yapılmıştır (Tekin, 2007b: 174).

Bunların dışında bir Atina festivali olan “Panathenaia” şenliği vardır. Panathenaialar dört yılda bir Athena onuruna düzenlenmiştir. Bu bayram sırasında bir tören alayı Athena’ya, şehrin iki genç kızı tarafından dokuz ayda dokunmuş olan kadın giysisi “peplos”u getirmiştir. Bayram, şenlik içindeki şehrin doymasına yetecek kadar öküz, koyun ve inek kurban edildikten sonra son bulmuştur (Estin ve Laporte, 2010: 61).

Yunan dünyasında en yaygın kutlanmış festival, ekinlerin tanrıçası Demeter’in onuruna düzenlenen “Thesmophoria”dır. Bu bayram her ekim ayında Atina’da, sadece kadınların katılımıyla kutlanmıştır. Demeter ve Persephone’ye “thesmophoriai” yani yasa getiren, insanlara doğal yasaları getiren denilmiştir (Erhat, 2010: 86). Bu bayram, Mezopotamya’daki Tammuz kültü gibi hasat mevsimiyle yakından alakalıdır ve kırsal kökenlidir. Ne var ki, M.Ö. 8. yüzyıldan itibaren kentler giderek kontrolü ele geçirmiş ve tarım festivalleri kente uyarlanmıştır. Aynı zamanda kesin kutlama tarihleri belirlenmiş ve hasat kalksın kalkmasın belirlenen tarihte kutlanmıştır (Freeman, 2005: 230). Demeter’e adanmış olan Thesmophoria kutlamaları sırasında kadınlar birkaç ay önce toprağa gömmüş oldukları süt domuzlarını çıkarmış ve etlerini buğday taneleri ile karıştırıp, tarlalara serpmişlerdir. Sonra kadınlığı temsil eden heykelcikler yapıp, nar tanesi yiyerek yeşil dallarla kendilerini kırbaçlamışlardır (Estin ve Laporte, 2010: 64). Bu törenlerde domuzun kurban edilip, sonra da tohumluk buğdaylara karıştırılmasının sebebi, domuzun bereketi simgelemesidir. Yunan halkı domuzun olağanüstü doğurganlığı olduğuna inanmışlardır ve domuzlar, insanın ve ekinlerin doğuşunun simgeleri olarak tanınmışlardır (Thomson, 1995: 247).

Önemli bayramlardan birisi de Dionysos onuruna düzenlenen “Anthesteria Bayramları”dır. Bu bayram kasım ayında gerçekleştirilmiş ve tapınak sadece bu festivalin ikinci gününde açılmıştır. Ayın onbir, oniki ve onüçüncü gününde ziyafetler düzenlenmiştir. Ayrıca daha önce küplerde bekletilen şarap da kutlamalar sırasında tadılmıştır (Kerenyi, 1996: 302). Mezopotamya’nın “kutsal evlilik” töreninin aynısı, Yunanlılar’da Dionysos ile ilgili olarak Anthesteria Bayramları sırasında gerçekleştirilmiştir. O esnada sitede çoğalma gücünü yeniden canlandırmak için, yüksek dereceli bir memurun eşi ve rahibe olan Atinalı bir güzel ile birleşmiştir. Bu bayram da Thesmophoria gibi hasatla ilgilidir ve bağ bozumunda kutlanmıştır (Estin ve Laporte, 2010: 105).

Kutsal evlenme töreninin, Hera tapımının en yaygın özelliklerinden birisi olduğunu belirten bilimadamları da mevcuttur. Biz her iki tanrı için de böyle bir tapınmanın olabileceğini düşünüyoruz. Yunanlılar, Hera’nın Zeus ile birleşmesini kutlamak için Atina’da her yıl bir şenlik düzenlemişlerdir. Ayrıca çeşitli kentlerde bu şenlik farklı farklı kutlanmıştır. Örneğin Nauplia’da yaz başında düzenlenen törenlerde, Hera’nın evlendikten sonra kızıoğlan kızlığını yenilemek için yıkanıp, arındırılmıştır (Thomson, 1995: 314). Hera’nın bu şekilde yenilenmesi, tabiaatın baharın gelişiyile yeniden canlanması ile bağdaştırılmış olması muhtemeldir.

3.3. YUNAN MİTOLOJİSİNDE TANRILAR

3.3.1. Yaratılış Mitosları

Yunanlılar ilk olarak kâinatın yaratılışı meselesini öğrenmek istemişlerdir. Onlar yerin, göğün, denizin, ışığın, suyun ve havanın nasıl yaratıldığını merak etmişlerdir. Bu konularda yeterli bilgileri olmayan Yunanlılar, bütün bu şeyler ile diğer tabiat olaylarını canlı birer varlık gibi düşünmüşler ve incelemeye başlamışlardır. Yeri, göğü, suları birer tanrı saymışlar ve bunların insan şeklinde olduklarını kabul etmişlerdir. Fakat bu ilk tanrıların başlarından geçen olayların, bir çeşit tabiat hadisesinin sembolü olduğu görülmektedir (Can, 1994: 5).

Meşhur Yunan şairi Hesiodos’a göre, bu tanrıların hepsinden önce hiçbir şekil almamış olan uçsuz bucaksız boşluk yani “Khaos” vardır. Bu Khaos’dan ilk olarak Gaia

(Toprak/Yer) ortaya çıkmıştır. Sonra bütün varlıkları, her şeyi kendine çeken, sevginin temeli Eros (Aşk) doğmuştur. Yaratılış durmadan devam etmiştir ve bu sefer de Khaos'dan derinliklerin yoğun sisi olan Erebos ile Gece meydana gelmiştir. Khaos'un bunları yaratmasının arkasından Gaia kendine eşit olan Uranos'u (Gökyüzü) doğurmuştur. Ondan sonra Gaia yüksek dağları ve ahenkli dalgaları olan Pontos'u (Deniz) meydana getirmiştir. Bu bölümlerin çevirisi şöyledir:

*“Khaos'tu hepsinden önce var olan,
 Sonra geniş göğüslü Gaia, Ana Toprak,
 Sürekli, sağlam tabanı bütün ölümsüzlerin,
 Onlar ki otururlar karlı Olympos'un
 Ve yol yol toprağın dibindeki karanlık Tartaros'ta,
 Ve sonra Eros, en güzeli ölümsüz tanruların,
 O Eros ki elini ayağını çözer canlıların,
 Ve insanların da tanruların da ellerinden alır
 Yüreklerini, akıl ve istem güçlerini.
 Khaos'tan Erebos ve kara Gece doğdu.
 Erebos'la sevişip birleşmesinden.
 Toprak bir varlık yarattı kendine eşit:
 Dört bir yanını saran Uranos, yıldızlı Gök'ü.
 Mutlu tanruların sürekli, sağlam yurdunu.
 Yüksek dağları yarattı sonra,
 Konaklarında tanrıçalar oturan dağları.
 Sonra denizi yarattı, ekin vermez denizi:
 Azgın dalgalarıyla şişen Pontos'u.
 Kimseyle sevişip birleşmeden yaptı bunu” (Erhat ve Eyüpoğlu, 1977: 108).*

Bu bölümden sonra Gaia ile Uranos'un birleşmesinden doğan “Titan” ve “Titanides”lerin doğumu anlatılmaktadır. Bu çiftten doğan altı erkek evlada Titan denilir. Titanlar; Okeanos, Koios, Hyperion, İapetos, Krios ve Kronos'dur. Titanidesler ise Theia, Rheia, Themis, Mnemosyne ve Phobe'dir. İleride bunlar, Zeus'la birleşen Themis ve Mnemosyne dışında birbirleriyle evlenmişlerdir (Erhat, 2010: 287).

Gaia ile Uranos bundan sonra ‐Kyklops‐ları meydana getirmişlerdir. Tanrılara benzeyen fakat alınlarının ortasında tek gözleri olan Kyklopslar ise Brontes, Steropep ve Arges'dir. Bunlardan başka omuzlarından yüzer kolları sallanan ve sırtlarına ellişer baş dizilmiş olan Kottos, Briareos ve Gyges adındaki devler dünyaya gelmiştir (Can, 1994: 6).

Uranos tuhaf bir duyguya kapılarak, Gaia'dan oğulları oldukça onlardan nefret etmiştir. Uranos, bunun üzerine Gaia doğurdukça doğan çocuğunu tutup, yerin derinliklerine atmış ve hapsedmiştir. Oğullarının gün ışığı görmelerinin yasaklanmasından büyük üzüntü duyan Gaia, oğullarını harekete geçirmek için kışkırtmıştır. Ancak onlar annelerinin razı etmeye çalışmasına rağmen korkmuşlardır. Titanların sonuncusu olan Kronos, annesi Gaia ile birlik olup, bir tuzak kurmayı kabul etmiştir. Kronos, babasının üreme organını kocaman orakla kesip, denize atmıştır (Agizza, 2006: 20).

Babasının gücünü yok eden Kronos, onun yerine geçerek egemenliği elde etmiştir. Kronos, egemenliği ele geçirdikten sonra kız kardeşi Rheia ile evlenmiş ve beş çocuğu olmuştur. Bu çocuklar Hestia, Demeter, Hera, Hades ve Poseidon'dur. Kronos, yazgısının bir gün ‐oğlunun darbeleri altında can vermek‐ olduğunu öğrenmiştir ve tıpkı babası gibi çocukları doğar doğmaz yutmaya başlamıştır. Altıncı çocuğuna hamile olan Rheia hayal kırıklığına uğramıştır. Bunun üzerine Rheia annesi Gaia'ya gitmiş ve onun öğüdüyle Zeus'u doğuracağı zaman Girit'e kaçmıştır. Girit'te doğum yapan Rheia, oğlu Zeus'u ulaşılamaz bir mağaraya saklamıştır. Zeus, burada büyüdükten sonra Kronos'a karşı harekete geçmiş ve babasına bütün kardeşlerini kusturtmuştur. Böylece Zeus babasının egemenliğini elinden almıştır (Eliade, 2007: 306).

Ancak Zeus bu sefer de Kronos tarafından yönetilen Titanlar ile savaşmak zorunda kalmıştır. Zeus, kardeşleri ile beraber on yıl Titanlar ile mücadele etmiştir. Olympos tanrıları Titanlara karşı Yüzkollulardan yardım almışlardır. Yüzkollular, Titanları yerin altına göndermeyi başarmışlardır. Ancak Zeus'un mücadelesi bununla bitmemiştir. Gaia, Tartaros ile evlenerek Zeus'un alt edeceği bir canavar olan Typhon'u dünyaya getirmiştir. Tanrılar bu mücadelede de zafere ulaşınca iktidarı paylaşmışlardır. Poseidon denizin, Hades yer altı dünyasının, Zeus ise göğün ve bütün evrenin egemenliğini elde etmiştir (Estin ve Laporte, 2010: 125). Böylece ilk zamanlardaki karışıklık son bulmuş ve evren düzene sokulmuştur.

Bu verdiğimiz izahlardan anlaşılacağı üzere, Yunan yaratılış efsanesi ile Mezopotamya halklarının yaratılış hikâyeleri arasında oldukça benzer yönler vardır. Her şeyden önce iki toplumun da inanişına göre, ilk başta kargaşa durumu mevcuttur. Sümer yaratılış mitolojisinde olduğu gibi, burada da ilk olarak yer ve gök yaratılmıştır. Yunanlıların Gaia'sı Sümerlerin Nammu'sunun yerini almıştır. Hem Sümerlerde hem de Yunanlılarda bu ilk tanrıça evrenin diğer bazı öğelerini yaratmıştır. Efsanenin ilerleyen kısımlarında ise Babil mitolojisinden oldukça etkilenildiği görülmektedir. Zeus'un zorlu bir mücadeleden sonra egemenliği ele geçirmesi tıpkı Marduk'un Tiamat'a karşı verdiği savaşa benzemektedir. Zira her iki tanrı da büyük bir mücadeleden sonra baş tanrı olmuşlardır.

İnsanın yaratılış hususunda ise, Yunanlıların çeşit çeşit inançları mevcuttur. Bu inançlardan en çok kabul göreni, Olympos tanrılarına kin besleyen Titan Prometheus'un insanı balçıktan yarattığıdır. Hâlbuki insanın asil bir canlı olduğuna ve çok daha önceleri tanrılarla beraber yaratıldığına inananların sayısı da az değildir. Bunların yanı sıra onların Attika'da, Ereke'te ve Arkadia'da Pelasgos'un ormanlarla kaplanmış yüksek dağlarından ve topraklarından fıskırdıklarını kabul edenler de vardır. Bir başka efsaneye göre, kayın ağaçlarının yarılan kabuğu ve meşelerin gövdelerinin içinden insanlar çıkmıştır. Kayalardan, bitkilerden ilk insanın doğduğuna inananların yanında karınca iken insana dönüşüldüğünü kabul edenler de mevcuttur. İnsanların ne şekilde ve nasıl yaratıldığına inanılırsa inanılısın Yunanlılar ilk olarak erkeğin yaratıldığını düşünmüşlerdir. Kadının henüz dünyada olmadığı ve insanların saadet içinde yaşadıkları bir zaman vardır (Can, 1994: 13).

Bu devir, Kronos'un egemenliğinde yaşamıştır ve bu döneme "altın çağ" adı verilmiştir. Yalnızca erkeklerden oluşan altın çağ insanı, tanrıların yanında oturmuştur. İnsanlar yüreklerinde hiçbir kaygı olmadan, acılar ve sefaletten uzak tanrılar gibi yaşamışlardır. Bunlar çalışmamışlardır, çünkü ihtiyaçları olan her şeyi toprak onlara sunmuştur. Ne hastalığı ne de yaşlanmayı bilen insanlar hayatlarını dans ederek ve eğlenerek geçirmişlerdir. Fakat Kronos devrilince bu cennet çağı sona ermiştir (Eliade, 2007: 311).

Altın ırkın arkasından “gümüş çağ” başlamıştır. Bu soy yüz yılını çocuk olarak, kaygıdan uzak geçirmiştir. Gençliğe ayak basınca da fazla ömürleri kalmayan bu insanlar tanrılara kurban sunmayı reddedince Zeus, bunları gömüp ölümler ülkesinin perileri yapmıştır. Bu sefer Zeus, tek dertleri savaşmak olan “tunç çağ” insanını yaratmıştır. Fakat bunlar, arkalarında hiç kimseyi bırakmadan birbirlerini yok etmişlerdir. Zeus bu ırktan sonra kahramanları yaratmıştır. Thebia ve Troya’daki büyük savaşlarda çoğu ölen kahramanların geri kalanları “Mutlular Adası”na yerleştirilmişlerdir. Son olarak “demir çağ” yaşanmıştır ve bu ırk sefaleti de acıyı da bilmektedir. Fakat onların bu kötülüklerine nice iyilikler karışmıştır (Estin-Laporte, 2010: 126).

Zeus, ilk dişi insanı ise erkeklerin başına bela olsun diye yaratmıştır. Bu zamana kadar yalnız erkeklerden oluşan insanlar, çok yüzsüz ve terbiyesizlerdir. Onların bu hareketlerine kızan Zeus, oğlu Hephaistos’u çağırmış ve ona ilk kadını yaratmasını emretmiştir. Hephaistos, babasının emri üzerine balçığı su ile yoğurmuş ve görenleri şaşırtacak güzellikte bir bakire vücudu yapmıştır. Heykel bitince onun kalbine bir kıvılcım koymuştur ve heykel canlanmıştır. Onu süslemek için bütün tanrılar yardım etmiştir ve herkes kendinden bir şeyler vermiştir. Bu sebeple ona “bütün armağan” anlamına gelen Pandora adını takmışlardır (Can, 1994: 15).

3.3.2. Tufan Mitosları

Antik Yunan kültüründe birden fazla tufan mitosu bulunmaktadır. Bunların en ünlü iki tanesi “*Deukalion ile Pyrrha*” ve “*Philemon ile Baukis*” mitoslarıdır (Gezgin, 2009: 197).

Tufan mitoslarına göre, tufanın sebebi Zeus’un insanoğluna kızarak onları cezalandırmak istemesidir. Olympos’un efendisi olan Zeus’un egemenliğinin ilk dönemlerinde, sadece kendilerini düşünen insanlar topluluğu yaşamaktadır. Bu insanların, ölümlü ya da tanrısal hiç kimseye saygıları kalmamıştır. Bunları duyan Zeus, duyduklarının gerçek olup olmadığını kendisi görmek istemiştir. İnsanların gerçek doğasını öğrenmek isteyen tanrı ölümlü bir gezgin kılığına girerek dünyada dolaşmaya başlamıştır (Rosenberg, 2006: 54).

Zeus, ölümlülerin duyduklarından daha kötü olduklarını görmüştür. Nereye gittiye insancıl olmayan, her türlü suçu işleyen insanlar görmüştür. Bunlar birbirlerine kötü davranıyorlar, davetsiz tanrı misafirlerini ağırlamıyorlar ve tanrıları onurlandırmıyorlardı. Yine de Zeus, daha uzaklara giderse tanrılardan korkan, sevecen, duygulu ve nazik insanlarla karşılaşacağını düşünerek, yolculuğuna devam etmiştir. Kara bulutların ve gök gürültüsünün efendisi Zeus, nereye gittiye umduğunu bulamamıştır ve bütün ölümlüleri cezalandırmaya karar vererek, Olympos'a geri dönmüştür (Rosenberg, 2006: 55-57).

Tanrı Zeus, Olympos'a döndüğünde yolda tasarladıklarını tanrılar kuruluna açmıştır. Aiolia Adası'nın derinliklerinde zincire vurulu tuttuğu rüzgâr hükümdarı Aiolos'u huzuruna çağıran tanrı Iodos rüzgârı olan Notos'a bulabileceği tüm bulutları toplamasını buyurmuştur. Gökleri karartacak kadar bulut toplanmıştır ve zayıf bir gün ışığı bile sızmamıştır. Ardından gelen yağmurlarla tüm dünyayı su baskını kaplamıştır. Poseidon'un da yardımıyla kentler su altında kalmıştır (Agizza, 2006: 160-161).

“*Deukalion ile Pyrrha*” efsanesine göre, Deukalion, yaratıcı Titan Prometheus'un oğludur. Prometheus, Zeus'un yarattığı ve sevdiği insanları yok edeceğini anlayınca ölümlü oğlu Deukalion'u çağırmıştır. Uyumakta olan Deukalion, rüyasında babasının çok büyük bir sandık yaparak içine yiyecek ve elbise gibi her çeşit malzemeyi saklamasını öğütlediğini duymuştur. Yağmurlar gelip sel basınca, Deukalion ve karısı Pyrrha sandıklarına binerek denize açılmışlardır. İki çift dokuz gün dokuz gece süren tufan süresince denizlerin üzerinde sürüklenmişlerdir (Rosenberg, 2006: 59).

Erkeklerin en doğrusu ile kadınların en bilgisi olan bu çift, korkuyla birbirlerine sarılmış olarak kendilerini Parnassos Dağı'nın doruğunda bulmuşlardır. Gemileri o noktada karaya oturmuştur. Deukalion, ortalığı kolağan etsin diye bir ak güvercin salmıştır. Kuş ağzında bir zeytin dalıyla geri dönünce iki çift karaya çıkmışlardır (Agizza, 2006: 161-162).

Tufandan sağ salim kurtulan ve dünyada kendilerinden başka kimsenin kalmadığını gören Deukalion ile Pyrrha, Zeus'a başka insanlar yaratması için yalvarmışlardır. Zeus'ta onlara annelerinin kemiklerini arkalarına atmalarını, bunu yaparlarsa dünyaya yeni insanlar geleceğini söylemiştir. Annelerinin toprak,

kemiklerinin ise taş olduğunu kavrayan Deukalion ile Pyrrha hemen denileni yapmışlardır. Deukalion'un attığı taşlardan erkekler, Pyrrha'nın attıklarından ise kadınlar dünyaya gelmiştir (Gezgin, 2009: 197-198).

“*Philemon ile Baukis*” efsanesinde de Philemon ve Baukis iyi yürekli, etraflarındaki diğer kişiler gibi olmayan bir karı-kocadırlar. Kötü yürekli, para canlısı adamlar her yeri sarmıştır. Ancak Philemon ile Baukis komşularına aldırış etmezler, kendi ocaklarının ateşinde ısınıp, sevgi ve mutlulukla hayatlarına devam ederler (Erhat, 2010: 245).

Zeus, bir ihtiyar kılığında dünyayı gezerken, iyice bencilleşen ve cimrileşen toplumda kimse tanrıyı evine alıp yemek vermemiştir. Ancak Zeus, Philemon ve Baukis adlı ihtiyar çiftin kapısını çalınca onu hemen eve davet etmişler ve yemek vererek ağırlamışlardır. Bu yoksul halleriyle kendisine yaptıkları hizmetten dolayı duygulanan Zeus, onlara güzel bir ödül vermek istemiştir ve yaşlı çifti tufandan kurtarmaya karar vermiştir (Gezgin, 2009: 197).

Bu arada ihtiyar çift tanrı misafirlerini ağırlarken şarap doldurdukça eksileceğine çoğaldığını görmüşlerdir. Bu mucizeye önce şaşırان çift, sonra evlerine gelen tanrı misafirinin gerçekten tanrı olduğunu anlamışlar ve yakarmaya başlamışlardır. Zeus, ayağa kalkıp gelin benimle demiştir. Tanrı önde, onlar arkada bir yamaca tırmanmışlardır. Bir de dönüp bakmışlardır ki, şehir sularla kaplanmış, sadece kendi kulübelerinin bulunduğu tepelik kalmış ve yoksul evlerinin yerinde de pırl pırl mermerden parlayan bir tapınak yükselmiş. Tanrılar tanrısı: “Ey iyi insanlar, dileyin benden ne derseniz. İyiliğiniz, cömertliğiniz karşılıksız kalmayacak” demiştir. Yaşlı karı-koca birbirlerine bir şeyler fısıldayıp, bugüne kadar bir yastıkta yaşlandıklarını, bugünden sonra da onları ayırmamasını, ikisinden biri önce ölüp de ötekinin acı çekmemesini istemişlerdir. Ölürlerse ikisinin birlikte can vermesini isteyen çiftin dileğini Zeus kabul etmiştir (Erhat, 2010: 245-246).

Bu izahlara bakıldığında Mezopotamya tufan mitolojisinden etkilenildiği açık bir şekilde görülmektedir. Mezopotamya’da Fırat ve Dicle nehirlerinin oluşturmuş olduğu sel baskınları büyük korku yaratmıştır. Yunan coğrafyası böyle taşkınlara sahne olacak bir bölge olmasa da Mezopotamya kültür ve inanç sisteminin etkisiyle olsa gerek

tufan efsaneleri yaratmışlardır. Zira her iki medeniyetin de tufan hikâyeleri oldukça paralellik göstermektedir.

3.3.3. Bereket Kültü ve Yeniden Diriliş Mitosları

Yunan mitolojisinde bu konu ile ilgili başlıca iki mitos vardır. Bunlardan ilki “Aphrodite ve Adonis’in aşkı”, diğeri ise “Demeter ve Persephone” efsanesidir.

Aphrodite ve Adonis’in efsanesine göre, Smyrna adında genç bir kız Aphrodite’ye gereği kadar saygı göstermediği için tanrıçanın hışmına uğramıştır. Tanrıça kızın içine baba arzusu koymuştur. Ne var ki, farkında olmadan günah işlediğini anlayan baba kızını öldürmek üzere kızının peşine düşmüştür. Kız tanrılara yalvarmış, kıza acıyan tanrılar onu ağaca dönüştürmüşlerdir. Dokuz ay sonra ağacın kabuğu çatlamış ve Adonis doğmuştur. Adonis daha çocuk olduğu halde Aphrodite ona âşık olmuştur. Tanrıça “bebeği kimselere gösterme” diye Persephone’ye vermiştir. Persephone, çocuğu geri vermek istemeyince olay Zeus’a iletilmiştir. Yapılan müzakereler neticesinde paylaşılamayan Adonis’in, yılın yarısını Aphrodite’yle, öteki yarısını da Persephone’yle geçirmesine karar verilmiştir (Penglase, 2005: 150). Adonis, Aphrodite’nin tehlikeli sporundan vazgeçirmeye çalıştığı genç bir avcıdır. Ancak tanrıça onu bu alışkanlığından vazgeçirememiş ve Adonis³⁶ bir gün avlanırken yaban domuzu tarafından öldürülmüştür. Ölen Adonis, Hades’e indiğinde Persephone onu Aphrodite vermemiştir. İki tanrıça arasındaki büyük yarıştan sonra, Adonis yeryüzüne dönebilmiştir (Moscati, 2004: 66).

Yunan mitolojisinde Adonis’in ölümler diyarına gidip, tekrar yeryüzüne dönme figürü bitki örtüsünün ölüp, yeniden dirilişini temsil etmektedir. Adonis’in hayatı güllerin, nazik çiçeklerin hayatı gibi kısa sürede akıp giden bir hayattır. Onun bu vakitsiz ölümü münasebetiyle törenler yapılmıştır. Belirli bir günde, onun acıklı ölümünü yâd etmek için kadınlar acı acı bağırarak ağlamışlardır. Kızılılara boyanmış bir yatak üzerine Adonis’e çok benzeyen bir delikanlı yatırılarak bu yatağın üzerine içinde çok kısa ömürlü çiçeklerin olduğu sepetler konulmuştur. Merasime katılanlar, bu merasimin yapıldığı yerin etrafında bir gün bir gece süreyle kendilerini harap ederek geçit resmi

³⁶ Adonis’in yaban domuzu tarafından öldürülmesinin betimlemesi için bkz. Ek-15.

düzenlemişlerdir. Feryatlar koparan kadınlar ertesi günü, temsili vücudu alıp dalgalara bırakmışlardır. O dalgalar arasında kaybolduğu zaman neşeli şarkılar söylenmeye başlanmıştır. Çünkü Adonis'in gelecek ve mevsimin yağmurları ile sararan tabiatı güzelleştireceği düşünülmüştür (Can, 1994: 97-98).

Bu izahlardan anlaşılacağı üzere, Yunanistan'a Tanrıça İstar kültü ile beraber onun eşi Tanrı Tammuz kültü de geçmiştir. Yunan mitolojisinde Tammuz'un yerini alan tanrı, Aphrodite'nin sevgilisi Adonis'tir. Her iki tanrının da ölümü kuraklık ve verimsizliğin sembolü olmuştur. Mezopotamya inanç sisteminde Tanrıça İstar ile Tanrı Tammuz'un evlenmesi bereketin sembolü olmuştur. Tammuz'un ölümünün kuraklık ve verimsizliğe neden olduğunu düşünen Mezopotamyalılar her yıl "*kutsal evlilik*" töreni düzenleyerek bereketin artacağına inanmışlardır. Mezopotamyalıların bereketi sağlamak amacıyla yaptıkları törenler gibi Yunanlılar da Tanrı Adonis onuruna törenler yapmış ve tabiatın canlanacağına inanmışlardır (Kılıç ve Uncu, 2011: 198-199).

"Demeter ve Persephone" efsanesi de tamamıyla bereket kültü ile alakalıdır. Efsanenin ana konusu, Kore ya da Persephone olarak bilinen Demeter'in kızının Cehennem Tanrısı Hades tarafından kaçırılmasıdır. Bir gün ölümler diyarının tanrısı, evlenmek istemiştir. Fakat hiçbir kadının isteyerek yeraltına inip, onun karanlık sarayına gelmeyeceğini bildiği için Persephone'yi kaçırmak istemiştir. Bir gün Persephone arkadaşlarıyla kırlarda dolaşırken, onlardan çok uzaklaştığı bir zamanda birden bire yerden esrarlı bir bitki çıktığını ve çiçek açtığını görmüştür (Can, 1994: 138-139). Persephone hemen çayırların üzerindeki bu olağanüstü çiçeğe doğru koşmuştur. Babası Zeus'un, Hades'i memnun etmek için tuzak olarak bu çiçeği yaratmasını emrettiğini bilmeyen Persephone, bu çiçeği koparacağı sırada toprak aniden yarılmıştır. Açılan topraktan, siyah atların koşulu olduğu ve Hades'in bizzat kullandığı altın araba çıkmıştır. Hades bir eliyle tutup Persephone'yi yanına almıştır. Persephone feryat etsede duyan olmamıştır (Rosenberg, 2006: 48).

Bu akıl almaz kayboluştan yüreği yanan Demeter, tanrıların keyifli yaşantısını bir kenara bırakarak dokuz gün dokuz gece dünyayı dolaşıp, kızını aramıştır. Onuncu gün Güneş Tanrısı Helios'a rastlamıştır. Helios, ona Zeus'un gizli rızası ile Persephone'yi, ölümler diyarının ebedi karısı yapmak için Hades'in kaçırmış olduğunu açıklamıştır. Bunun üzerine Demeter, isyan edencesine Olympos'u terk etmiş ve yaşlı

bir kadın kılığında Eleusis'e giderek insanlar arasına karışmıştır (Estin ve Laporte, 2010: 138).

Oysa Demeter'in kâinat için görevleri vardır. Buğday tarlalarını yetiştiren, meyveleri olgunlaştıran bu tanrıçadır. Sadece kızını düşünen ve Zeus'a darılan Demeter, vazifesini yapmadığı için tarlalar mahsul vermemiş, toprağın nankörlüğü tutmuş ve hiçbir şey yeşermemiştir. Ateş saçan güneş toprağı kurutmuş, dünyayı bir çöle çevirmiştir. Çeşmeler kurumuş, ırmakların yataklarında kumlardan başka bir şey görünmez olmuştur. Ağaçlar yapraklarını dökmüş ve müthiş bir kıtlık hüküm sürmeye başlamıştır (Can, 1994: 144).

Bunun üzerine Zeus, Demeter ile barışmaya çalışsa da tanrıça razı olmamıştır. Demeter yanından ayrıldıktan sonra Zeus, Hades'in Persephone'ye annesine vermesi için ikna etmek üzere Hermes'i ölümler dünyasına göndermiştir. Hades, karısının çok kalmadan kendisine iade edilmesi şartı ile Zeus'un emrini kabul etmiştir. Ölümler dünyasının efendisi, sevgili karısı sonsuza dek yukarıda kalır korkusuyla bal kadar tatlı bir nar tanesi vermiştir (Rosenberg, 2006: 51). Hades'in sunduğu nar meyvesini yemiş olan Persephone, bu sevgi büyüyle yer altı tanrısına bağlanır olmuştur. Demeter'in bütün yalvarmalarına rağmen Zeus, Persephone'nin yılın üçte ikisini yani çiçek açma ve meyve zamanında annesinin, geri kalan kısımda yani kışın kocası Hades'in yanında geçirmesine karar vermiştir (Erhat, 2010: 85). Böylece mevsimlerin düzeni yeniden kurulmuştur. Yunan inanişına göre, her yıl sonbahar ekinlerinin hasatından sonra Persephone, kış ayları için kocasının yanına dönmüştür. Yalnız kalan ve üzgün Demeter, dünyayı bu zamanlarda çorak bırakmıştır (Rosenberg, 2006: 53).

Yunanlılar, sonbahar ile ilkbahar başlarında doğurganlık ve bereket sağlayan tanrılara bir dizi ayin ithaf etmişlerdir. Demeter şerefine, yeğlediği hayvan olan domuz kurbanı ile birlikte "Thesmophoria Bayramı" düzenlemişlerdir. Demeter'e adanmış olan Thesmophorialar kadınlara özgüdür. Kadınlar birkaç ay önce toprağa gömmüş oldukları süt domuzlarını çıkararak etlerini buğday taneleri ile karıştırıp, tarlalara serpmişlerdir. Sonra kadınlığı temsil eden heykelcikler yapıp, nar tanesi yiyerek yeşil dallarla kendilerini kırbaçlamışlardır (Estin ve Laporte, 2010: 64). Bu törenlerde domuzun kurban edilip, sonra da tohumluk buğdaylara karıştırılmasının sebebi, domuzun bereketi simgelemesidir. Yunan halkı domuzun olağanüstü doğurganlığı olduğuna inanmışlardır

ve domuzlar, insanın ve ekinlerin doğuşunun simgeleri olarak tanınmışlardır (Thomson, 1995: 247).

Bu bayramın dışında Demeter kültüyle ilgili olarak yapılan tohumların yeraltına gömülerek bekletilmesi ritüelleri de vardır. Ağustos ayında hasattan elde edilen tohumluk buğdaylar Eleusis'e gönderilmiştir. Birçok Yunan devleti ilk ürünlerini Eleusis Demeteri'ne yollamıştır. Tahıllar orada güz gelinceye kadar yeraltındaki ambarlara kapatılmıştır. Zamanı gelince bu tohumluk buğdaylar satılmıştır. Böylece tohumluk buğdaylar dört ay, yani yılın üçte birlik süresi boyunca saklanmıştır. Bu süre Persephone'nin her yıl yeraltında geçirmek zorunda olduğu süreyi simgelemektedir (Thomson, 1995: 258-259).

SONUÇ

İlkel toplumlarda tanrı ve inanç kavramlarının ortaya çıkış meselesi çok tartışılan konulardan birisi olmuştur. Genellikle çok tanrılı inanç sistemine bağlı olan ilkel toplumların, tapınma ikonları ve bunların büyük güven ve destek bulma serüveni hep yaşadıkları coğrafyanın faktörlerine göre şekillenmiştir. Fakat uzun zaman süreci içerisinde farklı coğrafyalarda yaşayan toplumlar arasında iletişim ve ulaşımın gerçekleşmesiyle birlikte diğer birçok konuda olduğu gibi tanrı ve inanç sisteminde de karşılıklı etkileşimler olmuştur. Bu tür gelişmelerin bir kısmı direkt olmasıyla birlikte, bazen de farklı toplumların vasıta görevi görmesi sayesinde olmuştur.

Bu noktada Eski Batı Medeniyeti'nin önemli temsilcilerinden birisi olan Yunan toplumunun tanrı ve inanç sistemine baktığımızda, Yunan panteonundaki tanrıların hepsi yerli olmayıp, bu tanrılardan bazıları doğu kökenlidir. Yunanlılar başka toplumlardan aldıkları inanç sistemlerini, kendilerine göre bazı değişiklikler yapmak suretiyle Yunan inanç sistemine dâhil etmişlerdir.

Yunanlıların etkilenmiş oldukları coğrafyalardan birisi olan Eskiçağ Mezopotamya'sında Sümerler tarafından temeli atılan kültür, Samiler tarafından geliştirilerek zengin bir kültür ve medeniyetin oluşumu sağlanmıştır. Bu zengin kültür ve medeniyet değerlerinin birçoğu uzun zaman sürecinde diğer toplumlara sirayet etmiştir. Etkileşme içerisine giren bu değerlerin önem arz eden ikisi, Mezopotamya panteonu ve edebi eserleridir.

Söz konusu değerlerin diğer toplumlara ve özellikle de Anadolu ve Yunanlılara aktarılmasında Hurriler ve Fenikeliler vasıta görevi görmüşlerdir. Nitekim Mezopotamya'ya komşu olan Hurriler, Mezopotamya'nın birçok kültür ve medeniyet değerlerini alarak Anadolu coğrafyasına aktarmışlardır. Fenikeliler'e gelince, dönemin Akdeniz Dünya'sının ticaretinin önde gelen kolonicileri olan Fenikeliler Mezopotamya'dan almış oldukları birçok kültür unsurunu kendileri ile beraber gittikleri yerlere götürmüşlerdir. Bu yerlerin en başında Yunanistan gelmektedir. Böylece Yunanlılar dolaylı olarak Eski Şark toplumlarının kültürel etki sahasına girmişlerdir. Nitekim Fenikeliler Mezopotamya'dan alarak kendi panteonlarına dâhil ettikleri bazı

tanrıları Yunanlılar'a aktarmışlardır. Yunan panteonu incelendiğinde bu etki açık bir şekilde görülmektedir.

Eski Yunan toplumunun Mezopotamya inanç sisteminden etkilenmiş olduğunu şu örneklerle açıklamak mümkündür:

Her iki toplumun panteonuna bakıldığında, tanrıların insanlaştırılmış karakterler taşıdıkları anlaşılmaktadır. Anthropomorphism düşüncesinin egemen olduğu bu toplumlarda, tanrıların insan gibi düşünen ve hareket eden varlıklar oldukları düşünülmüştür. Tanrıların insanlar gibi geleceği tasavvur ederek ona göre plan yaptıkları genellikle kabul edilen bir durumdur. Yine insanlar gibi yiyip, içip, evlenmişler ve kendileri gibi tanrı olan çocukları olmuştur. Bu özelliklere sahip olan tanrılar kusursuz değildir. Zira onlar da bazı olaylar karşısında çaresiz kalıp üzölmüşlerdir. Doğruluk ve adalet sahibi olsa da bir tanrı, bunu yalan ve kötölüğe tercih ettiği olmuştur. Tanrıların insanlar gibi olması düşüncesinden dolayı her iki toplumda tanrıları için mabetler inşa ederek, bu mabetlere tanrıların heykellerini yerleştirmişler ve onları sunularla düzenli olarak beslemişlerdir.

Tanrıların özelliklerine gelince, bu toplumlarda gök, yer, su ve yer altı tanrılarının oldukça paralellik gösterdiği görölmektedir. Yunan baştanrısı Zeus'un, Sümerlerin Enlil'i ile oldukça benzer yönleri dikkat çekicidir. Zira her iki tanrıda gök tanrısıdır ve gökte oturdukları kabul edilmiştir. Ayrıca hava olaylarına yön verenlerin de bu tanrılar oldukları düşünülmüştür.

Baştanrıların altında yer alan tanrılar ise birçok toplumda olduğu gibi insan hayatı için önemli olan güneş gibi gök cisimleri ile verimli toprak ve bol su kaynakları vs. ile ilgili tanrılardır. Her iki medeniyetteki ay ve güneş tanrılarının parallikleri ile üstlendikleri görevler aşikârdır. Su tanrılarına gelince, Yunan panteonunun su tanrısı olan Poseidon, Mezopotamya'nın sular hakimi Enki'nin karşılığıdır. Lakin Mezopotamya'da deniz olmadığı için Poseidon Enki'nin sadece sular tanrısı olma özelliğini almıştır. Poseidon denizlerin hakimidir ve denizlerde meydana gelen olayların da yaratıcısı ve düzenleyicisi odur.

Mezopotamya tanrılar sisteminin Yunan tanrıları üzerindeki etkisi en açık şekilde bereket kültüründe görülmektedir. Mezopotamya’da bereket kültürüyle ilgili tanrılar Sümerlerde İnanna, Sami toplumlarda ise İştar olarak bilinen tanrıça ile onun eşi olan Sümerlerin Dumuzi, Samilerin Tammuz’udur. Yunanlılar bu tanrıların özelliklerini kendi panteonlarındaki birçok tanrıya yüklemişlerdir. Hem İştar’ın hem de Tammuz’un Yunan panteonundaki karşıtları çok aşikârdır. Yunanlılar, İştar’ın özelliklerini başta Hera olmak üzere Aphrodite, Artemis, Athena ve Demeter’in özelliklerine eklemişlerdir. Bu tanrıçaların her birinin farklı görevleri olsa da tabiat varlıklarını koruma, toprağı şenlendirme gibi görevleri de üstlenmişlerdir. Tabiatın kış gelince uykuya geçmesi, baharla beraber de tekrar şenlenmesi ise ölüp-dirilme motifleriyle anlatılmıştır. İştar ve Tammuz’un Ölüler Diyarı’na inişi, Yunan inanç sisteminde Demeter ve Persephone ile Aphrodite ve Adonis çiftlerinde aynen görülmektedir. Tammuz’un yılın bir bölümünde yeraltında yaşadığına inanıldığı gibi Persephone ve Adonis’in de kış gelince Ölüler Diyarı’nda yaşadıkları, baharla beraber yeraltından döndükleri düşünölmüştür. Bu tanrıların hepsi tabiatın ölüp tekrar dirilişini simgelemektedirler. İştar ve Tammuz kültürüyle ilgili Yeni Yıl Bayramı’nda gerçekleştirilen “kutsal evlilik töreni” ise Yunanlılar da Dionysos inancında gerçekleştirilmiştir. şarap Tanrısı Dionysos onuruna düzenlenen ve bağı bozumunda gerçekleştirilen “Anthesteria Bayramı” sırasında, Mezopotamya’da düzenlenen kutsal evlilik töreninin aynısı sahnelenmiştir.

Her iki toplumun ölüm olgusuna bakıldığında da, bir “Ölüler Diyarı”ndan söz etmek mümkündür. Hem Mezopotamya hem de Yunan inancında bu ölüler diyarının yönetimini bir tanrı ile bir tanrıça üstlenmiştir. Yunan dinindeki Tanrı Hades ile Tanrıça Persephone, Mezopotamya panteonunun yer altı hakimleri olan Tanrı Nergal ile Tanrıça Ereškigal’in karşılıklarıdır. Ayrıca Yunan inancında Hades adı verilen Ölüler Diyarı’nın tasviri Mezopotamya’nınki ile aynıdır. Zira bu dünyanın geçilmesi gereken birçok kapısı ve içinde nehirleri vardır. Ölüler toprağı gömüldüğü için olsa gerek, bunların her ikisinin de yer altında olduğı düşünölmüştür.

Ayrıca bu medeniyetlerde, savaşlara tanrıların yön verdiğı hayal edilmiştir. Mezopotamya panteonunda Enlil’in oğlu Ninurta’nın özellikleri Yunanlılar da Zeus’un oğlu olan Ares’e yüklenmiştir. Savaş tanrısı olan bu iki tanrıdan başka tanrıçalar da aynı görevi üstlenmişlerdir. Mezopotamya panteonunda savaşlara yön veren tanrıçanın İştar

olduğu düşünölmüştür. Yunanlılar İştar'ın bu özelliğini Athena ile Aphrodite'nin görevleri arasına eklemişlerdir.

İnanç sistemi ile ilgili mitolojik yapıtlara bakıldığında Yunan toplumunun bu konuda da Mezopotamya toplumlarından etkilendikleri aşıkârdır. Her şeyden önce her iki medeniyetin inancına göre, var olan kaosa son verildikten sonra evren düzene girmiştir. Mezopotamya mitolojisinde evrenin yaratılışında rol oynayan dişil tanrılar Yunan mitolojisindeki tanrılara örnek teşkil etmiştir. Ayrıca bu mitolojilerdeki canavar motifleri de paralellik göstermektedir. Babil yaratılış mitolojisinde Marduk, canavar Tiamat'ı etkisiz hale getirdikten sonra baştanrı olmuştur. Yunan yaratılış mitolojisinde ise Zeus, babası Kronos'un tahtını ele geçirme mücadelesinden sonra bir de canavarlarla karşılaştıktan sonra baştanrı olmuş ve kaosa son vermiştir.

Tufan mitolojilerine bakıldığında da yine etkileşim açık bir şekilde görölmektedir. Mezopotamya'da Fırat ve Dicle nehirlerinin oluşturmuş olduğu sel baskınları büyük korku yaratmıştır. Yunan coğrafyası böyle taşkınlara sahne olacak bir bölge olmasa da Mezopotamya etkisiyle olsa gerek tufan efsaneleri yaratmışlardır. Her iki medeniyetin de tufan mitolojilerinde tanrılar yaratmış oldukları insanoğluna kızarak onları yok etmek istemişlerdir. Gerçekleşen tufan olaylarından sonra her iki medeniyetin efsanelerine göre, kendilerine yol gösterilen karı-koca bir çift sağ kurtulmuş ve insanlık tekrar bu çiftten çoğalmıştır.

Yukarıda sözünü ettiğimiz Ölüler Diyarı ile ilgili bilgileri de bereket kültüyle alakalı mitoslardan öğrenmekteyiz. Tüm canlılarda olduğu gibi, insan hayatındaki en önemli mücadele besin elde etmektir. İnsanların besin gereksinimini karşıladığı bitkilerin yetişmesi için toprak ve su büyük önem taşımaktadır. Hayvanların büyümesi ve üremesi içinde su ve bitkiler gerekmektedir. İnsanlık tarihinin başlangıcından itibaren bu maddelere verilen önem, bunları dinsel kavramlar haline getirmiştir. Toprak, su ve bitkiler tanrısallaştırılmış ve doğanın mevsimlere göre gösterdiği döngü mitolojik efsanelere konu olmuştur. İlbaharda havaların ısınmasıyla birlikte topraktan tohumlar filizlenir ve bitki dünyası yeni bir yaşama başlar. Su kaynakları yazın azalır, sonbaharda ürün hasat edilir ve bitkiler ölür. Bu bitkilerin toprağa düşen tohumları ilkbaharda yeni bitkiler halinde yaşama döner. Bu yaşam döngüsü Eski Önasya toplumlarının mitolojilerinde bereket tanrılarının ölmeleri ve yeniden doğmaları şeklinde

betimlenmiştir. Bu öykülerin çoğunda bir tanrı ya da tanrıçanın yer altı dünyasına inişi ve tekrar dünyaya dönüşü konu edilmiştir. Nitekim yukarıda da değindiğimiz üzere Mezopotamya mitolojisindeki ölüm ve diriliş konuları Yunan mitlerinde de yerini almıştır. Yunanlılar'da, Tanrıça İştar'ın kocası Tanrı Tammuz'a denk gelen Aphrodite'nin âşık olduğu delikanlı Adonis'dir. Öyle ki, her iki tanrı da tabiatın ölüp tekrar dirilişini simgelemektedir. Tammuz kültü Mezopotamya'dan çıkarak, Frig'de Attis, Fenike ve Yunan'da Adonis, Mısır'da Osiris vb. tanrıların varlığında sembolleşerek yerini almıştır. Ayrıca Demeter'in kızı Persephone'nin Hades tarafından kaçırılmasına kızan Demeter Olympos'u terk edince de dünyada kıtlık baş göstermiştir. Persephone'nin eşi Hades yanında yeraltında kaldığı zamanlarda tabiat bitki vermez hale gelmiştir. Bahar geldiğinde ise Persephone'nin annesi Demeter'in yanında olduğu düşünölmüştür.

Sonuç olarak, eski Mezopotamya toplumlarının inanç sistemi ile Eski Batı dünyasının önemli bir parçası olan Yunan dini arasında gözle görölebilir benzerlikler vardır. Bu kültür alanları ve onların insanları arasında dinsel inançlar ve mitoslar açısından, doğudan batıya doğru bir akış söz konusudur. Bu etkileşim sürecinde de Anadolu ve Suriye-Filistin hattında oturan toplumlar köprü vazifesi görmüşlerdir. Çalışmamızda Mezopotamya'dan başlayarak, Anadolu ve Suriye bölgelerindeki halkların dini inanç sistemlerini incelemeye çalıştık. Bu coğrafyalarda oturan toplumlar arasında Mezopotamya inanç sisteminin izlerini takip ederek Yunan dünyasına aktarılışını açıklamaya gayret ettik.

KAYNAKLAR

- Agizza, R. (2006). *Antik Yunan'da Mitoloji, Masallar ve Söylenceler*, Çeviren: Zühre İlkelen, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul.
- Alpman, A. (1981). Hurriler, *A.Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt:14, Sayı: 25, s. 283-312.
- , (1980) Hurrilerde Ulusal Panteon ve Yerel Panteonlar, *A.Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 24, s. 115-122.
- Bahar, H. (2010). *Eskiçağ Uygarlıkları*, Kömen Yay. , Konya.
- Baigent, M. (2009). *Babil Kehanetleri*, Çeviren: Ayşe Müge Esenerli, Yakamoz Yay., İstanbul.
- Bayladı, D. (1998). *Dinler Kavşağı Anadolu*, Say Yay., İstanbul.
- Belli, O. (2001). *Anadolu Tanrıçaları*, Promete Yay. , İstanbul.
- Bilgiç, E. (1982). Atatürk, Fakültemiz ve Kürsümüz, Sümerliler'in Tarihi, Kültür ve Medeniyetleri, *Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan Dergisi*, s. 75-121.
- Bilgin, N. (2004). *Felsefeden Ekonomiye Antik Yunan Dünyası*, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul.
- Birecikli, F. (Kış 2010). Ana Hatlarıyla Friglerde Din, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt: 4, Sayı: 7, s. 215-232.
- Black, Jeremy vd. (ed), *A Concise Dictionary of Akkadian* (1999). Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.
- Bottero, J. (2009). *Kültürümüzün Şafağı Babil*, Çeviren: Ali Berktaş, Yapı Kredi Kültür Sanat Yay. , İstanbul.
- , (2003). *Mezopotamya, Yazı, Akıl ve Tanrılar*, Çeviren: Mehmet Emin Özcan-Ayten Er, Dost Kitabevi, Ankara.
- , (2005). *Eski Yakındoğu*, Çeviren: Adnan Kahiloğulları, Pınar Güzelyürek, Lale Arslan Özcan, Dost Kitabevi, Ankara.
- Can, Ş. (1994). *Klasik Yunan Mitolojisi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- Ceram, C. W. (1999). *Tanrılar, Mezarlar ve Bilginler*, Çeviren: Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Challaye, F. (2007). *Dinler Tarihi*, Çeviren: Samih Tiryakioğlu, Varlık Yay., İstanbul.
- Chiera, E. (1996). *Kilden Kitaplar*, Çeviren: Ali M. Dinçol, Çantay Kitabevi, İstanbul.

- Çapar, Ö. (1993). Hellen Mitoslarında Doğulu ve Anadolu Unsurları, *Uluslararası I. Hititoloji Kongresi*, Çorum, s. 101-111.
- , (1979a). Roma Tarihinde Magna Mater (Kybele) Tapınımı, *A.Ü.D.T.C.F. Dergisi*, Cilt: 29, Sayı: 1-4, s. 167-190.
- , (1979b). Anadolu'da Kybele Tapınımı, *A.Ü.D.T.C.F. Dergisi*, Cilt: 29, Sayı: 1-4, s. 191-210.
- , (1987). Phrygia ve Demir Devrinde Anadolu Kavimleri, *Cumhuriyetin 60.Yıldönümü Armağanı*, s.43-78.
- Çaylı, P. (2008). Prehistoryadan Günümüze Kadın Sembolünün Sanata Yansıması, *Colloquium Anatolicum VII*, s. 137-155.
- Çığ, M. İ. (2000) *Gilgameş*, Kaynak Yay. , İstanbul.
- , (2008). *İnanna'nın Aşk-Sümer'de İnanç ve Kutsal Evlenme*, Kaynak Yay., İstanbul.
- , (2010). *Sümerlerde Tufan Tufanda Türkler*, Kaynak Yay. , İstanbul.
- Dinçol, A. M. (1982). Hititler, Anadolu Uygarlıkları-I, *Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi*, Görsel Yay. , İstanbul.
- Eliade, M. (2007). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi-I*, Çeviren: Ali Berktaş, Kabalcı Yay. , İstanbul.
- Eren, E. (2005). *Geçmişten Günümüze Anadolu'da Bira*, Bileşim Yay., İstanbul.
- Erginer, G. (1997). *Kurbanın Kökenleri ve Anadolu'da Kanlı Kurban Ritüelleri*, Yapı Kredi Yay., İstanbul.
- Erhat, A. (2010). *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, 17. Baskı, İstanbul.
- Erhat, A., Eyüpoğlu S. (1977). *Hesiodos Eseri ve Kaynakları*, TTK Yay. , Ankara.
- Estin, C., Laporte H. (2010). *Yunan ve Roma Mitolojisi*, Çeviren: Musa Eran, Tübitak Yay., Ankara.
- Freeman, C. (2005). *Mısır, Yunan ve Roma*, Çeviren: Suat Kemal Angı, Dost Kitabevi, Ankara.
- Friedell, E. (1999). *Antik Yunan'ın Kültür Tarihi*, Çeviren: Necati Aça, Dost Kitabevi, Ankara.
- Gezgin, İ. (2009). *Gilgameş*, Alfa Yay., İstanbul.

- Greaves, A. M. (2004). The Cult of Aphrodite in Miletos and Its Colonies, *Anatolian Studies*, Vol. 54. , s. 27-33.
- Gurney, O. R. (2001). *Hititler*, Çeviren: Pinar Arpaçay, Dost Kitabevi, Ankara.
- Günaltay, Ş. (1987a). *Yakın Şark I-Elam ve Mezopotamya*, TTK Yay., Ankara.
- , (1987b). *Yakın Şark III-Suriye ve Filistin*, TTK Yay. , Ankara.
- Herodotos (2002). *Historia*, Çeviren: Müntekim Öktem, Türkiye İş Bankası Kültür Yay. İstanbul.
- Homeros (2002). *İlyada*, Çeviren: Azra Erhat ve A. Kadir, Can Yay. , İstanbul.
- Hooke, S. H. (2002). *Ortadoğu Mitolojisi*, Çeviren: Alâeddin Şenel, İmge Kitabevi Yay. Ankara.
- İplikçioğlu B. (1997). *Eskibatu Tarihi I-Giriş, Kaynaklar, Bibliyografya*, TTK. Yay., Ankara.
- Jacobsen, T. (1968). The Battle between Marduk and Tiamat, *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 88, No. 1, s. 104-108.
- Karauğuz, G. (2002). *Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri*, Çizgi Kitabevi, Konya.
- Kerenyi, C. (1996). *Dionysos*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- Kılıç, Y. (1997). *Mezopotamya Mitolojisinin Anadolu ve Yunan Mitolojisine Olan Etkileri* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- , (2009). Eski Önasya Toplulukları Arasında Yazı ve Dil Etkileşimi, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 4, s.122-151.
- Kılıç, Y., Uncu, E. (March 2011). Eski Mezopotamya İnanç Sisteminin Yunanlılara Etkisi (İştâr-Aphrodite Örneği), *History Studies*, Sayı: 5, s. 183-201.
- Kılıç, Y., Duymuş, H. H. (2009 Nisan). Eski Mezopotamya'da Din Kadınları (Rahibeler), *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi/ Yıl: 13*, Sayı: 1, s. 159-178.
- Kınal, F. (1998). *Eski Anadolu Tarihi*, TTK Yay. , Ankara.
- Kirschbaum, E. C. (2004). *Asurlular*, Çeviren: Aslı Yarbaş, İlya Yay., İzmir.
- Kitabı Mukaddes (1995). *Kitabı Mukaddes Şirketi*, İstanbul.
- Köroğlu, K. (2006). *Eski Mezopotamya Tarihi*, İletişim Yay. , İstanbul.

- Kramer, S. N. (2002). *Sümerler-Tarihleri, Kültürleri ve Karakterleri*, Çeviren: Özcan Buze, Kabalcı Yay. , İstanbul.
- , (2001). *Sümer Mitolojisi*, Çeviren: Hamide Koyukan, Kabalcı Yay. , İstanbul.
- , (1999). *Tarih Sümer'de Başlar*, Çeviren: Hamide Koyukan, Kabalcı Yay. , İstanbul.
- Lambert, W. G. (1982). The God Aššur, *Iraq*, Vol. 45, No. 1, s. 82-86.
- Landsberger, B. (1944). Mezopotamya'da Medeniyetin Doğuşu, *A.Ü.D.T.C.F. Dergisi*, Cilt: II, Sayı: 5, s. 419-437.
- , (1942). Ras Şamrada Bulunan Çivi Yazısı Vesikalarının Kültür Tarihi Bakımından Önemi, *A.Ü.D.T.C.F. Dergisi*, s. 85-90.
- , (1945). Sümerlerin Kültür Sahasındaki Başarıları, *A.Ü.D.T.C.F. Dergisi*, Cilt: III, Sayı: 2, s. 137-158.
- Lissner, I. (2006). *Uygarlık Tarihi*, Çeviren: Adli Moran, Nokta Kitap, İstanbul.
- Mansel, A. M. (1971). *Ege ve Yunan Tarihi*, TTK Yay. , Ankara.
- Marcovich, M. (1996). From Ishtar to Aphrodite, *Journal of Aesthetic Education*, Vol. 30, No. 2, s. 43-59.
- Martino, S. (2006). *Hititler*, Çeviren: Erendiz Özbayoğlu, Dost Kitabevi, Ankara.
- McNeill, H. W. (2005). *Dünya Tarihi*, Çeviren: Alaeddin Şenel, İmge Yay., Ankara.
- Memiş, E. (2007). *Eskiçağda Mezopotamya*, Ekin Kitabevi, Bursa.
- Menant, M. J. (2005). *Ninova Sarayı Kütüphanesi*, Çeviren: Vedii İlmen, Yaba Yay. , İstanbul.
- Mieroop, M. Van De (2006). *Antik Yakındoğu'nun Tarihi*, Çeviren: Sinem Gül, Dost Kitabevi, Ankara.
- Moscatti, S. (2004). *Fenikeliler*, Çeviren: Sinem Gül, Dost Kitabevi, Ankara.
- Nissen, H. J. (2004). *Ana Hatlarıyla Mezopotamya*, Çeviren: Zühre İlkelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Oates, J. (2004). *Babil*, Çeviren: Fatma Çizmeli, Arkadaş Yay. , Ankara.
- Ökse, T. (Kış 2006). Eski Önasya'dan Günümüze Yeni Yıl Bayramları, Bereket ve Yağmur Yağdırma Törenleri, *bilig*, Sayı:36, s. 47-68.
- Özbudun, S. (1997). *Ayinden Törene*, Anahtar Kitaplar Yay., İstanbul.

- Özgüç, T. (2005). *Kültepe Kaniş/Neša*, Yapı Kredi Yay. , İstanbul.
- Penglase, C. (2005). *Greek Myths and Mesopotamia*, Routledge Press, USA and Canada.
- Reiner, E., Güterboch, H. G. (1967). The Great Prayer to Ishtar and Its Two Version from Boğazköy, *Journal of Cuneiform Studies*, Vol. 21, s. 255-266.
- Rodney, N. B. (1952). Ishtar, the Lady of Battle, *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, New Series, Vol. 10, No. 7, s. 211-216.
- Rosenberg, D. (2006). *Dünya Mitolojisi*, Çeviren: Koray Akten vd., İmge Kitabevi, Ankara.
- Salvini, B. A. (2006). *Babil*, Çeviren: Ela Uluatam, Dost Kitabevi, Ankara.
- Schmökel, H. Sümer Dini, dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/748/9576. Pdf, Erişim: 04/05/2011
- Sert, S. (2009). *Mezopotamya'dan Mısır'a Büyük Uygarlıkların Doğuşu*, Ozan Yay., İstanbul.
- Smith, S. (1922). Relation of Marduk, Ashur and Osiris, *The Journal of Egyptian Archaeology*, Vol.8, No. 1/2, s. 41-44.
- Şahin, H. A. (1999). Kültepe Metinlerinde Geçen Rahip ve Rahibeler, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 8, s. 143-153.
- Taşlıklioğlu, Z. (1954). *Tanrı Apollon ve Anadolu ile Münasebeti*, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul.
- Tekin, A. (2010). *Sümerler'den İslam'a Kutsal Kitaplar ve Dinler*, Berfin Yay., İstanbul.
- Tekin, O. (2007). *Eski Yunan Tarihi*, İletişim Yay. , İstanbul.
- , (2007). *Eski Anadolu ve Trakya*, İletişim Yay. , İstanbul.
- Thomson, G. (1995). *Tarihöncesi Ege*, Çeviren: Celal Üster, Payel Yay., İstanbul.
- Tosun, M., Yalvaç K. (1989). *Sumer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, TTK Yay., Ankara.
- Tümer, G. (1986). Çeşitli Yönleriyle Din, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 28, s. 213-267.
- Ünal, A. (2003). *Hititler Devrinde Anadolu-II*, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul.

Yiğit, T. (1997). M.Ö. II. Binyıl Anadolu Kentlerinden Şamuha'nın Tarihi ve Lokalizasyonu Üzerine, *A.Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 30, s. 273-287.

<http://www.antikyunan.com>.

<http://www.britannica.com>.

<http://1.bp.blogspot.com>.

<http://www.giannaparadiso.com>.

<http://www.mlahanas.de>.

<http://www.thucydides.netfirms.com>.

<http://toplumvetarih.blogcu.com>.

<http://www.turandursun.com>.

EKLER

Ek-1: Eski Mezopotamya Haritası

(<http://www.britannica.com>, Erişim: 30.06.2011)

Ek-2: Eski Yunan Haritası

(<http://www.thucydides.netfirms.com>. Erişim: 30.06.2011)

Ek-3: Tanrı Enlil

(<http://www.turandursun.com>. Erişim: 30.06.2011)

Ek-4: Tanrı Enki

(<http://www.turandursun.com>. Erişim: 30.06.2011)

Ek-5: Tanrıça İnanna

(<http://www.turandursun.com>. Erişim: 30.06.2011)

Ek-6: Tanrı Ninurta

(<http://www.turandursun.com>. Erişim: 30.06.2011)

Ek-7: Tanrı Marduk

(<http://www.turandursun.com>. Erişim: 30.06.2011)

Ek-8: Tanrı Tammuz

(<http://www.turandursun.com>. Erişim: 30.06.2011)

Ek-9: Tufan Tableti

(<http://toplumvetarih.blogcu.com>. Erişim: 30.06.2011)

Ek-10: Tanrı Zeus

(<http://www.giannaparadiso.com>. Erişim: 30.06.2011)

Ek-11: Tanrı Ares

(<http://1.bp.blogspot.com>. Erişim: 30.06.2011)

Ek-12: Tanrıça Artemis

(<http://www.mlahanas.de>. Erişim: 30.06.2011)

Ek-13: Tanrıça Aphrodite'nin doğuşu

(Can, 1994: 94)

Ek-14: Tanrıça Demeter

(<http://www.antikyunan.com>. Erişim: 30.06.2011)

Ek-15: Tanrı Adonis'in domuz tarafından öldürülmesi

(<http://www.turandursun.com>. Erişim: 30.06.2011)

ÖZGEÇMİŞ

20.11.1975 yılında Manisa ilinin Alaşehir ilçesinde dünyaya geldi. İlk, orta ve lise eğitimini aynı ilçede tamamladı. 1993 yılında evlenerek eğitimine ara verdi. 2004 yılında Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nü kazandı. 2008 senesinde bölümünü birincilikle bitirdikten sonra aynı sene Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimine başladı.